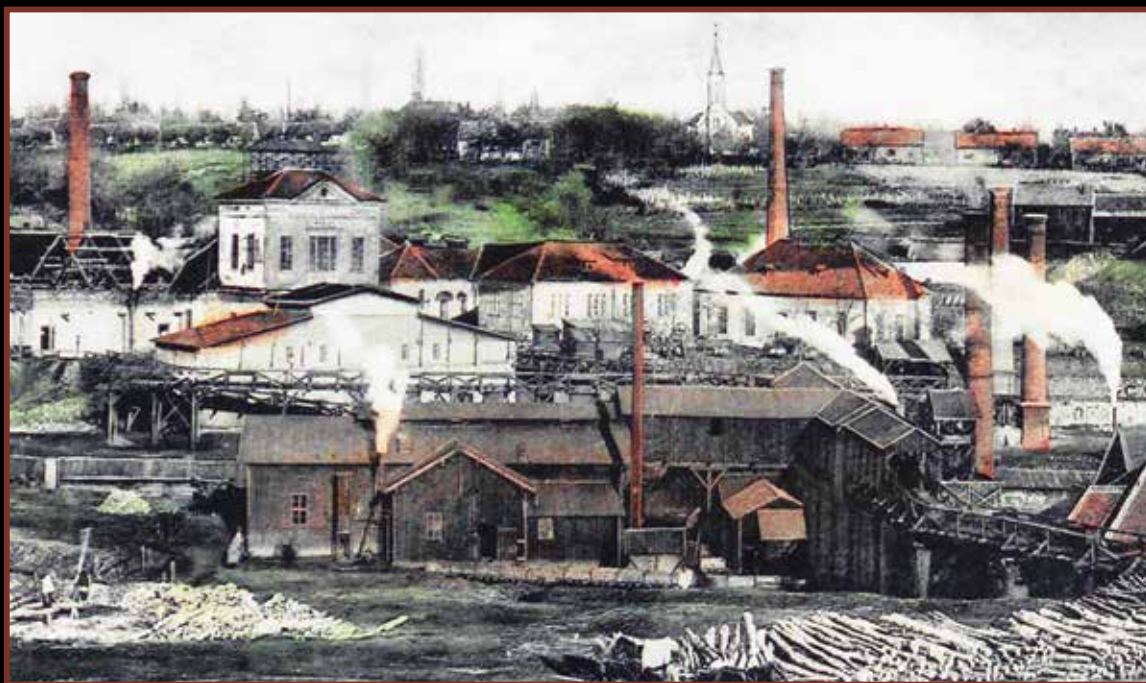

PÉCS

TÖRTÉNETE

VI.

IPAROSODÁS – POLGÁROSODÁS
PÉCS A DUALIZMUS KORÁBAN
(1867–1918)

PÉCS TÖRTÉNETE

VI.

Szerkesztő bizottság

VONYÓ JÓZSEF
elnök

BÁNKUTI GÁBOR, CSIBI NORBERT, FONT MÁRTA,
GÓZSY ZOLTÁN, KAPOSZ ZOLTÁN, VISY ZSOLT

A bizottság korábbi tagjai

†ÓDOR IMRE, †SZITA LÁSZLÓ, †T. MÉREY KLÁRA, VARGA J. JÁNOS, VARGA LAJOS

Készült a PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY szervezésében

Elnök: KERESNYEI JÁNOS
Titkár: PILKHOFFER MÓNIKA

Tagok:

BÁNKUTI GÁBOR, HUSZÁR ZOLTÁN, JARJABKA ÁKOS, †KOCZS MIKLÓS,
LÉNÁRD LÁSZLÓ, SÍKFŐI TAMÁS, VISY ZSOLT

A kuratórium korábbi tagjai

†POLÁNYI IMRE (ELNÖK), †UJVÁRI JENŐ (ELNÖK),
CSORDÁS GÁBOR, †KISMÁNYOKI KÁROLY, KRIPPL ZOLTÁN, †ÓDOR IMRE,
P. MÜLLER PÉTER, †RAJCZI PÉTER, TILLAI AURÉL,

PÉCS

TÖRTÉNETE

VI.

IPAROSODÁS – POLGÁROSODÁS
PÉCS A DUALIZMUS KORÁBAN
(1867–1918)

FŐSZERKESZTŐ
VONYÓ JÓZSEF

SZERKESZTŐ
KAPOSI ZOLTÁN, VONYÓ JÓZSEF

SZERZŐK
CSIBI NORBERT, KAPOSI ZOLTÁN,
NAGY IMRE GÁBOR, PÁSZTOR ANDREA,
PILKHOFFER MÓNICA, SZLANYINKA ÉVA,
VONYÓ JÓZSEF

PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY – KRONOSZ KIADÓ

PÉCS, 2022

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2022-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

print ISBN 978-615-6339-61-4

pdf ISBN 978-615-6339-62-1

Lektorálta

HALÁSZ IMRE, PAPP KLÁRA, SZÍVÓS ERIKA

Megjelent a Pécs Története Alapítvány és a Kronosz Kiadó
kiadásában, 2022-ben

Felelős Kiadó: KERESNYEI JÁNOS, ERŐSS ZSOLT

© SZERZŐK

© FŐSZERKESZTŐ

© SZERKESZTŐK

© FOTÓK ÉS TÉRKÉPEK KÉSZÍTŐI ÉS TULAJDONOSAI

© PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY

© KRONOSZ KÖNYVKIADÓ KFT.

Tartalom

Pécs hosszú évszázada (<i>Sólyom László előszava</i>)	11
Szerkesztői előszó (<i>Kaposi Zoltán – Vonyó József</i>)	13
I. PÉCS SZABAD KIRÁLYI VÁROS A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN (Bevezetés) (<i>Kaposi Zoltán</i>)	17
Pécs mint szabad királyi város	17
Pécs népessége a 19. század közepén	17
Pécs mint gazdasági központ	18
Pécs mint kulturális központ	20
A gyáralapítások kora	21
II. VÁROSVEZETÉS, VÁROSPOLITIKA (<i>Nagy Imre Gábor</i>)	23
A városigazgatás 1867 és 1914 között	23
A kiegyezéstől a törvényhatósági jogú városig, 1867–1872	23
A törvényhatósági jogú város szervezete 1872–1918 között	26
A törvényhatósági bizottság közgyűlése, az önkormányzat	27
A törvényhatósági bizottság összetétele	28
Az önkormányzati választások	32
A törvényhatósági bizottság közgyűlésének működése	37
A főispán	40
A polgármester és a városi tanács	42
Tisztújítások, a városigazgatás szervezete és személyi állománya	46
A városigazgatás területei és intézményei	49
Körend és közbiztonság: a rendőrkapitányi hivatal	49
A tűzrendészet és a tűzoltóság	53
Közegészségügy, járványok, természeti katasztrófák	68
Egészségügyi intézmények	58
Gyógyszertárak	62
A közegészségügy fejlődése	63
Járványok, természeti katasztrófák	68
A szegényügy és a gyermekvédelem	69
A szegényügytől a szociálpolitikáig	69
A gyermekvédelem	75
Városgazdálkodás a dualizmus idején	79
A városgazdálkodás szervezete	79
A bevételek változásai	79
A kiadások szervezete	86
A város országos képviselője, az országgyűlési választások	88
Pécs igazgatási centrummá válása	91
Pécs mint megye- és járási székhely	91
A Pécsi Egyházmegye székhelye, egyházi központ	93

Az államigazgatási és a jogszolgáltatási szervek	94
A dekoncentrált államigazgatási szervezet kiépülése	94
A jogszolgáltatási szervezet kiépülése	96
A gazdasági jellegű közszolgáltatási szervezetek kiépülése	98
A kamarai szervezet kiépülése	99
A katonaváros és a katonaság	100
III. PÉCS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE (1867–1914) (<i>Kaposi Zoltán</i>)	103
A város agrárrendszere a dualizmus korszakában	103
A földbirtoklás sajátosságai Pécssett	103
Mezőgazdasági termelés és gazdálkodás	107
A szántóföldi növénytermelés	107
Állattartás – állattenyésztés	108
Szőlőtermesztés – borászat – filoxéra – rekonstrukció	109
Kertészet, gyümölcsstermelés	113
Az erdőgazdálkodás	113
Az iparosodás kora: a gyáripari és kisipari fejlődés Pécssett	114
A szénbányászat nagyüzemi fejlődése	115
A DGT megjelenése és területi kiterjedése	115
A szénbányák foglalkoztatási rendszere	117
A szénbányák termelése és jövedelmezősége	118
A pécsi kerámiaipar. A Zsolnay gyár jelentősége	121
A vállalkozás: családi háttér, indulás, érvényesülés	121
Technikák, találmányok, eljárások	123
Finanszírozás és jövedelmezőség	125
A munkaerő: szervezet és növekedés	129
A pécsi bőripar: a tímárhagyományoktól a modern nagyüzemig	132
A Hamerli kesztyűgyár	133
A Höfler bőrgyár	135
Az Erreth gyár	138
Az élelmiszeripar Pécssett	139
A fém- és gépípar és a technikai eszközgyártó iparágak	147
A könnyűipar és egyéb ipari ágazatok jelesebb pécsi üzemei	153
Az építőipari ágazat lehetőségei	160
A szolgáltatási rendszer változásai a dualizmus idején	162
A kereskedelem bővülése	162
A pénzügyi intézmények növekedése	173
A közlekedési rendszer fejlődése	177
Innovációs folyamatok a közműfejlesztés terén	184
A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara	189
IV. NÉPESSÉG ÉS TÁRSADALOM PÉCSETT (1867–1914) (<i>Kaposi Zoltán</i>)	193
Pécs népességének változásai (1867–1914)	193
A népesség száma és változásai Pécssett	193
Születések, halálozások, természetes szaporodás	194
A foglalkozási szerkezet	195
A népesség nemzetiségi, etnikai és vallási változásai	196
A népesség területi elhelyezkedése	197

A város társadalmi szerkezetének változásai	198
A városi elit rétegei	198
Nagy- és középbirtokosok	199
Nagyiparosok, nagykereskedők, nagyvállalkozók, vállalatirányítók	200
Városirányítók, államigazgatási vezetők, intézményirányítók	205
Az egyházi elit tagjai	206
A polgári középrétegek Pécsen	207
Munkások, bányászok, kisiparosok, kiskereskedők	216
A gyári munkásság	216
Bányászok, bányaiipari dolgozók	223
Kisiparosok, kiskereskedők	229
Parasztok, kisbirtokosok, mezőgazdasági dolgozók	234
Szegények, kiszolgáltatottak, vagyontalanok	236
V. EGYHÁZAK ÉS FELEKEZETEK PÉCSÉN 1867 ÉS 1918 KÖZÖTT (<i>Csibi Norbert</i>)	246
Egyházak és felekezetek a polgári Magyarországon	247
Sajátos pécsi körülmények	249
Római katolikusok Pécsen 1867 és 1918 között	250
Az egyházmegyei központ és a pécsi püspökök	250
Plébániák és templomok	257
Püspöki oktatási intézmények	258
A püspöki szeminárium	258
A püspöki jogakadémia	261
Katolikus egyesületi élet	266
Szerzetesrendek a városban	268
Evangélikusok Pécsen 1867 és 1918 között	269
Reformátusok Pécsen 1867 és 1918 között	271
A zsidóság Pécsen 1867 és 1918 között	275
VI. A KÖZOKTATÁS A DUALIZMUS KORÁBAN (<i>Pásztor Andrea</i>)	281
Lehetőségek és kihívások	281
Előzmények, alapok	281
A fejlődő város keltette új kihívások	284
Az első pécsi modernizációs kísérletek	284
Tanügyigazgatás – Az iskolarendszer Magyarországon a dualizmus korában	286
Pécs iskolarendszere	289
Igazgatás – továbbképzés – egyesületek	289
Kisdedővők	291
Alsófokú oktatás	293
Községi elemi népiskolák	293
Községi ismétlőiskolák	299
Nem községi elemi iskolák	300
Alsófokú szakiskolák	302
Középfokú iskolák	305
Polgári iskolák	305
Középfokú szakképzés	306
Középiskolák	312
A pécsi középiskolák tanulóinak létszáma és összetétele	319

VII. SZELLEMI ÉLET ÉS MŰVÉSZETEK, SZABADIDŐ	
ÉS HÉTKÖZNAPOK (<i>Pilkhoffer Mónika</i>)	325
Polgári életmód, mentalitás	325
Egyesületek	329
A kaszinók és a Vigadó	329
Az egyesületek típusai	330
A tudományok művelői és a múzeum	333
Az irodalom és a sajtó	336
Szépirodalom	337
Visszaemlékezések, naplók, önéletírások	339
Sajtó	340
Színház és mozi	344
Színház	344
Mozi	346
Zenei élet	348
Egyházi zene	348
Hangszeres zene, operaelőadások	350
Dalárdák	352
Zeneoktatás	355
Képzőművészet	356
A testkultúra: sport és természetjárás	362
A vendéglátás kultúrája	368
Szállodák, fogadók	368
Kávéházak, cukrászdák	370
Vendéglők, kocsmák	373
Prostitúció	375
VIII. AZ ÉPÍTETT KÖRNYEZET VÁLTOZÁSAI (<i>Pilkhoffer Mónika</i>)	377
Az építési szabályrendeletek	377
A város kiépülésében szerepet játszó hivatalok	378
Városfejlődés, városrendezés	379
Közművek, városi beruházások	383
Építészek, építőmesterek, kőművesmesterek, építési vállalkozók	385
Köz- és egyházi építkezések. Ipari építészet	391
Magánépítkezések	400
Polgári lakáskultúra	404
Kispolgári és munkáslakás	409
IX. JELENTŐS ESEMÉNYEK - PÉCS NAGY ÉVE, 1907	413
Ferenc József Pécssett (<i>Nagy Imre Gábor</i>)	413
A milleniumi ünnepek (<i>Vonyó József</i>)	414
Az 1907. évi Pécsi Országos Kiállítás és Vásár (<i>Kaposi Zoltán - Pilkhoffer Mónika -</i> <i>Vonyó József</i>)	415
Az 1907-es pécsi katolikus nagygyűlés (<i>Csibi Norbert</i>)	420
A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa (<i>Vonyó József</i>)	423

X. PÉCS ÉLETE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN (Kaposi Zoltán – Szlanyinka Éva – Vonyó József)	429
A kezdetek – lelkesedés és aggodalmak	429
A népesség alakulása a háború éveiben	432
A háború gazdasági hatásai Pécsen	434
A pécsi ipar és a szénbányászat a háború idején	434
A pécsi mezőgazdasági termelés helyzete a háború alatt	436
A munkaerő pótlása – nők és hadifoglyok alkalmazása	438
Jövedelmek, inflációs hatások	442
Városgazdálkodás	444
Áruhiány és a közellátás	446
Háború és közegészségügy	448
Az oktatásügy nehézségei, a kulturális és sportélet sorvadása	454
Hadirokkantak és hadiárvák – jótékonyág és segítség	456
Közbiztonság, rendvédelem	459
XI. NAGY VÁLTOZÁSOK ELŐSZELE. POLITIKAI FOLYAMTOK A HÁBORÚ VÉGÉN (Szlanyinka Éva – Vonyó József)	463
XII. JEGYZETEK	473
XIII. BIBLIOGRÁFIA	499
Rövidítések	499
Források	500
Felhasznált irodalom	505
XIV. MUTATÓK	523
Személynevek mutatója	523
Pécsi helynevek és települések mutatója	529
Ábrák jegyzéke	531
Térképek jegyzéke	537
Táblázatok jegyzéke	538
XV. SUMMARY	539

Pécs hosszú évszázada

(Előszó)

Szokás a hosszú 19. századról beszélni, amelyet nem kerek évszámok, hanem a századfordulók előtti és utáni nagy történelmi események határolnak: a francia forradalom, illetve az első világháború. Ez a kötet „hivatalosan” a kiegyezés évével, 1867-tel kezdődik, amely ugyan történelmi jelentőségű, de nem rázta meg a társadalom hétköznapi életét; viszont egy valóban tragikus dátummal zárul, 1918. november 14-ével, amikor Pécszet a török után ismét idegen hadsereg szállta meg, s évekre szerb fennhatóság alá került. Ezt az 51 évet – csak fél évszázadot! – mégis Pécs hosszú évszázadának érzem. Kezdetei elmosódnak: a könyv is foglalkozik az előzményekkel, hiszen a fejlődés folyamatos volt. E történelmi periódus vége azonban messze kitolódik több korszakos változáson át és túl. Szám szerint csupán ötven év, de több mint száz évig jelen van, hatást gyakorol, s csak lassan, az 1960-as és 1970-es években enyészik el. A VI. kötetben bemutatott korban alakult ki a mai Pécs fizikai és szellemi arca, hangulata. Döntően ez a városkép, ezek az épületek fogadják az új generációkat. Még a Székesegyház is ekkor kapta mai formáját.

Természetesen két további kötetre való hatalmas változás, bővülés, fejlődés ment végbe 1918 óta, kezdve Pécs országos pozíciójának megváltozásától az új országhatárok között, a helyi gazdasági alapok felfutásáig, majd elvesztéig. De én most arról a folyamatosságról szeretnék beszélni, amelynek tanúja voltam (generációmmal együtt utolsó tanúja); arról, hogyan élt tovább ez a tizenkilencedik század végi, huszadik század eleji Pécs az akkori kisváros valamiképp mégis fennmaradt fizikai és társadalmi jellemzőit megőrizve. Azért kedves nekem ez a könyv, mert a benne szereplő nevek, a gyárak, üzletek, intézmények, székházak, polgármesterek, papok, Mecsek-járók mind személyesen megérintenek. Számomra még ismerős, sőt élő az a sok utcanév, amellyel ennek az 51 évnek jeles személyiségeit tisztelték meg. Kisgyerek koromban az utcákat átnevezték, de otthon mindvégig a régi neveket használtuk, és tudtam, hogy az illető például polgármester, vagy éppen szerzetes tanár volt. S ezek a nevek nem voltak idegenek; e családok gyerekei velünk jártak iskolába. A Hamerli számomra nem gazdaságtörténeti adat; jól emlékszem a nagy vasboltra a Király utcában, a színházzal szemben (vasbolt a korzón?), ahol csavart vagy ablakpántot vettünk. A börgyár és a sörgyár nekem jellegzetes pécsi szagot idéz: a „börgyár bűzét” nemcsak Babits érezte, s a sörgyár felől néha a tréber szagát hozta a szél. Örömmel látom a fényképet a Köves kereskedésről – nagymamám ide küldött az Inczédi Dénes utcából, hogy hozzak gyorsan valamit. (Ez az utca sem kapta vissza régi nevét, ahogy nagyon sok nem.) A Vasváry-villa (ma MTA-székház) földszinti éttermében díszes pirogránit tábla örökíti meg az építkezésben közreműködő iparosok nevét. Mennyi ismerős! Mi is a Kötnél vettünk virágot három nemzedékkel később! A Zsolnay a pécsi háztartásokban nem a csodás dísztárgyakat jelentette, hanem a mindennapi használatra szánt árut a mosdótáltól a tányérokig; ám mindenestül benne élt a város szövetében. Nagymamám emlékkönyvébe Kapás Nagy Mihály, a Zsolnay híres tervezője festett puttókkal és babérkoszorúval övezett pécsi tájképet 1908-ban. A Misinán még csak a Kiss József-kilátóra lehetett felmenni; még villamosoztunk a városban a „Hadapródig” és az „indóházig” (tényleg hallottam ezt a szót a vasútállomásra). Szőlők és gyümölcsösök között sétáltuk a Mecsek oldalában, ahogy az a könyv képein látható. Azóta sűrűn beépítettek mindent. Látom a könyvben a statisztikákat a város magyarosodásáról a kiegyezést követően. Unokáimnak több száz olyan német szót írtam össze, főleg háztartási eszközöket, amelyeket kiskoromban használtunk.

*Kapás Nagy Mihály, a Zsolnay
aranykora egyik meghatározó
tervezőjének bejegyzése
Kabelka Hermin
emlékkönyvébe*

Ez a könyv az olvasók többségének – s hamarosan mindnek – szép és tanulságos történelmi munka, amelyhez lehet érzelmileg is viszonyulni, ahogy a középkori, a török vagy a barokk Pécshez is. A hatalmas forrásanyag, a képek közel hozzák a modern Pécs alapításának korát, s mindez a ráismerés örömét adhatja azoknak, akik ezeken az utcákon járnak. Ők egy más városból néznek vissza. A hőskortól folyamatos gazdasági és társadalmi szövetet a szocialista államosítás szétrombolta. Egyrészt a jellegzetes iparok (a Zsolnay, a pécsi kesztyű) eltűntek; másrészt a szén- és uránbányászat hirtelen túl nagyra is növelte a várost, társadalma megváltozott. Szüleim nemzedéke még fenntartott egyet-mást a régi Pécs világából; s örülök, hogy ennek ízét még érezhettem. Ezzel a köszöntővel hálámat szeretném kifejezni a Pécs története sorozat szerzői és szerkesztői iránt ezért a váratlan találkozásért. De túl a személyes érzelmeken, örülök, hogy akár ilyen szokatlan módon is kiemelhettem Pécs eme nagy korszakának sok nemzedéken át ható életerejét és teljesítményét.

Sólyom László

*Magyarország volt
köztársasági elnöke*

Szerkesztői előszó

APécs története monográfiásorozat újabb, VI. kötetét tartja kezében az olvasó. Olyan részt, mely két szempontból is rendhagyó. Egyrészt a IV. és V. kötet kihagyásával a megjelenés nem követi a logikus kronológiai sorrendet. Ennek oka a különböző korszakok eltérő forrásadottságaiban és a kutatómunka ebből fakadó eltéréseiben rejlik. A város török utáni történetének mintegy 180 évnyi (1686–1867) szakaszával alig foglalkoztak a korábbi kutatók, az Osztrák–Magyar Monarchia forrásokban gazdag időszakáról viszont bőséges szakirodalom állt e kötet szerzőinek rendelkezésére, ami lehetővé tette jelen munka gyorsabb elkészítését. Elég néhány fontos példát említenünk. A város korabeli gazdasági életének ismertetését gazdag üzemtörténeti irodalom alapozta meg: monografikus feldolgozások születtek a szénbányászatról (Babics András), a Zsolnay porcelángyárról (Rúzsás Lajos), a Hamerli kesztyűgyárról (Déri János), az Angster orgonagyárról (Angster József), a Sopiana gépgyárról (Kopasz Gábor), a dohánygyárról (T. Mérey Klára), a pécsi bőrgyárról, a korabeli Hirschfeld (később Pannónia) sörgyárról, továbbá számos tanulmány a nyomdaiparról, illetve a kisipar különböző ágazatairól, melyek eredményeit Kaposi Zoltán már korábban is összegezte. A demográfiai és társadalmi viszonyok bemutatását segítette Katus László részletes statisztikai elemzése, a városigazgatását Kajtár István és Nagy Imre Gábor tanulmányai, a kulturális életét, benne a színházét Márfi Attila, a városépítészét Palkhoffer Mónika könyvei és tanulmányai, a szociális intézmények kiépülését és fejlődését Mészáros Balázs – részben nyomtatásban is megjelent – doktori disszertációja, az első világháború hatásainak tárgyalását pedig Tegzes Ferenc közleményei. De idézhetjük Bezerédy Győző, Erdősi Ferenc, Szita László és mások sokoldalú, a város életének számos részletére kiterjedő munkásságának eredményeit is. Építhettek a szerzők – sajnos még csak részben publikált, de a közgyűjteményekben kutatható – memoárookra, naplókra, melyek közül különösen fontos Arató Jenő kéziratos naplója, illetve Fischer Béla megyei alispán, valamint Visy László főispán visszaemlékezése. Megkönnyítette a város dualizmus kori történetének megírását, új kutatási eredményekkel történő gazdagítását a korabeli iratanyag zömének fennmaradása, a sajtó akkori terjedése és a pécsi közgyűjteményekben őrzött rendkívül gazdag korabeli fotó- és képeslapgyűjtemény is. A forrásbázis sokrétű voltát jelzi a bibliográfia közel ezer tétele. Közülük több száz tanulmány és forrásközlés a Pécs Története Alapítvány által kiadott tanulmány- és forráskötetekben, illetve a Kronosz Kiadó – részben ennek folytatását is jelentő – Pécsi Mozaik sorozatában jelent meg.

A másik sajátosság az eddigiektől eltérő korszakolás. Az első három kötetben nem az országos történet korszakhatárai szerint tárgyaltuk a város történetének adott szakaszát. Olyan fordulópontokból indulhattunk, s a későbbi kötetek esetében indulhatunk ki, melyek az általánostól eltérő időpontban jelentettek sorsdöntő változást Pécs következő évszázadaira, évtizedeire nézve. Ezért tárgyaltuk Pécs középkorát a püspökség megalakulásától (1009), s nem az államalapítástól (1000). E korszak végét, s az új kezdetét sem 1526, a mohácsi csata, vagy 1541, Buda elfoglalása jelentette, hanem 1543, amikor Szulejmán hadai birtokba vették a várost. A török uralom vége ugyan egybeesett az országos fordulattal, de ennek oka, hogy Pécsről is Budával azonos évben, 1686-ban úzték ki a hódítókat a Szent Liga csapatai. A következő korszak végét azonban már nem 1790-hez, a felvilágosult II. József halálához köthetjük, hanem 1780-hoz, mert ebben az évben lett Pécs püspöki fennhatóságú városból szabad királyi város, jogállásának módosulása pedig nagyobb önrendelkezést, szabadabb gazdasági, szellemi és kulturális fejlődési lehetőséget biztosított polgárai számára.

1867 esetében nem beszélhetünk egyidejű országos és sajátosan pécsi eseményről. A kiegyezéssel (1867:XII. tc.) az ország egészének államjogi státusa változott, ami alapvetően új perspektívát nyitott – nemcsak az önkényuralmi rendszerhez, hanem az 1848 előtti rendi viszonyokhoz képest is. Az új feltételek között született további törvények a korábnál messze szabadabb lehetőségeket biztosítottak a gazdaság bármely területén működő vállalkozások, a gondolkodók, a tudósok, a művészek és intézményeik, illetve az addig hátrányos helyzetben lévő vallásfelekezetek számára egyaránt.

A kiegyezés nem csak új rezsimit – a magyar állam dualista keretek között élvezett relatív, az ún. közös ügyeken túli, belső kérdésekben érvényesülő függetlenséget – jelentett. A modern viszonyok közepette az államhatalom egyre több területen érvényesítette befolyását, s úgy biztosított a helyi közösségeknek – települési önkormányzatoknak, gazdasági szervezeteknek, társadalmi egyesületeknek stb. – szabad működést, hogy annak kereteit törvényekben szabályozta, egyfajta egységet teremtve, amelyben persze érvényesülhettek az adott hely adottságaiból fakadó sajátosságok. Ez pedig ekkor már nem tette lehetővé, hogy az egyes városok, így Pécs esetében másféle fordulat következzen be, mint a többi településen, csak azt, hogy egymástól eltérő területeken, más-más kérdésekben kerülhettek előnyösebb helyzetbe a továbbiakban.

Az egy időponthoz kapcsolható, generális fordulat politikai döntések eredménye volt, ami azonban nem jelentette azt, hogy hatására teljesen új folyamatok kezdődtek. Azokat a gazdasági, kulturális és egyéb eredményeket, melyeket Pécs társadalma 1867 után elért, korábban megindult fejlődés alapozta meg minden területen. Ennek legfontosabb jellemzőit és eredményeit tekintettük át könyvünk *Bevezetés* című fejezetében, s ez indokolja, hogy a város életének különböző területeit bemutató szerzők következetesen visszatekintettek az előző évtizedekre is.

Másrészt a kiegyezéssel bekövetkezett, az egész ország lehetőségeit megváltoztató fordulatot követően sem alakult azonos módon az ország különböző területeinek helyzete. Az egyes települések, régiók fejlődése – a gazdaság, a társadalmi kötődések és változások, a kulturális élet dinamikája stb. – már a sajátos adottságokon, a korábban elért pozíciókon alapult, s döntően azon múlt, hogy lakossága miként tudott élni velük. Ezért is fontos kérdés, hogy Pécs fejlődése a dualizmus korában mennyiben hasonlított más magyarországi városokéhoz. Voltak-e olyan egyedi vonásai, amelyek jelentősen megkülönböztették a többi településtől, s amelyek csak a mecsekalji városra jellemzőek?

Pécs esetében számos ilyen sajátosságot láthatunk. Már földrajzi elhelyezkedése is különleges volt, hiszen a Mecsek révén az északi területektől némileg elzárt város látóköre inkább a déli és délnyugati területek felé irányult. Kereskedelmi életének jelentős része a dél-baranyai és a szlavóniai területekkel zajlott, amin a későn megépített (1882), Budapest felé vezető vasút sem nagyon tudott változtatni. De különleges volt az a népességfejlődés is, amely a dualizmus korában lezajlott, amikor is mintegy fél évszázad alatt csaknem megháromszorozódott a város lakossága, ez pedig az ekkor országosan erősödő urbanizáció időszakában is igen gyorsnak számított. Pécs képes volt kezelni a népességnövekedés és a gazdasági fejlődés okozta kihívásokat: intézményei szaporodtak, szolgáltató szektora viszonylag rugalmasan bővült, s jelentős infrastrukturális fejlesztéseket is létre tudott hozni.

A legtöbb egyedi vonás talán a gazdasági életben figyelhető meg. Pécs azon kevés magyarországi város közé tartozott, melyben igen erőteljes gyáriparosodás ment végbe, s ahol a korszak végére egyértelműen a nagyipar lett a gazdasági működés meghatározó ága, ami mind a jövedelemtermelésben, mind a foglalkoztatásban világosan látszott. Különlegessé tette a pécsi gyáripar, hogy annak fejlődése számos, az országhatáron túl is ismert innovációval kapcsolódott össze. Az egyediséget erősítette az is, hogy Pécsen és a mellette felvő falvakban épült ki az ország egyik legnagyobb szénbányászati vállalkozása, amelynek hatása helyben és regionális szinten is érvényesült. Nagyon fontos vonása volt a város fejlődésének a szőlő- és bortermelés rendszere. A filoxerajárványig a határában lévő 2500 holdas szőlőültetvények a jövedelemtermelésben, a borkereskedelemben és a mentalitás formálódásában is igen fontos szerepet játszottak.

A gazdasági változásokhoz szorosan kapcsolódott a társadalom átalakulása: e tekintetben Pécs különlegessége abban nyilvánult meg, hogy a régi jogászértelmiség mellett egyre nagyobb szerephez

jutottak a vállalkozók, a szabad értelmiség, a századfordulóra pedig fontos szerep jutott már a nagyipari munkásságnak is. A folyamat során a korábbi egyoldalú katolikus túlsúly csökkent, a városban jelentős létszámú zsidóság, őket követően, részben velük párhuzamosan evangélikus és református rétegek telepedtek le. Ezzel a pécsi társadalom is egyre sokoldalúbbá, rétegzettebbé vált, egymás mellett, toleráns társadalmi együttélés keretében alakult ki egy igen sokszínű kulturális élet.

Az 1867 utáni fél évszázad Pécs történetének egyik különösen sikeres, olyan kedvező változásokhoz vezető korszaka, melynek eredményeire a következő korok generációi is építhettek. A vizsgált korszak a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésének időszaka volt, ahol nagy szerep jutott a közfunkcióknak is. Ennek a fejlődésnek a lenyomatait láthatjuk a mai Pécs településszerkezetében, a belváros épületeiben, a külvárosok ipartelepeiben, a bányászati emlékekben, a közlekedési infrastruktúra számos elemében, az iskolarendszerben, a mecseki turistautakban, a kulturális emlékekben stb.

* * *

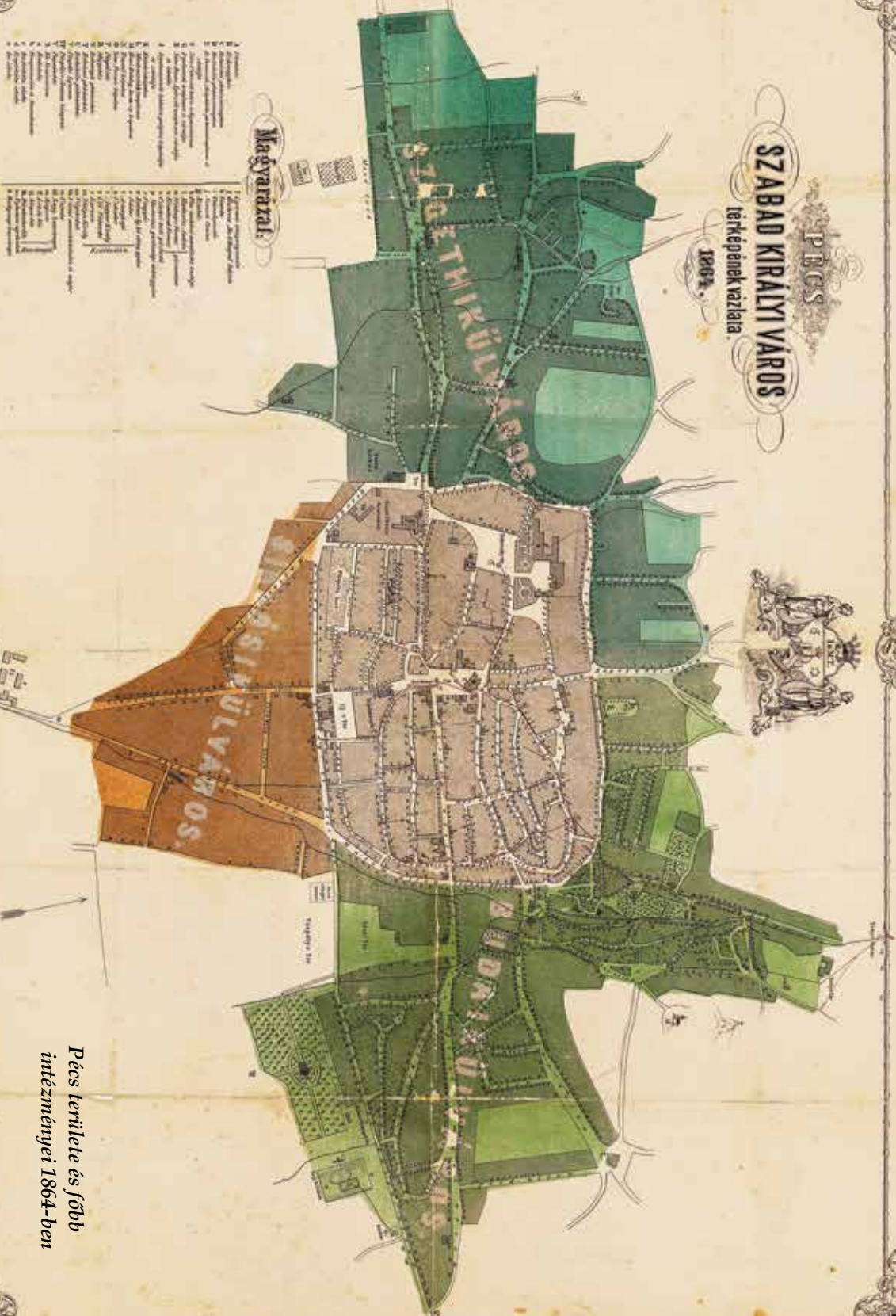
Kötetünk egyes részeit, illetve részleteit hét szerző írta, akik munkájuk során a korábbi szakirodalom eredményeinek kritikai felhasználása és összegzése mellett alapkutatásokkal is kiteljesítették a város élete általuk tárgyalt elemének bemutatását, elemzését. Szeretnénk, ha az olvasóban mégsem az az érzés alakulna ki, hogy tanulmánykötetet vesz a kezébe, s benne önálló, egymástól független tanulmányokat olvas. A szerkesztők arra törekedtek, hogy a részben más megközelítéseket alkalmazó, esetenként jelentősen eltérő stílusú kéziratokat a lehetőségek adta keretek között egységessé formálják. Ennek érdekében nemcsak stiláris jellegű változtatásokat alkalmaztak, hanem azt kívánták elérni, hogy a városfejlődés egyes területei közötti kapcsolatokat, a különböző elemek egymásra gyakorolt hatásait is érzékelni lehessen, s így a mozaikkockákból kerek kép alakulhasson ki Pécs gazdag dualizmus kori fejlődéséről. Ezt kívánja szolgálni a korábbi köteteknek megfelelő, sokszínű kép- és térképmelléklet, ami persze csak tartalmi értelemben igaz, hisz a képanyag zöme – a korabeli fototechnika adottságai miatt – fekete-fehér. A térbeli tájékozódást, az épületek és események helyének beazonosítását a térképmellékleteken túl azzal is segíteni kívánjuk, hogy az utcák és terek korabeli nevei mellett zárójelben megadjuk mai nevüket is. A mellékletek rendelkezésre bocsátásáért külön köszönet illeti a Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztályát, valamint Képző- és Iparművészeti Osztályát, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárát és a Csorba Győző Könyvtárat, illetve munkatársaikat. Nem kevésbé a térképraajzoló Nagy Bélát, és főként a sorozat köteteinek esztétikus formát adó technikai szerkesztőt, Erőss Zsoltot.

Abban a reményben adjuk át a Tisztelt Olvasónak a *Pécs története* monográfiásorozat negyedik darabját, hogy egyaránt haszonnal forgathatják szaktörténészek és történelmet oktatók, tanulók, általában a történelem, s ezen belül Pécs múltja iránt érdeklődők, de okulhatnak belőle a város mai vezetői, gazdasági szervezeteinek és szociális, kulturális intézményeinek irányítói is.

Pécs, 2021. december

Kaposi Zoltán és Vonyó József

PÉCS
SZABAD KIRÁLYI VÁROS
terképenek vazlata.
1864.

Pécs területe és főbb
intézményei 1864-ben

I.

Pécs szabad királyi város a 19. század közepén

(Bevezetés)

Pécs mint szabad királyi város

Pécs 1780 óta szabad királyi városi címmel rendelkezett, s bár ezt az országgyűlésen a káptalannal folyó birtokper miatt 1848-ig nem cikkelyezték be, a város, de facto civitasként, vagyis a kiváltságlevélben foglaltak szerint működött.¹ A városi önkormányzat választott testületként vett részt a mindenkori irányításban. A közösség önmaga választhatta meg saját vezetőit (főbíró, polgármester, városkapitány). Pécs polgárai nemesi jogokat kaptak, vagyis a közterhek kivételével vám- és adómentesség, földbirtokszerzés lehetősége, földesúri jogok, továbbá piac- és vásártartás, gyógyszertárak és fogadók építésének joga illette meg őket. Egy szabad királyi város Magyarországon közvetlenül az állam alá tartozott, ugyanakkor a civitas állam volt az államban, vagyis önálló jogszabályokat hozhatott, saját bírósággal rendelkezett. A szabad királyi városok polgárjoga lényegesen magasabb szabadságszintet biztosított, mint amivel például a mezővárosok rendelkeztek.

Pécs területe a 19. század közepén 11 694 hold volt.² A belvárostól nyugatra, délre és délkeletre szántók, rétek, legelők helyezkedtek el, míg az északi oldalán fekvő erdők az összterület mintegy 40%-át tették ki. A földek minősége jónak számított, amihez persze az is hozzájárult, hogy a város a 19. század első felében már komoly lecsapolási munkákat folytatott, így a területének szélén meghúzódó mocsarak jelentős részét eltüntették: az 1820–1830-as években a város megásatta a patak medrét, s ezzel gátak közé szorították annak folyását. Fontos eleme volt a Pécsi-víz szabályozásának a vasútépítés is. 1867–1868-ban a Pécs–Barcs vasút a város legmélyebb részén épült ki, ahol meg kellett oldani a Pécsi-vízbe északról és délről betorkolló vízfolyások problémáját.

Pécs népessége a 19. század közepén

Pécs mindig is Dél-Dunántúl legnépesebb városa a volt. Lakossága gyorsan nőtt: a század közepén már elérte a 15 300 főt.³ Különösen 1850–1869 között gyorsult fel a növekedés, amikor húsz év alatt a városi népesség 15 300-ról mintegy 24 000 főre emelkedett.

A gyors pécsi népességnövekedés a Dél-Dunántúlon nem volt egyedülálló, hasonló változások más településeken is végbementek, legfeljebb a kiindulópontok voltak eltérőek. Az adatokból világos, hogy legfőképpen a Duna menti kereskedővárosok, illetve az öt fontos kereskedelmi út csomópontjában fekvő Kanizsa népessége gyarapodott leginkább, míg Kaposvár és Szekszárd esetében a megyeközponti funkció adhatta a növekedés okát. A többi dél-dunántúli mezőváros népességszáma viszont jelentősen elmaradt e városokétól. Pécs környékéről viszonylag sokan költöztek be

1. táblázat. A legnagyobb dél-dunántúli települések népessége (1850–1869)⁴

Város	Megye	A lakosság 1850 körül	A lakosság 1869-ben
Pécs	-	15 318	23 863
Kanizsa	Zala	9 836	15 125
Dunaföldvár	Tolna	9 463	12 382
Mohács	Baranya	9 148	12 140
Szekszárd	Tolna	9 845	11 069
Paks	Tolna	8 294	10 302
Kaposvár	Somogy	3 780	9 571
Tolna	Tolna	6 207	7 309
Bátaszék	Tolna	4 950	6 452
Bonyhád	Tolna	4 873	5 832
Zalaegerszeg	Zala	4 000	6 423
Keszthely	Zala	7 024	4 888

a városba, amit jól mutat, hogy a körülötte mintegy 20–25 km sugarú körben elhelyezkedő falvaknál a 19. század első felében jelentősebb népességnövekedést nem regisztrálhatunk.⁵

Mivel Pécs 1780 előtt a püspökség tulajdonában lévő egyházi mezőváros volt, lakosságának túlnyomó többsége, az 1840-es években csaknem 97%-a katolikus volt, mellettük kis számban éltek evangélikusok, reformátusok, görögkeletiek és zsidók.⁶ Forrásaink ugyanakkor három nemzetiség városának írják le Pécsset, ahol magyarok, délszlávok és németek hozzávetőlegesen hasonló arányban éltek, ami nem okozott komolyabb társadalmi problémát. A népesség területi eloszlását vizsgálva egyértelmű, hogy a Belváros területét főleg a régen beköltözött német polgárcsaládok uralták, míg a később érkezettek (délszlávok stb.) inkább a Budai és a Szigeti külvárosban tudtak letelepedni.

Pécs mint gazdasági központ

Pécs regionális gazdasági centrum volt a 19. század közepén. Erre a város közlekedésföldrajzi helyzete önmagában is elégséges magyarázatot kínál. A Mecsektől délre igen jelentős agrárterületek feküdtek. A szlavóniai, bácsi, bányásági agrárterületekről, avagy a török birodalomból érkező kereskedelem nagy része érintette Baranyát. A 19. század közepe felé a közlekedéstechnika állapota, valamint a szállítási költségek csökkenése hozzájárult ahhoz, hogy Pécsset már nem kellett feltétlenül kikerülni, így méretével, közbiztonságával, szálláslehetőségeivel, védettségével az átmenő forgalom fontos állomásává vált.

A forgalmazás szélesedését nagyban segítette, hogy három országos főút futott össze Pécsset. Nyugat felé a Szigetvár–Nagykanizsa–Sopron–Bécs útvonal katonai és postai funkciói mellett az egyik legfontosabb kereskedelmi útja volt a térségnek. Élénk volt a forgalma a Budáról érkező útnak is. A Balkánon vásárolt termékek egy része ugyanakkor Pécs piacain cserélhetett gazdát, ez az út délkeletről Eszéken át érte el Pécsset. A három országúton kívül számos más útnak is nagy jelentősége volt a kereskedelem szempontjából. A Pécs–Mohács közút fontossága a dunai kikötő elérésében állt: a gabona nagy része ekkor még a folyón hagyta el az ország területét, ezen az úton az áruszállítás egy korabeli szerző szerint elérhette az évi 300 000 mázsát.⁷ A reformkorban ennek az útnak a jelentőségét egyre inkább a szénszállítás adta, mivel a vasút megépüléséig százszámra fuvarozták szekerekkel a szenet a mohácsi kikötőbe.⁸

A kereskedők száma folyamatosan szaporodott.⁹ A város évi négy országos vásárt tarthatott,¹⁰ ugyanakkor folyamatosan bővült a belső ellátást biztosító bolthálózata is. A szerdán és szombaton tartott hetivásárok alacsony áراikkal tűntek ki a kortársak szemében. Az áruszállítás mellett a

19. század közepére jelentőssé vált a személyfuvarozás is. A postakocsin, batáron, avagy szekéren történő közlekedés mellett már volt lehetőség Pestről Mohácsig gőzhajóval utazni, onnan pedig közúton lehetett elérni Pécsset. A nagyobb boltok főleg a Nagy utca és a Piac tér épületeinek földszintjeit foglalták el.¹¹ A század közepe felé már a legkülönbözőbb termékek forgalmazására szakosodott boltokat is bőséggel találunk a városban: volt itt könyvesbolttól a detail-kereskedésig szinte minden. A kereskedelemhez persze más is kellett: vendéglők, korcsmák, szálláshelyek, kávéházak stb.¹²

A korabeli városok polgársága szinte mindenhol rendelkezett szántókkal, rétekkal, legelőkkel. Pécssett a belső telkek hátsó udvaraiban kerteket, baromfiudvarokat, sertésólakat, istállókat alakítottak ki az ott élők, amelyek termékei a mindennapi megélhetéshez nélkülözhetetlenek voltak, ugyanakkor az ott tartott nagyállatokat a szállításhoz is tudták használni. A mezőgazdasági önellátásra való törekvés a belső piacot szűkítette, ám a termékek ár- és költségszerkezete ebben a formában képezett konzekvens rendszert. A lakosság egyre nagyobb mértékben foglalkozott szőlő- és bortermeléssel. A 19. század közepén a város határából mintegy 15%-ot tett ki a szőlővel beültetett terület.¹³ Ennek legfontosabb oka a házi fogyasztás biztosítása mellett az elérhető készpénzjövdelem volt.¹⁴ A szőlő a foglalkoztatás szempontjából is fontos volt, hiszen a műveléshez sokszor idegen munkaerőt is igénybe kellett venni.

A hatalmas kiterjedésű mecseki erdők a várostól északra kelet-nyugati irányban folyamatosak voltak, ezek a polgárság közös tulajdonát képezték, a város felügyelte és használta őket. Kezdetől fogva a város alapjövedelmi forrása volt, a bevételek jelentős része ebből származott.¹⁵ Állományát sok mindenre lehetett használni: a téli tűzifaszükséglet, az építőanyag, a használati eszközökhöz szükséges nyersanyag is innen származott. Az erdők fontosak voltak az egyes ipari munkákhoz igényelt faszén előállításához is. Az erdő vadban gazdag volt, ugyanakkor a szegényeknek tartós menedéket is nyújthatott. A széntelegek nagy része is az erdőszült területeken található.¹⁶

Pécssett az iparosok a város működését meghatározó társadalmi csoportot képeztek. A fejlődés gyors volt: a Klauzál-féle iparösszeírás 1848-ban Pécssett már 615 mestert, 811 segédet és 293 inast vett számba.¹⁷ A belvárosi iparosok jelentős része német nemzetiségű volt.¹⁸ A 19. század első felében folyamatosan szaporodtak az ipari tevékenységformák. Az ágazati rendszerben a ruházati ipar – a növekvő számú városi lakosság ellátása, valamint nyilván a városon kívüli kereslet által is motiválva – tekintélyes nagyságrendet képezett. A reformkori gazdasági konjunktúra és a jövedelmek emelkedése adta háttérét az építőipar felfutásának. Az élelmiszeripar a növekvő városban mindig nagy kereslettel találkozhatott, nem véletlen a molnárok, a mészárosok, a pékek, a kávéosok, a cukrászok, a sörfőzők magas száma. A fa univerzális anyag volt ebben az időben, ennek megfelelően sok iparosmester található a faipari szakmákban.¹⁹ Pécssett a kisüzemi ipar dominált: az egy mesterre jutó legények száma 1,3 fő volt, ami a korban megszokott gazdálkodást feltételezve valószínűleg 5-6 fős kisüzemeket jelentett. A céhek számának szaporodása az 1840-es években megállt.²⁰

Az 1840-es évektől egyre több új, modern ipari beruházást hoztak létre a városban. Viszonylag hamar megjelentek a manufaktúrák és a gyárak is. Utóbbiak között volt már sörfőzde, likörgyár, szivargyár, gazdasági gépeket gyártó üzem, gyufagyár, s egy olyan papírgyár is, amely már évi 1600 mázsa rongyot dolgozott fel. A kor nagy technikai vívmánya a gőzenergia, technológiai újdonsága pedig a gyárszerű termelési rendszer volt. Pécssett az első cukorgyár 1844-ben jött létre Linberger Gottlieb Gyula Pozsonyból származó vállalkozó alapításában,²¹ ugyanekkor kezdte meg működését a Madarász András gömöri vasgyáros által létrehozott vasgyár,²² amelynek évi kapacitása 40 000 mázsára volt becsülhető. Szóba került egy nagy posztógyár megépítése is Pécssett, de erre végül is nem került sor.²³

Pécs gazdasági életében folyamatosan erősödő szerepet játszott a szénbányászat. Eleinte főleg a harangöntők, a rézművesek, a szegkovácsok használták szenet. A szabad királyi város polgárai saját telkükön vagy birtokukon szabadon rendelkezhetek az ott talált szénnel. A szénforrások főleg a város keleti részén lévő Lámpás-völgy vidékén fordultak elő nagy számban.²⁴ A jelentősebb széntelegek viszont a pécsi székesegyház tulajdonában lévő, a várostól keletre lévő szabolcsi és somogyi területeken helyezkedtek el. Ezeket a földeket az egyházi tulajdonos bérbe adta.²⁵ Pécssett és környékén a század közepén kb. ezren dolgoztak a szénkitermelésben. A szénkereslet élénkülése

egy külső tényező révén valósulhatott meg: 1829-ben jött létre Ausztriában a Duna-Gőzhajózási Társaság (DGT), mely az uralkodótól ötvenéves monopóliumot kapott a Dunán való gőzhajózásra. A DGT a hajói üzemeltetésében egyre nagyobb szerepet szánt a mecseki kőszénnek.²⁶

Hitelélet a hitelintézmények megjelenése előtt is létezett. A városnak volt árvapénztára, melyben az 1840-es évek közepén már 160 000 forint gyűlt össze,²⁷ ám a gazdaság igényei intézményesített rendszert tettek szükségessé. Az 1840-s években megindult országos folyamat keretében szervezte meg Czindery László 1845-ben a Pécsi Takarékpénztárt a városi társadalom szinte minden foglalkozási csoportját reprezentáló részvényesekkel.²⁸ Szerepe és jelentősége az 1850-es évek közepe után nőtt meg igazán.

Pécs mint kulturális központ

Ha számba vesszük a 19. század közepi város iskolai, kulturális, egyházi stb. intézményeit, kétségtelennek tűnik Pécs centrális szerepe a Dél-Dunántúl egészén belül. Az 1820–1830-as évek fordulóján megalapított jogakadémiának és a joglyceumnak a reformkor vége felé már több mint háromszáz tanulója volt. A szabadságharc után a tanítóképző megszűnt, s néhány évig csak magánvizsgát tarthattak, majd 1856-tól indult újra az oktatás.²⁹ A cisztercieknek a Széchenyi téren álló főgimnáziuma 1857-ig a város egyetlen középiskolája volt.³⁰ A 19. század közepén a gimnáziumba mintegy négyszáz növendék járt. Régi iskola volt a Papnevelő Intézet, ahol a reformkor vége felé évente 50–60 növendéket képeztek.³¹ Látható, hogy Pécssett – hasonlóan az ország más nagyobb városaihoz – a humán és egyházi jelleg dominálta az értelmiségképzést.

A város népességének gyors szaporodása, valamint a jogi kötelezettségek miatt egyre több elemi iskolára is szükség volt. Az elemi népiskolákba 1860 körül 27 osztályban már 1400–1600 gyermek tanult. A Belvárosi Királyi Nemzeti Iskola a 19. század közepétől a helytartótanács rendelkezésére mintafőtanodaként működött.³² A Budai külváros első nyilvános iskolája helyén 1858-ban új iskola épült.³³ A Szigeti külvárosban a 19. század közepén már volt elemi iskola, de 1857-ben a borvampénzből egy új iskolaépületet építettek az akkori Makár utcában. De volt magániskolája a pécsi izraelita közösségnek, illetve hamar megindult az oktatás az 1850-es években Pécsre települt DGT iskolájában is. A Rudolfinum árvaházból a fiúk a városi iskolába jártak, a lányokat az intézeten belül oktatták. A sort még folytathatnánk, de egyértelmű, hogy a város lassan-lassan alkalmazkodott az idők változásaihoz.

Fontos szerepe volt a városi kultúrában a színháznak. A század eleje óta vendégszínházak mindig szerepeltek Pécssett, eleinte németül, 1818-tól főleg magyarul adták elő a darabokat. Nagy előrelépés volt, hogy a Pécsi Polgári Casino pályázatának elfogadása után 1839–1840-ben a Mária utca elején felépülhetett az első kőszínház. Ez egy kétemeletes, klasszicista stílusú épület volt, 22 páhollyal, 170 zártszékkel és nagy erkéllyel. Nemcsak színdarabokat játszottak, itt rendezték meg 1846-ban Liszt Ferenc hangversenyét is. 1849 után megtiltották a magyar nyelvű előadásokat, de pár évvel később újra lehetett már magyarul is játszani, ugyanakkor a német nyelvű előadások a Czindery-kertbe szorultak. A színház mellett nagy jelentősége volt a gazdagabb magánháznak tartott rendszeres előadásoknak, avagy néhány nagyobb vendéglátóhely szervezett műsorának.³⁴

S végül említsük meg a pécsi kultúrának azokat az elemeit is, amelyeknek a polgári élet komfortosodása szempontjából jutott nagy szerep. Közülük kiemelkedik a két kaszinó, az úri és a polgári.³⁵ Mindkét kaszinónak volt vendéglője, bálterme és olvasóterme is. Rajtuk kívül a húsz-ezer kötetes püspöki könyvtár olvasóterme is nyitva állt a lakosság előtt, számos külföldi és hazai újsággal, folyóirattal.³⁶ A század közepe felé Pécs zenei élete is élénk volt, s akkor még nem is részleteztük az őszi, szüret környéki vigadozásokat, közösségi összejöveteleket a szőlőkben lévő nagyobb pincékben, nyaralóépületekben.³⁷

A Pécssett lévő egyházi intézményeknek erős ráhatása volt a helyi társadalom mindennapjaira. A bennük működők száma önmagában nem volt túl magas: 1869-ben Pécssett 78 pap vagy lelkész

1. ábra.
Pécs főtere
a 19. század
közepén⁴⁰

élt.³⁸ A püspökség, a káptalan, a székesegyház és a papnevelde azonban hatalmas uradalmakkal bírt a városon kívül, de voltak földjeik a városon belül is.³⁹ Az egyházi birtokok (szőlők, szántók, kertek stb.) művelése munkalehetőséget adott a helyi lakosság egy részének. Az egyházi szolgáltatások (mise, istentisztelet, temetés, házasság, iskola, árvagondozás, egyházi ünnepek tartása, egyházi építkezések stb.) nagy része érintette a pécsiek számos rétegét.

A gyáralapítások kora

Az 1848. évi áprilisi törvények felerősítették, felgyorsították a hazai gazdaság és társadalom átalakulásának korábban megindult folyamatait. A hazai városok esetében a törvényi változások inkább a mezővárosokat érintették, hiszen azokban lehetőség nyílt az önálló polgári tulajdon megszerzésére. A szabad királyi városok esetében 1848 nem hozott sok újdonságot, mivel a városi népesség korábban is szabadon élhetett, tulajdonnal rendelkezett. Inkább a külső közeg változása, vagyis a kereskedelmi és piaci viszonyok szabadabbá válása jelentett sokat a civitasoknak.

Pécs 1849 elején császári csapatok szállták meg, a szabadságharc bukása után pedig az egész országban Bécs rendezkedhetett be. Ez a városok számára is minden téren erős korlátokat hozott magával. 1849 októberében az országot öt katonai kerületre osztották. A dél-dunántúli megyék Pécs várossal együtt a soproni kerülethez kerültek, azon belül pedig – mivel a kerület főispánja Szekszárdot választotta székhelyül – a tolnai polgári kerülethez tartoztak. Pécs város kinevezett főbírája (a későbbi polgármester) Nagy József lett.⁴¹ Az 1850-es években előbb kemény katonai irányítás, később pedig szigorúan ellenőrzött igazgatási rendszer alakult ki. A korábbi városi önkormányzati lehetőségek megszűntek. A központi hatalom természetesen mind Baranyában, mind Pécs városban megtalálta az elképzeléseit, akaratát kiszolgáló réteget. 1854–1860 között a pécsi közigazgatás kizárólagos nyelve a német lett, ami persze egy németes jellegű városban nem volt túlságosan elviselhetetlen.⁴² A Bach-rendszer bürokráciája igen széles volt: nem egészen egy évtized alatt két és félszeresére nőtt az elintézendő ügyek száma.⁴³ Az iskolák egy részét korlátozták, majd később átstrukturálták. A nemzeti, hazafias jellegű, magyar nyelvű színházi előadásokat betiltották.⁴⁴ Az adók jelentős mértékben növekedtek.

Mindemellett az 1850 utáni központi gazdaságpolitikának voltak pozitív hatásai is a város működésére. Az 1850-es években a királyi városok elvesztették korábbi zártságukat, kapuikat ki kellett nyitni, s szabaddá vált a polgárok számára a költözködés, a tulajdonszerzés.⁴⁵ Az állam a vállalkozói

szabadság mellett számos gazdasági tevékenységet engedélyhez kötött, de a városi tanácsok kötelesek voltak zöld utat adni az új kezdeményezéseknek. Az iparral való foglalkozás, a kereskedelmi tevékenység felvállalása, az ipari vállalkozások elindítása stb. lényegesen szabadabb és könnyebb lett 1850 után. A kormányzat rendeleti úton biztosította a liberális elvű gazdasági jogszabályokat. A külső piac bővülése, a vámmentes kivitel és behozatal, a világgazdasági konjunktúra, az emelkedő árak, s a hazánkban is meginduló alapítási láz óriási lehetőség volt a korszak vállalkozóinak.⁴⁶

A legfontosabb hosszú távon jelentkező változást a DGT megjelenése okozta. A vállalat folyamatosan bővítette dunai hajóparkját, ami miatt szénszükséglete megnőtt. 1852-ben megvásárolta a (későbbi) Pécs-bányatelep környékén lévő földeket, s ott egy évvel később létrehozta első bányászata, András-aknát. Ezt 1853 után folyamatos, kisebb nagyobb vásárlásokkal és bérleményekkel növelte meg.⁴⁷ A korabeli vállalkozások egyik legnagyobb problémája a szállítási költség volt: sokkal többbe került a pécsi szén eljuttatása a mohácsi kikötőig, mint a szén kitermelése.⁴⁸ 1852-ben kezdtek meg a vasúti építkezést az országúti távolságnál másfélszer hosszabb Pécs-Villány-Mohács vonalon, s 1857-ben adták át az 56 km hosszú sínpályát.⁴⁹ Ezzel a vasúttal a DGT biztonságosan szállítható, olcsó, jó minőségű szénhez jutott.

A szénbányászat mellett az 1850-es években Pécsen valóságos alapítási boom ment végbe. 1854-ben kezdte meg működését a Budai külvárosban Zsolnay Ignác keménycserép-manufaktúrája, amely eleinte csak egy kicsiny kőedénygyár volt. A vállalkozás azonban nem volt sikeres, s a tulajdonos eladósodott. Testvére, Zsolnay Vilmos 1865-ben átvette a gyárat, s a következő évtizedekben számos innovációval Magyarország egyik legfontosabb porcelángyárává fejlesztette az üzemet.⁵⁰ 1861-ben indult el a Hamerli kesztyűgyár. Hamerli János Nyugat-Európában szerzett szakismereteire alapozta kesztyűs ipari műhelyét. Termelését, piacát bővítve 1865-ben Bécsben is nyitott kesztyűkészítő műhelyt.⁵¹ A gépiparnak sokáig meghatározó üzeme volt az 1865-ben megalapított Haberényi-gépgyár. Ez a vállalkozás is pár fővel indult, de később dinamikusabban bővült. A korszak legvégén alapította meg Angster József az orgonagyárat, amely a későbbiekben világszerte ismert termékeket tudott előállítani.⁵²

Az 1850-es években a gabonakonjunktúra alatt gomba módra szaporodtak a malmok, s különösen a gőzmalmok Magyarországon. Weidinger Ferenc a mai Majorossy utca közepén lévő vízimalmát 1858-ban gőzmalommá fejlesztette.⁵³ A németes városban a sörfőzdék mindig nagy üzleti sikert ígértek. Az 1850-es években két olyan vállalkozás indult el, amelyeknek a későbbi időkre is érdemi hatása lett. A Pécsre költöző Scholcz Antal 1853-ban vette meg a Sörház utcában lévő sörfőző üzemet.⁵⁴ Még jelentősebbé vált a máig működő Hirschfeld-féle sörgyár, melyet a század közepén Pécsre költözött Hirschfeld Leopold bonyhádi kereskedő létesített a Rókus-dombon lévő ispotályos sörfőzde helyén.⁵⁵ Littke Lőrinc pezsgőgyártási ismereteit kamatoztatva 1859-ben egy francia eljárást megszerezve és adaptálva indította meg saját pezsgőgyártását. A nagyvállalkozások alapítása mellett persze maradt bővülési lehetősége a kisiparnak is.⁵⁶

Ránézve Pécs 1867 körüli állapotára azt láthatjuk, hogy a megelőző évtizedekhez képest érdemben szaporodtak az ott működő vállalkozások. Gyorsan bővült a forgalmi szféra: az önkényuralom végén a városban már 160 főfoglalkozású kereskedő élt, ami szoros kapcsolatban volt a kereskedelem korabeli általános felvirágzásával. Mutatja ezt az agrártermékek iránti kereslet növekedése is: 1859-ben összesen már 181 334 hektoliternyi terméket adtak el a pécsi vásárokon.⁵⁷ Egyre nőtt a városban az értelmiség jelentősége, amit a mérnökök, gyógyszerészek, orvosok, ügyvédek stb. nagy száma bizonyít. Szaporodtak a gyárak, amelyek között már tekintélyes méretű üzemeket is találunk. Mindez azt mutatja, hogy a reformkorban megindult gazdasági fejlődés igazából az 1850-es években gyorsult föl, ami jó alapot adott a későbbi, a dualizmus idején bekövetkező dinamikus fejlődéshez.

XIII.

Bibliográfia

Rövidítések

A.	Adattár
alisp.	alispáni
cs. és kir.	császári és királyi
CsGyK	Csorba Győző Megyei Könyvtár
é. n.	évszám nélkül
F.	Fotógyűjtemény
FA.	Fotó adattár
főisp.	főispáni
gy. sz.	gyarapodási szám
Helyt.	Helytörténet
HL	Hadtörténeti Levéltár
HO. F.	Helyismereti Osztály. Fotótár
J.	Numizmatikai gyűjtemény, jelvények gyűjteménye
JPM ŰL GyO	Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály
JPM ZsAd	Janus Pannonius Múzeum Zsolnay adattár
KIO	Képző és Iparművészeti Osztály
kir.	királyi
Kl.	Képes levelezőlap gyűjtemény
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
Lt. sz.	leltári szám
MKVM	Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum
MMKM	Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ms.	kézirat
MSÉ	Magyar Statisztikai Évkönyv
MSK	Magyar Statisztikai Közlemények
Ny.	Nyomtatványgyűjtemény
ny. sz.	nyilvántartási szám
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
PEKT TGYO	Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár
sz.	szám
szab.	szabad
T.	Tárgyi anyag gyűjtemény
TFGY	Történeti Fényképek Gyűjteménye
Uo.	ugyanott
vár.	város
ZM. Sz.	Zempléni Múzeum, Szerencs

Források

Levéltári források

- HL V.13/1. = Hadtörténeti Levéltár. A pécsi m. kir. Honvéd Hadapródiskola iratai
- MNL BaML IV. 401. b. = Baranya vármegye főispánjának általános iratai 1867–1949
- MNL BaML IV. 410. b. = Baranya vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1872–1950
- MNL BaML IV. 1105. a. = Pécs Város Városhatósági Közgyűlésének iratai 1867–1871
- MNL BaML IV. 1107. = Pécs Város polgármesterének iratai 1848–1872
- MNL BaML IV. 1402. = Pécs Város Törvényhatósági Bizottságának iratai
- MNL BaML IV. 1404. c. = Pécs Város Igazoló Választmányának iratai
- MNL BaML IV. 1406. b. = Pécs Város Tanácsának iratai 1848–1871
- MNL BaML IV. 1406. = Pécs Város Tanácsának iratai (1805) 1872–1950
- a) Tanácsülési jegyzőkönyvek és határozatok jegyzőkönyve 1874–1929 (1932)
 - b) Közigazgatási iratok 1872–1901
 - c) Az „A” Jogügyi Ügyosztály iratai 1902–1929
 - d) A „B” Adó- és Pénzügyi Ügyosztály iratai 1902–1929
 - k) Katonai és illetőségi iratok 1885–1950
 - l) Közellátási iratok 1914–1926
 - m) Kihágási iratok 1899–1929
 - o) Különkezelt iratok (különügyek) (1805) 1872–1934 18. sz. – 1941
- MNL BaML IV. 1407. = Pécs város polgármesterének iratai (1859) 1872–1951
- a) Elnöki iratok 1876–1931
 - b) Bizalmas iratok 1897–1951
 - c) Rendeletek 1873–1887
 - d) Polgármesteri jelentések (1859) 1872–1950
- MNL BaML IV. 1413. III. tétel 1916–1918. Jelentések, Jegyzőkönyvek, Levelek
- MNL BaML IV. 1416 b. Pécs város Közigazgatási Bizottságának iratai
- MNL BaML IV. 1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye
10. sz. Hegyrendőri szabályrendeletek
 11. sz. Lakásbérleti szabályrendelet
 14. sz. Borvám krajcár beszédese szabályrendelet
 26. sz. Szikvíz adó szabályrendelet
 31. sz. Szesz fogyasztási illeték szabályrendelet
 39. sz. Ásvány- gyógyvíz fogyasztási adó szabályrendelet
 46. sz. Nyugdíjazási szabályzat
 51. sz. Önkormányzati szabályrendeletek
 55. sz. Házbérfillér, illetve házbérkrajcár beszédési szabályrendelet
 56. sz. Kórházi szabályrendeletek
 59. sz. Köztisztasági és közegészségügyi szabályrendeletek
 60. sz. Cselédtartási szabályrendelet
 78. sz. Pécs szab. kir. város tartalékalapjának létesítése tárgyában
- MNL BaML IV. 1420. = Pécs város okmánytára (1861) 1900–1963
- MNL BaML IV. 1428. = Pécs város egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye (1839) 1872–1950
- MNL BaML. IV. 1429. Pécs Város Községi Iskolaszékének iratai, 1869–1880
- MNL BaML IV. 1430. Pécs Város Gazdasági Munkabizottságának iratai 1916–1918
- MNL BaML VIII. 2.c. = A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai
- MNL BaML VII. 2.b. Pécsi Királyi Törvényszék peres iratai 1910–1918. Büntető peres ügyek
- MNL BaML VII. 4.b. Pécsi Királyi Járásbíróság peres iratai 1910–1918.
- MNL BaML XIII.1. Igmándy-Hegyessy család iratai. 1. doboz a.) 10618/918. szám
- MNL BaML XV. 9. = Pécs város térképeinek gyűjteménye
- PEL I.1.a.1. = Püspöki Hivatal, Egyházkormányzati anyag, Iratanyag
- PEL I.1.f.1. = Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek
- PEL Papnövelde = Pécsi Egyházmegyei Levéltár. Papnövelde. 562. fasc. 3. kötet
- PEL Káptalani Levéltár = Káptalani Levéltár. Szentkirályi-hagyaték III. 4.; 12.

Gyűjteményes kiadványok

(*forrásgyűjtemények, statisztikák, címtárak, lexikonok, értesítők, adattárak, albumok, memoárok, kéziratok*)

- A SZABAD TANÍTÁS 1908 A Szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott Magyar Országos Kongresszusának naplója. Szerk. Vörösváry Ferenc. Budapest, 1908.
- AGRÁRSTATISZTIKA 1903 A magyar korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése. Budapest, 1903.
- ALSÓFOKÚ IPARISKOLA ÉRTEŚÍTŐ A pécsi alsófokú ipar és kereskedelmi iskola értesítője. Pécs, 1887–1889.
- ARATÓ ms. (JPM) Arató Jenő: Életem. JPM (Kézirat). Pécs Interneten elérhető: <http://www.csongor6.fw.hu/Neus12/index2.htm>
- ARATÓ ms. (OSZK) Arató Jenő: A polgárember élete tegnap és ma. OSZK Kézirattára, Fond 119/4.
- ARCKÉPCSARNOK 2003 Pécs-baranyai történelmi arcképcsarnok. Szerk. Ódor Imre – Lengvári István). CD ROM-kiadvány. Pécs, 2003.
- BALLA 2010 Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára sorozat. Budapest, 2010.
- BARANYAI NEVES SZEMÉLYEK Baranyai neves személyek: <http://www.csogyk.hu/baranyai-neves-szemelyek-bongeszo>
- BARONEK 1999 A Mecsek Egyesület évkönyve az 1998. egyesületi évről. Szerk. Baronek Jenő. Pécs, 1999.
- CÍMTÁR 1909 Pécs szab. kir. város és Baranyamegye címtára. Összeállította: Sasvári Béla. Pécs, 1909.
- CISZTERCI FŐGIMNÁZIUMI ÉRTEŚITŐ A ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője. Pécs, 1853–1918.
- CZIBÓK–JANKOVITS–NAGY 2000 Czibók Balázs – Jankovits László – Nagy Ferencné: Memoria professorum Quinqueecclesiensim. Az Erzsébet Tudományegyetem és a jogutód intézmények professzorai. Pécs, 2000.
- ÉPÍTŐIPARISKOLA ÉVKÖNYVE 1947 A pécsi Állami Felső Építőipariskola évkönyve az 1946–47. iskolai évről. Pécs, 1947.
- FÉNYES 1851 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára I–II. kötet. Pest, 1851.
- FÉNYES 1866 Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból, I. Dunántúli kerület. Pest, 1865–1866.
- FIÚ FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA ÉVKÖNYVE Pécs sz. kir. város Fiú Felső Kereskedelmi Iskolájának Évkönyve 1909–1949. Pécs
- FORRÁSOK 2010 Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15. Szerk. Nagy Imre Gábor. Pécs, 2010.
- FŐREÁLISKOLAI ÉRTEŚITŐ FUTAKY 1992 A Pécsi Állami Főreáliskola értesítője. Pécs 1875–1918.
- Futaky Hajna: A Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertóriumai I. 1895–1949. Első rész. Budapest, 1992.
- GAZDACÍMTÁR 1897 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. 2. kötet. Gazdacímtár: a 100 holdon felüli birtokok. Budapest, 1897.
- GAZDACÍMTÁR 1912 Magyarország földbirtokosai és földbérlei. Budapest, 1912.
- GAZDACÍMTÁR 1925 Magyarország földbirtokosai és földbérlei. Budapest, 1925.
- GÖLCZ 1985 Gölcz Jánosné: Tanoncoktatás Pécsen 1885-től 1949-ig. In: Az 500. sz. Zrínyi Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet és Szakmunkások Szakközépiskolája centenáriumi évkönyve 1885–1985. Szerk. Király György. Pécs, 1985. 4–22.
- GYÁRIPARI STATISZTIKA 1898 A magyar korona országainak gyárpara az 1898. évben. Szerk. Szerényi József. I–XV. kötet. Budapest, 1898–1901.
- HÁBORÚK, VÁLSÁGOK 2014 Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai. A Nagy Háború. Budapest, 2014. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/haboruvalsag/nagy_habo-ru.pdf
- HADIALBUM 1935 A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma. A Pécs-baranyai katonák szereplése az 1914–1918 évi világháborúban. Szerk. Tábori Jenő. Budapest–Pécs, 1935.
- IZRAELITA NÉPISKOLA ÉRTEŚITŐ A pécsi izraelita népiskola és hittani intézmények értesítői. Pécs, 1887–1901.

- IZSÁKI m.s. Izsáki Imre asztalosmunkás *A bölcsőtől a nyugdíjig* című 7 kötetes visszaemlékezése. JPM ŰLGYO., 78.473.1-7.
- JEGYZŐKÖNYV 1907 Hetedik Katholikus Nagygyűlés Évkönyve. Kiadja az Országos Katholikus Szövetség. Budapest, 1907.
- JELENTÉS 1905 Jelentés a pécsi ev. ref. egyház 1904. évi munkájáról és az adófizető egyháztagok névjegyzéke. Pécs, 1905.
- JELENTÉS 1909 Jelentés a pécsi ev. ref. egyház 1908. évi munkájáról és az adófizető egyháztagok névjegyzéke. Pécs, 1909.
- JELENTÉS 1910 Jelentés a pécsi ev. ref. egyház 1909. évi munkájáról és az adófizető egyháztagok névjegyzéke. Pécs, 1910.
- JELENTÉS 1911 Jelentés a pécsi ev. ref. egyház 1910. évi munkájáról és az adófizető egyháztagok névjegyzéke. Pécs, 1911.
- KALOTAI 1934 Pécs-baranyai ismertető. Szerk. Kalotai László. Pécs, 1934.
- KELETI 1873 Keleti Károly: Magyarország szőlészeti statisztikája 1860-1873. Budapest, 1873.
- KERESKEDELMI TANINTÉZETEK ÉRTEŚÍTŐJE Pécs szab. kir. város államilag segélyezett kereskedelmi tanintézeteinek értesítője 1913-1918.
- KERESKEDŐ TANONCISKOLA ÉVKÖNYVE 1944-49 A Pécsi Városi Kereskedő Tanonciskola évkönyve az ... tanévről. Pécs, 1944-1949.
- KIÁLLÍTÁSI ÉRTEŚITŐ Kiállítási Értesítő. A „Pécsi Általános Mű-, Ipar-, termény- és állatvásár hivatalos közlönye”. Pécs, 1888.
- KIÁLLÍTÁSI KALAUZ 1888 Kiállítási Kalauz. Útmutató Pécssett a pécsi általános-, mű-, ipari-, termény- és állatkiállításra. Összeállította a szerkesztőbizottság. Pécs, 1888.
- KIÁLLÍTÁSI KALAUZ 1907 Pécsi Országos Kiállítás 1907. Kiállítási Kalauz. I-II. kötet. Pécs, 1907.
- KISS 1930 A Mecsek Egyesület évkönyve a XXXIX. egyesületi évről. Szerk. Kiss József. Pécs, 1930.
- KOVACSICS 2003 Kovacsics József: Baranya megyei népességtörténeti lexikon. Budapest, 2003.
- LÉGRÁDY 1938 A volt M. Kir. Pécsi 19. Honvéd Gyalogezred és alakulatainak története: A 19./IV. (fiu-me) Zászlóalj, a 309. Honvéd Gyalogezred, a 19. Népfelkelő Ezred, a 19./IV. Népfelkelő Zászlóalj és a 19./VIII. Népfelkelő Zászlóalj. Összeáll. Légrády Elek. Pécs, 1938.
- MADAS 1978 Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978
- MADAS 1985a Madas József: A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény I. Ágoston tér - Katalin utca. Pécs, 1985.
- MADAS 1985b Madas József: A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény II. Koller utca - Zsolnay Vilmos utca. Pécs, 1985.
- MAGYAR NÉPRAJZ 2000 Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 2000.
- MÉL 1981 Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1981.
- MENDŐL é.n. Mendöl Zsuzsanna: Pilch Andor adattár. <https://mendolzszusanna.freewb.hu/pilch-andor-adattar/>
- MEZŐGAZDASÁGI STATISZTIKA 1897 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. 1. kötet. Budapest, 1897.
- MIASSZONYUNK REND ÉRTEŚITŐ A pécsi Miasszonyunkról nevezett rend iskoláinak értesítői. Pécs, 1860-1918.
- MOLNÁR 2000 Zala megye archontológiája 1138-2000. Zalai Gyűjtemény 50. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2000.
- MSÉ 1872-1892 Magyar Statistikai Évkönyv. 1-20. évfolyam. 1872-1892, Budapest
- MSÉ 1893-1914, 1915-1918, Magyar Statistikai Évkönyv. Új folyam 2-23. 1893-1918. Budapest, 1894-1924.
- MTC 1875-1901 Magyarország tiszti cím és névtára 1875-1901. Budapest, 1875-1901.
- NAGY-ARACSI-KORONCZAY 2000 Nagy Gábor - Aracsi László - Koroncay József: Pécs-Baranya katona-egészségügyének története korabeli dokumentumok és a sajtó tükrében. K.n., Pécs, 2000.
- NÉMETH 1887 Szabad kir. Pécs város házszámainak sorozata. Szerk. Németh Béla. Pécs, 1887.
- NÉMETH-PASKU-SIMON 2007 A Pécsi Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1857-2007. Szerk. Németh Eszter - Pasku Györgyi - Simon Krisztina. Pécs, 2007.
- NÉPISKOLAI ÉRTEŚITŐ Pécs szab. kir. város összes községi népoktatási tanintézeteinek értesítői. Pécs, 1875-1912.
- NÉPMOZGALOM 1974 A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. 3. kötet. Szerk. Klinger András. Budapest, 1974.

- NÉPOKTATÁSI ÉRTESÍTŐ Pécs szab. kir. város községi népoktatási tanintézetének értesítője a [1868/69–1918/19] iskolai évről. Pécs 1869–1919.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1869 A magyar korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Pest, 1871.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. 2. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904. MSK. Új sorozat, 2. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1900. 5. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Ötödik rész. A népesség foglalkozásának némely részletei és a vállalati statisztika. Budapest, 1906. MSK. Új sorozat, 12. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 1. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek, népesebb puszták és telepek szerint. Budapest, 1912. MSK. Új sorozat, 42. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 2. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913. MSK. Új sorozat, 48. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 3. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest, 1914. MSK. Új sorozat, 52. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 4. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai. Budapest, 1915. MSK. Új sorozat, 56. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1910. 6. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása. Budapest, 1920. MSK. Új sorozat, 64. kötet.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1920. 1. Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. MSK Új sorozat 69. kötet. Budapest, 1923.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1920. 3. Az 1920. évi népszámlálás. Harmadik rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. MSK. Új sorozat, 72. kötet. Budapest, 1926.
- OKLEVÉLJEGYZÉK 1929 Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József-Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, abszolutoriumot, vagy oklevélhonosítást nyertek. 1873–1928. Budapest, 1929.
- PÉCS EZER ÉVE 1996 Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Főszerk. Márfi Attila. Pécs, 1996.
- PÉCS LEXIKON 2010 Pécs Lexikon I–II. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010.
- PÉCS-BARANYA 1928 Pécs-Baranya 1918–1928. Dunántúl, Pécs, 1928.
- PÉCS-BUDAVÁROSI NÉPISKOLA ÉRTESÍTŐ A szab. kir. pécsbudavárosi nyilvános községi néptanodába járó fiu és leánynövendékek érdemsorozata. Pécs, 1872–1874
- PÉCSI EGYETEMI ALMANACH 2015 Pécsi Egyetemi Almanach I. 1367–1950. Szerk. Lengvári István. Pécs, 2015.
- PÉCSI KAMARA 1882 A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Baranya, Somogy és Tolna megyék továbbá Pécs szabad királyi városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1882-ben. Pécs, 1883.
- PÉCS-SZIGETVÁROSI NÉPISKOLA ÉRTESÍTŐ A pécs-szigetvárosi községi néptanoda fiu és leánynövendékek érdemsorozata. Pécs, 1873–1874.
- POLGÁRI LEÁNYISKOLA ÉRTESÍTŐ Pécs szab. kir. város községi polgári leányiskolájának értesítője. Pécs, 1914–1917.
- PPHI ÉVKÖNYV 1903 A Pécsi Püspöki Hittudományi Intézet Évkönyve az 1902–3-iki tanévről. Pécs, 1903.
- PPJA ÉVKÖNYV 1909, 1910, 1912 A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve[i] az [1908–1909-ik, 1909–1910-ik, 1911–1912-ik] tanévről. Pécs 1909, 1910, 1912.
- PUSKÁS 1904 Jegyzéke a Pécs szab. kir. város és határában lévő épületeknek. Összeállította Puskás Andor. Pécs, 1904.
- RÉVAI 1911–1935 Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. 1–21. köt. Budapest, 1911–1935.
- SASHEGYI 1965 Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár. A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 4. Budapest, 1965.
- SCHEMATISMUS 1867 Schematismus Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. Pécs, 1867.
- SINKOVITSNÉ 1985 Sinkovitsné Nászay Zsuzsa: Az iparoktatás az ellenforradalmi rendszer előtt és alatt. In: Az 500. sz. Zrínyi Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet és Szakmunkások Szakközépiskolája centenáriumi évkönyve 1885–1985. Pécs 1985. 11–18.
- SOPRONI KAMARA 1872 A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara főjelentése az 1872-dik évről. Sopron, 1873.

- SOPRONI KAMARA 1878 A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagym. M. K. Földművelési, Ipar és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett 1876.-ik évi statistikai jelentése. II. Rész. I. A kereskedők és iparosok száma községenként és az önálló törvényhatóságok szerint. Sopron, 1878.
- SZÁSZ 1944 Gyógyszerészeti Almanach az 1944. évre. Összeállította Szász Tihamér. Budapest, 1944.
- SZEMERJAI 1927 Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. Szerk. Szemerjai Dr. Deák Imre. Budapest, 1927. Pest, 1866. 1. kötet.
- SZENT ERZSÉBET
GIMNÁZIUM ÉRTEŚÍTŐJE
1940 A Mi Asszonyunkról nevezett női kanonok szerzetesrend pécsi róm. kat. Szent Erzsébet leánygimnáziumának évkönyve az 1938–40. iskolai évről. Pécs, 1940.
- SZINNYEI 1891–1914 Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
- SZITA 1979 Szita László: Dokumentumok az 1918. május 20-i pécsi katona-bányász felkelés történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 489–578.
- TÁBORI 1935 A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma: a Pécs-baranyai katonák szereplése az 1914–1918 évi világháborúban. Szerk. Tábori Jenő. Budapest–Pécs, 1935.
- TANÍTÓKÉPZŐ ÉRTEŚITŐ
TARNÓCZKY 2018 A pécsi püspöki tanítóképző-intézet értesítője. Pécs, 1902–1918.
Tarnóczky Attila: Hol, mi? Kanizsai házak és lakóik. Nagykanizsa. Digitális megjelenés: www.nagykar.hu
- TEGZES (Kézirat) a Tegzes Ferenc: A Pécsi Harctéri Kiállítás (Az ország első ilyen jellegű kiállítása) (Kézirat)
- TEGZES (Kézirat) b Tegzes Ferenc: „A társadalom szíve”. Jótékonyág és Pécs társadalma. Az első hónap. (Kézirat)
- THIRRING 1912 Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve. 1–2. Budapest, 1912.
- ÚJ IDŐK LEXIKONA 1942 Új idők lexikona. XXIII. Budapest, 1942.
- VADAY 1896 Magyar tanfériak és tanítónők ezredéves albuma. Szerk. Vaday József. Békés, 1896.
- VÁLOGATOTT
DOKUMENTUMOK 1968 Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez 1918–21. 1. kötet. Szerk. Babics András – Szita László. Pécs, 1968.
- VÁROSI HÁZTARTÁS 1910 Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. MSK. Új Sorozat. 58. kötet. Budapest, 1916.
- ZIPERNOVSZKY ÉVKÖNYV
2012 A Zipernowsky Károly Műszaki Szakközépiskola jubileumi évkönyve az iskola fennállásának 100. évében. Szerk. H. Prikler Renáta – Szederkényi József. Pécs, 2012.
- ZOVÁNYI 1977 Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Budapest, 1977.
- ZSOLNAY
KIÁLLÍTÁSVEZETŐ https://www.jpm.hu/files/zsolnay/A_Zsolnay_csalad_s_Pcs.doc

Sajtó

Baranyavármegye Hivatalos Lapja

Borászati Lapok
Dél-Dunántúli Gazdaság
Dunántúl
Építő Ipar
Éremtani Lapok
Evangelikus Értesítő
Hetilap
Honderű
Huszadik Század
Iparosügyek
Kalauz. Szakközlöny a tanügy és népnevelés barátai számára
Katholikus Néplap
Közérdek
Központi Értesítő
Magyar Közigazgatás
Magyarország
Mészárosok és Hentesek Lapja

Mohács és Vidéke
Munkás
Népnevelők Kalauza. Szakközlöny
Orvosi Hetilap
Pécs
Pécsi Figyelő
Pécsi Hírlap
Pécsi Közlöny
Pécsi Lapok
Pécsi Napló
Siklós és Ormánság
Színházi Újság
Szózat
Tolnamegyei Közlöny
Törvényhatósági élet
Turul
Világháború Heti Postája

Felhasznált irodalom

- A BARANYAI-PÉCSI MUNKÁSMOZGALOM 1985 A baranyai-pécsi munkásmozgalom története. Szerk. Szita László. 1. kötet. Pécs, 1985.
- A 20. SZÁZADI EGYHÁZ 2012 A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Szerk. Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2012.
- A KIRÁLYI KÖNYVEK 1940 A királyi könyvek. Szerk. Gerő József. Budapest, 1940.
- A NAGY HÁBORÚ EMLÉKEZETE 2017 A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.) Pécs, 2017.
- A NAGY HÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEI 2020 A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 8.) Pécs, 2020.
- AKNAI 1997 Aknai Tamás: Pécs. (Változó Világ 12.) Pécs, 1997.
- ALPEK 1998 Alpek Gábor: Pécsi villák a századfordulón. Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, Társadalomtudományi Szakkönyvtár. Pécs, 1998.
- ANGSTER 1993 Angster József: A pécsi orgonagyár és a család története. Pécs, 1993.
- ANGSTER 1999 Angster József: Az Angster-család és az Angster orgonagyár történetéből. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 37–61.
- ANGSTER 2017 Angster József: Életrajzom. Egy XIX. századi orgonaeépítő naplója. Szerk. Bodnár Dániel. Pécs, 2017.
- ANGYAL 1944 Angyal Endre: Pécsi biedermeier. (Szociográfiai értekezések tára 11.) Pécs, 1944.
- ANGYAL 1969 Angyal Endre: Régi pécsi festők. Baranyai Művelődés, 1969. június. 103–107.
- ANTAL 2004 Antal Ildikó: A magyarországi villamosipar 1918-ig. PhD-értekezés, BME GTK, Budapest, 2004.
- ANTALFFY 1982 Antalffy Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Budapest, 1982.
- A PÉCSI PÜSPÖKI JOGLYCEUM 2009 A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. Kajtár István – Pohánka Éva. Pécs, 2009.
- ÁBRAHÁM-KÖDMEN 2017 Ábrahám-Ködmén Zoltán: Pécs – alulexponálva. Természeti katasztrófák, járványok és tűzvészek a 18–19. századi Pécsen. In: Vészterhes idők a Mecsekalkján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. (Pécsi Mozaik 8.) Pécs, 2017. 167–179.
- ÁCS-KRÁNICZ-SZALAI-VARGA 2017 Ács Marianna – Kráncz Gábor – Szalai Gábor – Varga Szabolcs: Reformátusok Baranyában. Pécs, 2017.
- ÁGH 1894 Ágh Timót: Emléklapok Pécs szabad királyi város múltjából és jelenéből. Pécs, 1894.
- ÁRVAI 2013 Árvai Tünde, A városfejlődés hatása az oktatási intézményhálózat bővülésére a 18–19. században. In: Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. (Pécsi Mozaik 3.) Szerk. Fedeles Tamás. Pécs, 2013. 169–195.
- ÁRVAI 2016 Árvai Tünde: Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből. (Pécsi Mozaik 5.) Pécs, 2016.
- BABICS 1952 Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952.
- BÁCSKAI 2004 Bácskai Vera: Havel Lipót. In: Sokszerű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, 2004. 98–109.
- BALDAUF 1926 Baldauf Gusztáv: A pécsi ág. hitv. ev. egyházköztség története a kezdetektől 1917-ig. Pécs, 1926.
- BÁLINT 2001 Bálint Orsolya: Az 1896-os országgyűlési választások Pécsen. *Pécsi Szemle*, 2001. tél. 10–18.
- BALLA 2000 Balla Tibor: A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914. Budapest, 2000.
- BALLA 2011 Balla Tibor: Katonai alakulatok karhatalmi bevetése Magyarországon az első világháború utolsó évében. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. Szoleczky Emese – Závodi Szilvia. Budapest, 2011.
- BALOG 2009 Balog Ágnes: Angyal Pál a Pécsi Püspöki Joglyceumban (1891–1912). In: A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. Kajtár István – Pohánka Éva. Pécs, 2009. 129–147.

- BANA 1998 Bana Gábor: A pécsi református egyház története 1892–1997. Pécs, 1998.
- BARANYA SPORTTÖRTÉNETE 1987 Baranya megye testnevelés- és sporttörténete. 1. kötet. 1867–1945. Szerk. Bezerédy Győző. Pécs, 1987.
- BARANYAI 1973 Baranyai Aurél: Baranya megye gyógyszerészeti emlékeiből. In: Baranyai Helytörténetírás 1972. Szerk. Szita László. Pécs 1973. 203–228.
- BARANYAI 1976 Baranyai Aurél: Két öreg gyógyszerész Pécsen 1696–1926. In: Baranyai Helytörténetírás 1974–1975. Szerk. Szita László. Pécs, 1976. 189–208.
- BARANYAI 2001 Baranyai Aurél: A pécsi Littke-pezső regénye. *Pécsi Szemle*, 2001. őszi. 57–71.
- BARCZY-SOMOGYI 1990 Barczy Zoltán – Somogyi Győző: A királyért és hazáért. Budapest, 1990.
- BARONEK 2002 Baronek Jenő: A mecseki parkerdő megnevezett turistaútjai és épített turistapihenői. *Pécsi Szemle*, 2002. őszi. 73–93.
- BARTHA-MAKKAI 1983 Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Főszerk. Bartha Tibor – Makkai László. Budapest, 1983.
- BARTHOLY 1979 Bartholy Eszter: A villaépítkezés történelmi stílusai a kiegyezéstől az első világháborúig. Szakdolgozat, ELTE BTK, Budapest, 1979.
- BECK 2005 Beck Tibor: A filoxeravész Magyarországon. (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 10.) Budapest, 2005.
- BELUSZKY 1990 Beluszky Pál: Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tér-idő-társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Szerk. Tóth József. Pécs, 1990. 92–133.
- BELUSZKY 2014 Beluszky Pál: „Százablakos nagy kaszárnya, ezer honvéd benne...” Garnizonvárosok a dualizmus korában. In: Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára. Szerk. Gál András – Kókai Sándor. Nyíregyháza–Szerencs, 2014. 119–127.
- BELUSZKY-GYŐRI 2005 Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Budapest–Pécs, 2005.
- BÉRDI 1977 Bérdi György: Pécs legnagyobb adófizetői 1887–1901. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 20–21. Pécs, 1977. 113–125.
- BEREND T.-SZUHAY 1975 Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest, 1975.
- BERNICS 1988 Bernics Ferenc: Pécs város elemi népoktatása a neoabszolútizmus korában. In: Baranyai Helytörténetírás 1987–1988. Szerk. Szita László. Pécs, 1988. 181–224.
- BETLEHEM L. 2002 Betlehem László: Opris Péter, a Pécsi Postaigazgatóság első vezetője (1848–1913). *Pécsi Szemle*, 2002. tavasz. 80–81.
- BETLEHEM J. 2014 Betlehem József: A pécsi egészségügyi képzések megjelenése és előzményei. *Per Aspera ad Astra*, 2014. 1. 82–105.
- BEZERÉDY 1983 Bezerédy Győző: Adatok a Pécsi Kerékpár Egyesület történetéhez. *Baranyai Művelődés*, 1983. 1. 111–116.
- BEZERÉDY 1996 Bezerédy Győző: A pécsi vásárok 1846–1937. In: B. Horváth Csilla – Bezerédy Győző: A pécsi vásárok 150 éves története. A termékbemutatótól a nemzetközi vásárig. Pécs, 1996. 17–52.
- BIRO-SALLAY-SZIRTES 2010 Bányász útikalauz. Pécs és környéke. Szerk. Biro József – Sallay Árpád – Szirtes Béla. Pécs 2010.
- B. HORVÁTH 1977 B. Horváth Csilla: Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19. Pécs, 1977. 149–168.
- B. HORVÁTH 1995 B. Horváth Csilla: A pécsi polgárok mecénási tevékenységéről a 19. század közepétől az I. világháborúig. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában – Bürger-Unternehmer in Transdanubien zur Zeit des Dualismus. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 236–248.
- B. HORVÁTH 2002 B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület története 1891–2002. Pécs, 2002.
- BOBROVSZKY 1971 Bobrovsky Ida: Zsolnay kerámiák az 1885-ös országos általános kiállításon. In: 100 éves a Pécsi Porcelángyár. Szerk. Hárs Éva – Mándoki László. Pécs, 1971. 31–36.
- BOROS 2004 Boros László: Szőnyi Ottó, az első pécsi múzeumigazgató (1876–1937). *Pécsi Szemle*, 2004. tavasz. 92–99.
- BOROS 2005 Boros László: Egy elfelejtett pécsi festő: 150 éve született Graits Endre 1854–1909. *Pécsi Szemle*, 2005. tavasz. 15–27.
- BORSY K. 1998 Borsy Károly: A pécsi nyomdászat múltjáról. *Pécsi Szemle*, 1998. tavasz-nyár. 47–53.
- BORSY K. 1999a Borsy Károly: A pécsi Taizs nyomdászcsalád. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 99–108.

- BORSY K. 1999b Borsy Károly: Hochrein József akadémikus festő és litográfus. *Pécsi Szemle*, 1999. tél. 45–54.
- BORSY K. 2001 Borsy Károly: Pécs püspökei a török kor után. *Pécsi Szemle*, 2001. tavasz. 24–41.
- BORSY J. 2007 Borsy Judit: Németh Béla élete. In: A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. Budapest, 2007. 9–22.
- BORSY J. 2009a Borsy Judit: Bató Ferenc élete és a cepini plébánia megalakulása. In: Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Szerk. Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V.) Pécs, 2009. 155–176.
- BORSY J. 2009b Borsy Judit: A Pécsi Egyházmegye szlavóniai és dél-baranyai esperesi kerületei 1919–1929. In: Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Szerk. Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümegi József. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V.) Pécs, 2009. 177–224.
- BORSY J. 2010 Borsy Judit: Ipari kisüzemek, vendéglátás. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Szerk. Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010. 71–168.
- BÖDŐ 1983 Bödő László: A testkultúra kezdeti lépései Pécsen. *Baranyai Művelődés*, 1983. 1. 105–110.
- BÖDŐ 1987 Bödő László: Baranya megye testnevelés- és sporttörténete (1867–1921). In: Baranya megye testnevelés- és sporttörténete. Szerk. Bezeredy Győző. Pécs, 1987. 11–190.
- BÖDŐ 1998 Bödő László: Ki volt Lauber Dezső? *Pécsi Szemle*, 1998. tavasz. 87–91.
- BÖDŐ 2000 Bödő László: Sportlétesítmények Pécsen a 19. században. *Pécsi Szemle*, 2000. tél. 83–92.
- BÖDÖK 2015 Bödök Gergely: Politikai erőszak az első világháború után: forradalmak és ellenforradalmak Magyarországon és Közép-Európában. In: Az első világháború következményei Magyarországon. Szerk. Tomka Béla. Budapest, 85–108.
- BŐSZ 2014 Bősz Attila: A „Mecsek Garage”. Egy pécsi kocsigyártó vállalkozás a 20. század első felében. In: Rangos famíliák – jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Szerk. Kult László – Ódor Imre. (Baranyai Történelmi Közlemények 6.) Pécs, 2014. 291–314.
- BUDAI 1909 Budai Dezső: Az egyke. II. rész. *Huszedik Század*, 1909. 2. 408–415.
- BUCSKY 1975 Bucsky Mihály: Kiss György. Pécs, 1975.
- BUZINKAY 1992 Buzinkay Géza: A középosztály lakásideálja. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető Hanák Péter. Budapest, 1992. 13–26.
- CIPOLLA 1980 Cipolla, Carlo Maria: Before the Industrial Revolution. *European Economy and Society 1000–1700*. London, 1980.
- CZEININGER 2001 Czeninger Tamás: Gróf Benyovszky Móric főispán. Abaliget, 2001.
- CSENDŐRSÉGI ZSEBKÖNYV 1887 Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára. 1. évf. Budapest, 1887.
- CSERTA 1999 Cserta Péter: A pécsi eröművek története. *Pécsi Szemle*, 1999. tél. 78–108.
- CSERTA 2002 Cserta Péter: Az energetika szerepe Pécs XX. századi fejlődésében. In: Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2002. 342–356.
- CSIBI 2014 Csibi Norbert: Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs). In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2014. 487–514.
- CSIBI 2015 Csibi Norbert: Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon. *Per Aspera Ad Astra*, 2015. 1. 44–75.
- CSIBI-VÉRTESI 2016 Csibi Norbert – Vértési Lázár: A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború. Pécs, 2016.
- CSIZMADIA 1976 Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, 1976.
- CSIZMADIA-MÁTÉ-NAGY 1982 Csizmadia Andor – Máté Gábor – Nagy Endre: Magyar közigazgatástörténet. Budapest, 1982.
- CSOHÁNY 1989 Csohány János: A magyar református egyháztörténelem összefoglalása 1948-ig. Debrecen, 1989.
- DAMÁSDI 2016 Damásdi Zoltán: Pálos emlékek a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. In: Pálosaink és Pécs. Szerk. Sarbak Gábor. Budapest, 2016. 93–132.
- DAMÁSDI 2020 Damásdi Zoltán: Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat. Szerk. Damásdi Zoltán. Budapest, 2020.
- DANKÓ 1965 Dankó Imre: Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához. In: A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1964. Pécs, 1965. 169–185.

- DEÁK 1970 Deák Bertalan: A pécsi légszeszgyár 1870–1970 In: Deák Bertalan – Szita László: A Pécsi Légszeszgyár 1870–1970. Pécs, 1970. 7–115.
- DEGRÉ 1984 Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Szerk. Kovács Kálmán. (Jogtörténeti Értekezések 14.) Budapest, 1984. 57–72.
- DÉNES 1985 Dénes Béla: A munkásmozgalom az I. világháború alatt. In: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története I. Szerk. Szita László. Budapest, 411–460.
- DERCSÉNYI-POGÁNY-SZENTKIRÁLYI 1966 Dercsényi Dezső – Pogány Frigyes – Szentkirályi Zoltán: Pécs. Budapest, 1966.
- DÉRI 1977 Déri János: A pécsi kesztyűipar kialakulása és története a Hamerli kesztyűgyár államosításáig. In: A Pécsi Kesztyűgyár története 1861–1976. Szerk. Déri János. Pécs, 1977. 9–101.
- DÉRI-GÁL-MÁRFI 2016 Déri János – Gál Éva – Márfi Attila: Kesztyűkönyv. Pécs, 1996.
- DGT 1894 Az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti köszénbányái. Pécs, 1894.
- DOBOS 1988 Kétszáz éves Pécssett az állami zeneoktatás 1788–1988. Szerk. Dobos László. Pécs, 1988.
- DÓKA 1996 Dóka Klára: Egyházi nagybirtokok a Hegyháton. (A Pécsi Káptalan uradalma a felmérések tükrében 1720–1893). Baranya. Történelmi Közlemények 1994–1995. 45–74.
- DÖBRÖSSY 1896 Döbrössy Alajos: A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlatja. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Pécs, 1896.
- EMLÉKKÖTET 2007 Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007.
- ENGEL 2009 Jánosi Engel Adolf: Életemből. Pécs, 2009.
- ENGEL-JANOSI 1958 Engel-Janosi, Friedrich: Österreich und der Vatikan 1846–1918. 1. Band – Pius IX., Leo XIII. Graz–Wien–Köln, 1958.
- EÖTVÖS 1976 Eötvös József: Kultúra és nevelés. Szerk. Mezei Márta. Budapest, 1976.
- EPERJESSY 1979 Eperjessy Géza: A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 253–280.
- ÉPÜLETTÍPUSOK 1995 Épületípusok a kiegyezés utáni Magyarországon. Szerk. Császár László. Budapest, 1995.
- ERDŐDI 1981 Erdődy Gyula: Adalékok a pécsi céhes kisipar tanoncainak oktatásához. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. Szerk. Szita László. Pécs, 1981. 59–80.
- ERDŐSI 1968 Erdősi Ferenc: A pécsi városszerkezet fejlődése és a városrészek funkcióinak alakulása a kapitalizmus korában. (MTA Dunántúli Tudományos Intézet. Közlemények 6.) Pécs, 1968. 138–143.
- ERDŐSI 1986 Erdősi Ferenc: Baranya közlekedési hálózatának fejlődése a XIX. század második felében. In: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Szerk. Szita László. Pécs, 1986. 383–417.
- ERNYES 1999 Ernyes Mihály: Pécs város rendőrsége. Pécs, 1999.
- ERNYES 2002 Ernyes Mihály: A rendőrség elhelyezése a rendőrpalota megépítéséig. *Pécsi Szemle*, 2002. ősz. 60–72.
- FAZEKAS 2008 Fazekas Csaba: Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában. Miskolc, 2008.
- FEJES 1928 Fejes György: Mozaikszemek Pécs és Baranya múltjából. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Évkönyve. 1928. 83–86.
- FEKETE 1970 Fekete Sándor: A báboktatás története Magyarországon. (Orvostörténeti Közlemények 55–56.) Budapest, 1970. 175–186.
- FELKAI 2000 Felkai László: Az 1907. évi pécsi Szabadtanítási Kongresszus helye a magyar felnőttoktatás történetében. In: Az 1997. évi Tanuló Társadalom Konferencia naplója. Szerk. Szirtes Gábor. Pécs, 2000. 86–95.
- FEYÉR 1970 Feyér Piroska: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest, 1970.
- FISCHER F. 1996 Fischer Ferenc: A „Pécsi Takarékpénztár Részvénytársaság” 50 éves múltjának rövid ismertetése. In: A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Szerk. Siptár László. Pécs, 1996. 9–33.
- FISCHER B. 2006 Fischer Béla visszaemlékezései. Közreadja, a bevezetőt, a jegyzeteket és a mellékleteket írta: Visy Zoltán. Pécs, 2006.
- FUTAKY 1995 Futaky Hajna: Drámai előadások a Pécsi Nemzeti Színházban (1885–1995). In: Száz pécsi évad. A Pécsi Nemzeti Színház száz éve. Szerk. Bezerédy Győző – Simon István – Szirtes Gábor. Pécs, 1995. 25–43.
- GÁL É. 1990 Gál Éva: Dr. Horváth Antal (1848–1912) In: A Janus Pannoniusz Múzeum Évkönyve 34. Pécs, 1990. 167–174.

- GÁL É. 1999 Gál Éva, R.: Egy 19. századi pécsi ötvösmester, Ruffer József munkái. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 43. Pécs, 1999. 193–197.
- GÁL É. 2010 Gál Éva: Iparosodás és városfejlődés kapcsolata Pécssett a dualizmus idején. In: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/012_iparosodas.htm
- GÁL Z. 2002 Gál Zoltán: A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a XIX. század végén és a XX. század első felében. In: Iparosok és bányászok a Mecsekalkján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2002. 7–61.
- GÁL Z. 2005 Gál Zoltán: A pécsi magánbankárok felemelkedése és bukása a XIX. század derekától az 1930-as évekig. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2005. 31–55.
- GARADNAINÉ 1996 Garadnainé Donát Ágnes: Pécsi sörgyár. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 Szerk. Kassai Miklós. Pécs, 1996. 274–284.
- GARAY 1939 Garay Lajos: A Pécsi Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola története. Pécs, 1939.
- GÁTI 1963 A pécsi Zipernovszky Károly Gépipari, Erősáramú és Műszeripari Technikum évkönyve az 1961–62. iskolai évről az iskola fennállásának 50. éve alkalmából. Szerk. Gáti Zoltán. Pécs 1963.
- G. DETKY 2010 Pécs tájarculatának változásai a kezdetektől napjainkig. In: Pécs és környéke növényvilága egykor és ma. Szerk. Dénes Andrea. Pécs, 2010. 12. 7–20.
- GELENCSÉR 2000 Gelencsér Gábor: A villamosítás hőskora Pécssett 1894–1921. A pécsi villamosmű története az alapítástól a szerb megszállás végéig. Szakdolgozat, PTE, Pécs, 2000.
- GÉRA 2005 Géra Eleonóra Erzsébet: Egészségügy, demográfia és járvány a 19. századi Baranyában. (Orvostörténeti Közlemények 190–193.) Budapest, 2005. 39–133.
- GERGELY A. 1971 Gergely András: A mindennapi élet keretei a századfordulón. *Történelmi Szemle*, 1971. 3–4. 406–441.
- GERGELY J. 1997 Gergely Jenő: Az egyházak a dualizmus korában (1867–1918). In: Az egyházak Magyarországon. Szerk. Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc. Budapest, 1997. 142–168.
- GERLE-KOVÁCS-MAKOVECZ 1990 Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze. Budapest, 1990.
- GERSCHENKRON 1984 Gerschenkron, Alexander: Gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. Budapest, 1984.
- GIANONE-KLESTENITZ 2017 Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Budapest, 2017.
- GÖLCZ 1985 Gölcz Jánosné: Tanoncoktatás Pécssett 1885-től 1949-ig. In: Az 500. sz. Zrínyi Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet és Szakmunkások Szakközépiskolája centenáriumi évkönyve 1885–1985. Szerk. Király György. Pécs, 1985. 4–22.
- GULYÁS 1962 Gulyás József: A kapitalista börgyári munkások élete. In: Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György: A kétszáz éves pécsi börgyár. Pécs, 1962. 95–107.
- GULYÁS-TÓTH 1962 Gulyás József – Tóth Géza: A kapitalista börgyártás. In: A kétszáz éves Pécsi Börgyár. Pécs, 1962. 74–95.
- GULYÁS-VÖRÖS-TÓTH-FODOR 1962 Gulyás József – Vörös Márton – Tóth Géza – Fodor György: A kétszáz éves pécsi börgyár. Pécs, 1962.
- GÜNTNER 1997 Güntner Péter: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. *Soproni Szemle*, 1997. 1. 21–31.
- GYÁNI-KÖVÉR 1998 Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 1998.
- GYÁNI 1983 Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest, 1983.
- GYÁNI 1992 Gyáni Gábor: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető Hanák Péter. Budapest, 1992. 27–59.
- GYÁNI 1995 Gyáni Gábor: Az ipari vállalkozás szerepe a dunántúli városfejlődésben. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 7–18.
- GYÁNI 1998 Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Budapest, 1998.
- GYULASSY 1999 Gyulassy Józsefné Vadnai Sarolta: Könyv és kenyér. A Weidingerek családtörténete. *Pécsi Szemle*, 1999. tél. 20–35.
- HAAS 1845 Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845.
- HAJDÚ 1987 Hajdú Zoltán: Településhálózat és közigazgatási területszervezés a Dél-Dunántúlon. (Területi és Települési Kutatások 1.) Budapest, 1987.
- HAJZER 2001 Hajzer Lajos: 150 évvel ezelőtt született jánosi Engel József. *Pécsi Szemle*, 2001. ősz. 52–54.

- HAKSCH 1902 Haksch Lajos: A negyvenéves Pécsi Dalárda története (1862–1902). Pécs, 1902.
- HALMOS 2004 Halmos Károly: Gregersen Gudbrand. In: Sokszerű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, 2004. 58–71.
- HÁMORI-VÓKÓ 2006 Hámori Istvánné – Vókó János: Pécs-Somogy története. Pécs, 2006.
- HANÁK 1962 Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. *Történelmi Szemle*, 1962. 2. 210–242.
- HANÁK 1984 Hanák Péter: A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században 1815–1914. In: Történelmi antropológia. Szerk. Hoffer Tamás. Budapest, 1984. 165–195.
- HANTOS 1931 Hantos Gyula: A magyar közigazgatás területi alapjai. Budapest, 1931.
- HARCOS 1973 Harcos Ottó: A pécsi Pannónia Sörgyár története. A gyár fennállásának 125. évfordulója alkalmával. Pécs, 1973.
- HÁRS 1996 Hárs Éva: Zsolnay Porcelángyár. In: Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996. Szerk. Kassai Miklós. Pécs, 1996. 261–268.
- HÁRS 1998 Hárs Éva: Zsolnay Vilmos emléke: a Pécsi Polgári Kaszinó serlegünnepélyei. *Pécsi Szemle*, 1998. tavasz–nyár. 69–73.
- HEGEDŰS 1991 Hegedűs László: A „Pius” – Kollégium a Mecsek alján. Pécs, 1991.
- HENCZ 1973 Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon. Az államigazgatási jogi szabályozás aspektusából. Budapest, 1973.
- HOFMANNSEGG 1988 Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–94-ben. Pécs, 1988.
- HOMOKI-NAGY 2018 Homoki-Nagy Mária: „Az emancipációtól a recepcióig”. A zsidók politikai és jogi egyenjogúsítása az egyházpolitikai küzdelmek között. In: Emancipáció, integráció vagy asszimiláció. Tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Molnár Judit. Pécs–Szeged, 2018. 31–54.
- HOÓZ 1995 Hoóz István: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs népessége 1543–1990. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1995. 95–116.
- HORVÁTH-KIKINDAI 2008 Horváth István – Kikindai András: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Szerk. Sümei József. Pécs, 2008. 153–163.
- HORVÁTH A. 1998 Horváth Adrienn: Katolikus egyesületek Pécsen a XX. század első felében. [Kézirat]. Pécs, PTE BTK, 1998.
- HORVÁTH J. 1998 Horváth József: A Győri Jogakadémia és a jogi oktatás (1754 és 1892 között). In: Győri Tanulmányok 20. Szerk. Bana József. Győr, 1998. 18–25.
- HORVÁTH M. 1959 Horváth Mihály: Muzsikáló Pécs. Pécs, 1959.
- HORVÁTH Ö. 1893 Horváth Ödön: Jogi oktatásügyünk néhány kérdéséről. Eperjes, 1893.
- HUSZÁR 1996 Huszár Zoltán: Élelemtárak a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein (1896–1939). In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 225–241.
- HUSZÁR 2002 Huszár Zoltán: Munka, munkaidő és bérezés. (A Dunagőzhajózási Társaság pécsi bányavidéke és Steiermark példái a 19. század végén). In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 2002. 235–250.
- HUSZÁR 2005 Huszár Zoltán: A szénbányászat szerepe Pécs város fejlődésében a XIX. század végétől a második világháború kitörésig. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2005. 186–207.
- HUSZÁR 2007 Huszár Zoltán: Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19–20. század fordulójától a második világháború kezdetéig. (1900–1938). PhD-disszertáció, PTE, Pécs 2007.
- HUSZÁR 2013 Huszár Zoltán: A Duna vonzásában. Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből. Pécs, 2013.
- IMRE 1907 Imre Sándor: A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa. *Erdélyi Múzeum*, 1907. Új Folyam II. 273–285.
- INÁNTSY-PAP 1938 Inántszy-Pap Sándor: A magyar városok Speyer kölcsönei. *Városi Szemle*, 1938. 482–516.
- ISKOLA 2005 Iskola az Ágoston téren. Jubileumi Évkönyv 1885–2005. Szerk. Benkő Erika – Mitzki Erzsébet – Radó Éva. Pécs, 2005.
- IVASIVKA-KOVÁCS 2011 Ivasivka Mátyás – Kovács Attila: Pécsi concerto: fejezetek Pécs zenetörténetéből. Világhírű külföldi, magyar és helyi zeneszerzők kapcsolata Péccsel és Baranyával. Pécs, 2011.
- JAKAB 1999 Jakab Antal: A Pécsi Bőrgyár történetéből. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténelmi tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 108–126.

- JAKAB 2002 Jakab Antal: A pécsi bőrgyár igazgatóinak működése. In: Iparosok és bányászok a Mecsek-alján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2002. 152–177.
- JÁVOR 2004 Jávor Kata: A Zsolnay család. Iparosok és művészek öt nemzedéke. In: Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Szerk. Sebők Marcell. Budapest, 2004. 230–248.
- JELLACHICH 1912 Jellachich Károly: Pécs a XIX-ik század közepén. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője, V/1–2. Pécs, 1912. 20–58.
- JESZENSZKY 1884 Jeszenszky Kálmán: Szőlőtulajdonosok névjegyzéke. Pécs, 1884.
- JOBST 2001 Jobst Kázmér: Nendtvich Károly (1811–1892) a Műegyetem első vegyész professzora. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs 2001. 251–255.
- JURICKSKAYNÉ SZABEVA 2002 Juricskayné Szabeva Aszja: A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVIII–XIX. században. In: Bolgárok Magyarországon. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/bolgarok/bolgarok_magyarorszagon/pages/000_konyveszeti_adatok.htm
- KÁICH 1976 Káich Katalin: A magyarországi szabadoktatás 1907-i pécsi kongresszusa. *Hungarológiai Közlemények*, 1976. 26–27. szám. 65–74.
- KAJTÁR 1980 Kajtár István: A városi önkormányzat közigazgatásának társadalmi, politikai és személyi környezete az Októberi Diploma időszakában. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára. Szerk. Ádám Antal – Benedek Ferenc – Szita János. Pécs 1980. 169–181.
- KAJTÁR 1982 Kajtár István: A városigazgatás demokratizmusa Pécsen (1780–1848). In: Tanulmányok Pécs város történetéből. Szerk. Sándor László. Pécs, 1982. 105–111.
- KAJTÁR 1990 Kajtár István: Önkormányzati élet Pécsen (1848–1918). *Baranya*, 1990. 2. 61–74.
- KAJTÁR 1992 Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). (Területi és Települési Kutatások 9.) Budapest, 1992.
- KAJTÁR 1996 Kajtár István: A modern magyar állam infrastruktúrájának kiépülése a 19. században. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 333–336.
- KAJTÁR 2009 Kajtár István: „Papi talárján a tudós palástja, az egyik kezében a mise-, a másikban a törvénykönyv”. Dr. Késmárky István jogakadémiai igazgató, jogi kari dékán. In: A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. Kajtár István – Pohánka Éva. Pécs, 2009. 89–104.
- KALÁSZ 2002 Kalász Gyula: Adatok Pilch Andor pécsi építész munkásságához. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs, 2002. 85–92.
- KALTNEKER 1931 Kaltneker Pál: Negyven év. A Mecsek Egyesület fejlődésének ismertetése. In: A Mecsek Egyesület Évkönyve a XL. egyesületi évről 1930. Szerk. Kaltneker Pál. Pécs, 1931.
- KAPOSI 1989 Kaposi Zoltán: Az árva-ügy egy dél-dunántúli nagybirtokon a 19. század közepén. *Baranya. Történelmi és Honismereti Folyóirat*, 1989. 1–2. 56–68.
- KAPOSI 2002/2010 Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs, 2002; 2010.
- KAPOSI 2006 Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs, 2006.
- KAPOSI 2009 Kaposi Zoltán: Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1690–1848. Nagykanizsa, 2009.
- KAPOSI 2011 Kaposi Zoltán: Ipszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19–20. század fordulóján. In: Urbs. Magyar Várostarténeti Évkönyv, 2011. 1. 51–76.
- KAPOSI 2014a Kaposi Zoltán: Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. Szerk. Kaposi Zoltán. Nagykanizsa, 2014. 99–250.
- KAPOSI 2014b Városirányítás és városgazdálkodás (1850–1945). In: Nagykanizsa. Városi monográfia III. Szerk. Kaposi Zoltán. Nagykanizsa, 2014. 251–290.
- KAPOSI 2014c Kaposi Zoltán: Az oktatás változásai Nagykanizsán (1850–1945) In: Nagykanizsa városi monográfia III. (1850–1945). Szerk. Kaposi Zoltán. Nagykanizsa 2014. 471–508.
- KAPOSI 2016 Kaposi Zoltán: Válság és alkalmazkodás. A 19. század végi agrárkrízis hatásai a dunántúli uradalmak működésére. In: Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Főszerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Budapest, 2016. 195–216.
- KAPOSI 2017 Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági helyzete a 19. század közepén. *Közép-Európai Közlemények*, 2017. 2. 7–22.
- KAPOSI 2019a Kaposi Zoltán: Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 14.) Budapest, 2019.
- KAPOSI 2019b Kaposi Zoltán: Béctől Szentegátig. A Biedermann família uradalmi a Dél-Dunántúlon (1849–1914). *Közép-Európai Közlemények*, 2019. 1. 101–122.

- KAPOSI 2019c Pécs iparának változásai a Trianon utáni évtizedben. *Közép-Európai Közlemények*, 2019. 4. 161–174.
- KAPOSI 2019d Kaposi Zoltán: Evangélikus földesurak gazdasági és társadalmi jelentősége Dél-Dunántúlon a 19. században. In: *A reformáció a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Borsy Judit. Pécs-Kaposvár-Szekszárd, 2019. 249–276.
- KAPOSI 2020 Kaposi Zoltán: Vállalkozók, vállalkozások és innovációk Pécsen a dualizmus korában. *Marketing & Menedzsment*, 2020. Különszám 1. 59–73.
- KAPOSI 2021 Kaposi Zoltán: Large Scale Manufacturing Businesses in Nagykanizsa at the Turn of the 20th Century. In: *Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations*. Szerk. Kaposi, Zoltán – Rab, Virág. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia I.) Pécs, 2021. 23–33. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23767/kaposi-rab-economic-and-social-changes-wgeshrchasp-pecs-2021.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- KAPOSI 2022 Kaposi Zoltán: Entrepreneurs, Enterprises and Innovation in Pécs (1850–1914). In: *Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results*. Eds. Kaposi, Zoltán – Rab, Virág. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II.) Pécs, 2022. 21–34. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- KARÁDY 2012 Karády Viktor: Az értelmiség kialakulásának kezdetei Magyarországon a 19. században. In: *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Szerk. Karády Viktor – Nagy Péter Tibor. (Szociológiai dolgozatok 5.) Budapest, 2012. 13–31.
- KATUS 1978 Katus László: Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In: *Magyarország története 1890–1918*. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, 1978. 263–402.
- KATUS 1987 Katus László: A Dunántúl gazdasági és társadalmi fejlődésének fővonásai 1848–1867. In: *A Dunántúl településtörténete III. 1848–1867*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1987. 6–7.
- KATUS 1989 Katus László: A gépipar fejlődése. *Magyar Tudomány*, 1989. 10–11. 832–845.
- KATUS 1995 Katus László: Pécs népessége 1848–1920 között. In: *Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs népessége 1543–1990*. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1995. 37–94.
- KATUS 2012 Katus László: A modern Magyarország születése. *Magyarország története, 1711–1914*. Pécs, 2012.
- KATZBURG 1999 Nathaniel Katzburg: Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. Budapest, 1999.
- KEHIDAI 1999 Kehidai László. A Zsolnayak. In: *Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok*. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 185–200.
- KELENFI 1987 A 300 éves pécsi Nagy Lajos Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerk. Kelenfi Elemér. Pécs, 1987.
- KEREKES 1996 Kerekes Imre: Egy pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944). A Dunántúl Vállalat megalakulása és fejlődése 1910–1944 között. *Magyar Könyvszemle*, 1996. 1. 67–81.
- KEREKES 2001 Kerekes Imre: Ki volt Késmárky István? (1865–1926). *Pécsi Szemle*, 2001. ősz. 119–121.
- KÉRI 2020 Kéri Katalin: Tanítói egyesületek a történeti Baranyában. *Tudásmenedzsment*, 2020. június. Pécs 2020.
- KERLING 1993 Kerling János: Piusi emlékeim, 1912–1948. In: *Arany-Ezüst. A Jezsuita Intézmények Diákjainak Egyesülete híradója*, 1993. 2. sz. melléklet.
- KISS J. 1894 Kiss József: Pécs és környéke. Vezetőkönyv a városban és annak környékén. Pécs, 1894.
- KISS L. 2004 Kiss László: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. *Korall*, 2004. 17. szám. 107–137.
- KISS Z. 2014 Kiss Zoltán: Írástudók szóharcai. A Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusa. In: *Ötörny vonzásában. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 1*. Szerk. Kerekes Imre. Pécs, 2014. 76–88.
- KISS-V. SZINNYAI 1997 Kiss Lajos – V. Szinnyai Katalin: A magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége. Budapest, 1997.
- KOLLWENTZ 1998 Kollwenz Ödön: Pécs szabad királyi város erdeinek és az ott folytatott erdőgazdálkodásnak a története. (Erdészettörténeti Közlemények, XXXVI.) Budapest, 1998.
- KOMLOS 1990 Komlos, John: *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac*. Budapest, 1990.
- KOPASZ 1965 A pécsi Sopiana Gépgyár 1865–1965. Szerk. Kopasz Gábor. Pécs, 1965.
- KOPASZ 1970 Kopasz Gábor: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1881–1948). In: *Somogy megye múltjából 1970*. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1970. 159–195.
- KOPASZ 1977 Kopasz Gábor: Adatok az 1848 előtti pécsi ipar történetéhez. In: *A Dunántúl településtörténete II/1. 1767–1848*. Szerk. T. Mérey Klára. Pécs. 173–178.

- KOPASZ 1979 Kopasz Gábor: A gyermekvédelem és Baranya megye. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 197–232.
- KOPCSÁNYI 1897 Kopcsányi Károly: A Pécsi Jogakadémia múltja és jelene. Pécs, 1897.
- KOROKNAI 1985 Koroknai Ákos: Az 1896. évi választások Délkelet-Dunántúlon. I. rész. In: Baranyai Helytörténetírás 1983–1984. Szerk. Szita László. Pécs, 1985. 85–140.
- KOVÁCS AL. 1928 Kovács Alajos: Pécs lakosságának összetétele. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1928. 4. 345–376.
- KOVÁCS An. 1973 Kovács András: Adatok a pécsi filoxeravész történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1972. Szerk. Szita László. Pécs, 1973. 277–289.
- KOVÁCS An. 1979 Kovács András: A Porges-féle magán kereskedelmi közélettanoda. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 441–457.
- KOVÁCS An. 1986 Kovács András: A pécsi bosnyákok. *Honismeret*, 1986. 2. 29–34.
- KOVÁCS L. 2000 Kovács Lajos: Kanyargós utcák, görbe esték. A pécsi bohémvilág a századfordulón. Pécs, 2000.
- KOVÁCS Z. 2009 Kovács Zoltán: Hetyey Sámuel pécsi püspök (1897–1903). In: Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyéből. Szerk. Fedeles Tamás – Kovács Zoltán – Sümei József. (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből V.) Pécs, 2009. 109–154.
- KOZÁRI 2005 Kozári Mónika: A dualista rendszer. Budapest, 2005.
- KÖVÉR 1982 Kövér György: Iparosodás agrárországban. Budapest, 1982.
- KÖVÉR 1993 Kövér György: Az Osztrák–Magyar Bank, 1878–1914. In: A Magyar Nemzeti Bank története I. Szerk. Bácskai Tamás. Budapest, 1993. 155–343.
- KÖVÉR 1998/2003 Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2003.
- KRAFT 1996 Kraft János: A Pécsi Vízmű története. In: Baranya megye 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896–1996 Szerk. Kassai Miklós. Pécs, 1996. 522–534.
- KRAFT 2000 Kraft János: Pécs sz. kir. város vízkutatásai 1896–1902 között. A Tertyogói vízbázis létesítése és előzményei. *Pécsi Szemle*, 2000. ősz. 42–54.
- KRASSÓ 1999 Krassó Sándor: Rekviem egy pécsi iskoláért. *Pécsi Szemle*, 1999. tél. 69–76.
- KRISZTIÁN 1996 Krisztián Béla: A Pécsi Magyar Királyi Szénbányász Iskola megalapításának története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 139–160.
- KRISZTIÁN 2007 Krisztián Béla: A bányatárspénztárak intézménye a Duna Gőzhajózási Társaság Rt. (DGT) pécsvidéki bányaiban. In: A magyar bányaegezségügy története. Szerk. Ungváry György – Varga József. Budapest, 2007. 163–199.
- KUBINSZKY 1996 Kubinszky Mihály: Sopron építészet a XX. században. (Elemző vázlat a téma feldolgozásához) In: Tanulmányok Csatka Endre emlékére. Szerk. Környei Attila – G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 369–374.
- LADÁNYI 2007 Ladányi Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. Budapest, 2007.
- LANDES 1976 Landes, David: Az elszabadult Prometheus. Budapest, 1986.
- LENGVÁRI 1996 Lengvári István: Szőnyi Ottó régészeti és művészettörténeti munkássága. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 173–180.
- LENGVÁRI 2001 Lengvári István: A Pécsi Ciszterci Főgimnázium tanulói (1851–1911). *Korall*, 2001. tavasz–nyár. 145–155.
- LENGVÁRI 2003a Lengvári István: A pécsi ciszterci főgimnázium és az állami főreáliskola tanulói. In: Tanulmányok Pécs történetéből 15. Szerk. Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 123–138.
- LENGVÁRI 2003b Lengvári István: A Notre Dame Női Tanítórend pécsi hatosztályos felsőbb leányiskolája (1907–1917). In: Népek együttélése Dél- Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. Lengvári István – Vonyó József. Budapest, 237–244.
- LENKEI 1922 Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922.
- LÉVÁRDY–LÉVÁRDY 1987 Lévárdy Ferenc – Lévárdy Henriette: Pécs historikus építészet. *Baranyai Művelődés*, 1987. 1. 6–23.
- LIPPENSZKY 1983 Lippenszky István: Pécs mozaiktörténete. Pécs, 1983.
- LOVÁSZ 2010 Lovász Zsolt: Dr. Kovács Zsigmond püspök élete. In: Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. Szerk. Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs, 2010. 167–182.
- LOVRENCICS–HORVÁTH 1979 Lovrencsics Lajos – Horváth Csaba: A Magyar Nemzeti Bank Nagykanizsai Fiókja alapításának 100. évfordulójára. Budapest, 1979.
- LUDMANN 2015 Ludmann Mihály: A magyar szobrászat mesterei. Budapest, 2015.

- MADAS 1979 Madas József: Pécs belvárosának utcanevei. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László) Pécs, 1979. 397–439.
- MADAS 1989 Madas József: A pécsi Balokány. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 33. Pécs, 1989. 105–133.
- MAGYAR MŰVÉSZET 2002 Beke László – Gábor Eszter – Prakfalvi Endre – Sisa József – Szabó Júlia: Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Budapest, 2002.
- MAJDÁN 2005 Majdán János: Pécs mint közlekedési központ (1846–1946). In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2004. 55–87.
- MANN 2002 Mann Miklós: Budapest oktatásügye 1873–2000. Budapest, 2002.
- MÁRAI 1990 Márai Sándor: Egy polgár vallomásai. I–II. Budapest, 1990.
- MÁRFI 1985 Márfi Attila: Adatok Nikelszky Géza munkásságához. (A Nikelszky hagyaték a Baranya megyei Levéltárban) In: Baranyai Helytörténetírás 1983–1984. Szerk. Szita László. Pécs, 1985. 353–389.
- MÁRFI 1989a Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház szervezete és működése a dualista korban. In: A Dunántúl településtörténete 7. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Bizottságának VII. konferenciája. Veszprém, 1989. 501–506.
- MÁRFI 1989b Márfi Attila: Pécs szabad királyi város dualizmus kori egyesületeinek vizsgálata 1867–1918. 1. rész In: Baranyai Helytörténetírás 1989. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 133–161.
- MÁRFI 1995 Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház felépítése In: Száz pécsi évad. A Pécsi Nemzeti Színház száz éve. Pécs, 1995. 9–24.
- MÁRFI 1996 Márfi Attila: Pécs a millennium évében. *Comitatus*, 1996. 7–8. 127–133.
- MÁRFI 2000a Márfi Attila: A Kert utcában álló nyári színház története. Búcsú a Mária utcai teátrumtól. *Pécsi Szemle*, 2000. nyár. 49–56.
- MÁRFI 2000b Márfi Attila: Börtönkönyvtár Pécssett a dualizmus korában. In: A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Szerk. Boda Miklós. Pécs, 2000. 185–193.
- MÁRFI 2000c Márfi Attila: A sörfőzés kezdetei Pécssett a 18–19. században. *Pécsi Szemle*, 2000. tél. 33–41.
- MÁRFI 2000d Márfi Attila: Visy László Pécs szabad királyi város főispánjának naplója 1914–1917. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. Szerk. Sasfi Csaba. Esztergom, 2000. 156–172.
- MÁRFI 2001 Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház fejlődési folyamatai a dualizmus idején (1895–1918). In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs, 2001. 279–286.
- MÁRFI 2005 Márfi Attila: Színház és mozi együttélése a 20. század elején. *Pécsi Szemle*, 2005. ősz. 58–63.
- MÁRFI 2008 Márfi Attila: A boldog békeidők utolsó évei Pécssett. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. I. rész. *Pécsi Szemle*, 2008. 1. 62–73., II. rész. *Pécsi Szemle*, 2008. nyár. 63–75., III. rész. *Pécsi Szemle*, 2008. ősz. 58–69., IV. rész. *Pécsi Szemle*, 2008. tél. 86–99.
- MÁRFI 2010 Márfi Attila: Caflisch. A legendás cukrászda története. Pécs, 2010.
- MÁRFI 2014 Márfi Attila: Arató Jenő pécsi táblabíró naplója, feljegyzései és más helytörténeti írásai. *Turul*, 87. kötet, 2014. 2. 63–75.
- MÁRFI 2017 Márfi Attila: Pécs társasági és kulturális élete, szórakozási lehetőségei a dualizmus korában (1867–1914). In: A dualizmus kori Pécs történetéből. Városgazdálkodás – társasági élet – szegénypolitika. Szerk. Pilkhoffer Mónika – Kaposi Zoltán. (Pécsi Mozaik 7.) Pécs, 2017. 173–277.
- MÁRFINÉ ANGYAL 1995 Márfiné Angyal Edit: A pécsi evangélikus egyház története. Pécs, 1995.
- MAROSI 1993 Marosi Barna: Épült Dr. Bernády György polgármestersége idején. Marosvásárhely a századfordulón. In: Bernády György városa. Szerk. Bartha József. Marosvásárhely, 1993.
- MÁTÉ 1934 Máté Károly: A sajtó története Pécssett és Baranyában. Pécs-Baranyai Ismertető. 1934. 41–48.
- MATTYASOVSZKY ZSOLNAY 1999 Mattyasovszky Zsolnay Tamás: Adatok a pécsi Zsolnay-család történetéhez. In: Angstertől Zsolnayig. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 200–213.
- MAZSU 1992 Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századélon. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető Hanák Péter. Budapest, 1992. 141–178.
- MELEGA 2012 Melega Miklós: A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában. (Archivum Comitatus Castriferrei 5.) Szombathely 2012.
- MENDLY 2005 Mendly Lajos: A 150 éves András-akna. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2005. 165–186.
- MENDÖL 1977 Mendöl Zsuzsa: Apáti Abt Sándor és működése a Zsolnay Gyárban. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 19. Pécs, 1977. 315–331.

- MENDÖL 1999 Mendöl Zsuzsanna: A sétateri kioszk. Kaufer Sándorépítész (1863–1900) működése Pécs város mérnöki hivatalában. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 43. Pécs, 1999. 301–317.
- MENDÖL 2000 Mendöl Zsuzsanna: Baldauf János pécsi építész (1831–1890). *Pécsi Szemle*, 2000. tél. 42–60.
- MENDÖL 2003 Mendöl Zsuzsanna: Egy zágrábi épület hasonmása Pécssett. *Pécsi Szemle*, 2003. tél. 15–23.
- MENDÖL 2004 Mendöl Zsuzsanna: Jiratko Albin pécsi díszítőszobrász. *Pécsi Szemle*, 2004. tavasz. 52–61.
- MÉSZÁROS B. 1999 Mészáros Balázs: Pécsi iparosok és gyári munkások életviszonyai a századelőn. Szakdolgozat. PTE, Pécs, 1999.
- MÉSZÁROS B. 2005 Mészáros Balázs: Szegény- és dologház Pécssett. *Pécsi Szemle*, 2005. tél. 79–92.
- MÉSZÁROS B. 2007 Mészáros Balázs: „A rendőrség az utcán is ellenőrizzé a gyerekeket!” A gyermekek fegyelmezése a nyilvános városi terekben. In: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Szerk. Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 217–229.
- MÉSZÁROS B. 2009a Mészáros Balázs: Községi lakásépítkezés első lépései Pécssett. In: Tanulmányok Pécs történetéből 20. Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs, 2009. 75–99.
- MÉSZÁROS B. 2009b Mészáros Balázs: A Rudolphinum városi árvaház építése. In: Tanulmányok Pécs történetéből 20. Pécs, 2009. 101–117.
- MÉSZÁROS B. 2011 Mészáros Balázs: Alsó társadalmi rétegek Pécssett 1850–1920. A szegényügytől a szociálpolitikáig. Budapest, 2011. ELTE PhD-disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/meszarosbalazs/diss.pdf>
- MÉSZÁROS B. 2017 Mészáros Balázs: Községi szegénypolitika Pécssett. In: A dualizmus kori Pécs történetéből. Városgazdálkodás – társasági élet – szegénypolitika. Szerk. Pilkhoffer Mónika – Kaposi Zoltán. (Pécsi Mozaik 7.) Pécs 2017. 279–353.
- MÉSZÁROS I. 1995 Mészáros István: Magyar iskolatípusok 996–1990. Budapest, 1995.
- MÉSZÁROS I.–NÉMETH A.–PUKÁNSZKY 2001 Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest, 2001.
- MEZEY 1984 Mezey Barna: A jogakadémia 1874. évi reformja. In: A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. (Jogtörténeti Értekezések 14.) Szerk. Kovács Kálmán. Budapest, 1984. 103–119.
- MEZNERICS–TORDAY 1937 Meznerics Iván – Torday Lajos: A magyar közigazgatás szervei 1867–1937. (Magyar Közigazgatástudományi Intézet 21.) Budapest, 1937.
- MIKE 1927 Mike Gyula: A Magyar Birodalom és a mai Magyarország veresége a világháborúban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1927. 7. 624–633.
- MÓRÓ 1979 Móró Mária Anna: Pécs Város és a Pécsi Püspöki Joglyceum pénzügyi kapcsolatai a századfordulón. In: Baranyai Helytörténetírás 1979. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 467–480.
- MÓRÓ 1995 Móró Mária Anna: Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1995. 27–36.
- NÁDOR 1995 Nádor Tamás: Pécs zenei krónikája. Pécs, 1995.
- NAGY 2013 Nagy Imre: Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig. Pécs, 2013.
- NAGY-BORSY 2010 Nagy-Borsy Blanka: Szőlő és préházak, a pécsi tüke. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Szerk. Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010. 145–168.
- NAGY I. G. 1996 Nagy Imre Gábor: Fejezetek a pécsi szőlő- és borkultúra történetéből 1890–1914. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 81–90.
- NAGY I. G. 1999a Nagy Imre Gábor: A köztisztviselők mentalitásának változása Pécssett, a dualizmus korában. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 163–168.
- NAGY I. G. 1999b Nagy Imre Gábor: Pécs thj. város árvaszékének a története (1872–1950). In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 169–181.
- NAGY I. G. 2003 Nagy Imre Gábor: Makay István pécsi polgármester életútja. *Pécsi Szemle*, 2003. tél. 78–87.
- NAGY I. G. 2004 Nagy Imre Gábor: Majorossy Imre, a múzeumalapító polgármester (1847–1927). *Pécsi Szemle* 2004. nyár. 51–63.
- NAGY I. G. 2007a Nagy Imre Gábor: Pécs törvényhatósági bizottságának működése (1872–1919). In: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Szerk. Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 179–194.
- NAGY I. G. 2007b Nagy Imre Gábor: Pécs város első, 1897. évi gazdasági programja. In: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Szerk. Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 75–100.
- NAGY I. G. 2007c Nagy Imre Gábor: Baranya vármegye főispánjai 1688–1950. In: Baranyai Történelmi Közlemények 2. Szerk. Nagy Imre Gábor. Pécs, 2007. 79–160.

- NAGY I. G. 2007d Nagy Imre Gábor: Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata. In: Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére. Szerk. Horváth István – Kikindai András. Budapest–Pécs, 2007. 11–27.
- NAGY I. G. 2010 Nagy Imre Gábor: Tisztviselői-értelmiségi réteg. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Szerk. Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010. 27–70.
- NAGY I. G. 2012 Nagy Imre Gábor: Ferenc József látogatásai Pécssett. *Pécsi Szemle*, 2012. ősz. 16–35.
- NAGY I. G. 2017a Nagy Imre Gábor: Pécs város gazdálkodása a dualizmus korában (1867–1918). In: A dualizmus kori Pécs történetéből. Városgazdálkodás – társasági élet – szegénypolitika. Szerk. Pilkhoffer Mónika – Kaposi Zoltán. (Pécsi Mozaik 7.) Pécs, 2017. 11–172.
- NAGY I. G. 2017b Nagy Imre Gábor: Pécsi tisztviselők az első világháborúban. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.) Pécs, 2017. 140–158.
- NAGY I. G. 2019 Nagy Imre Gábor: Az evangélikus Nendtvich család Pécssett a 19–20. században. In: Reformáció a Dél-Dunántúlon. Szerk. Borsy Judit. Pécs–Kaposvár–Szekeşszárd, 2019. 295–316.
- NAGY I. G. 2020 Nagy Imre Gábor: Az első világháború hadifoglyainak sorsa Pécssett és hazaszállításuk. In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 8.) Pécs, 2020. 119–176.
- NAGY I. G. 2021 Nagy Imre Gábor: Pécs polgármesterei (1875–1940). Pécs, 2021.
- NAGY I. G. 2022 Nagy Imre Gábor: Le rôle des pâturages communaux dans l’agriculture de Pécs à l’époque du dualisme. In: Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Eds. Kaposi, Zoltán – Rab, Virág. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II.) Pécs, 2022. 67–76. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- NAGY L.–FETTER 1976 Nagy Lajos – Fetter Antal: Pécs régi vízvezeték rendszereinek története. In: Baranyai Helytörténetírás 1974–1975. Szerk. Szita László. Pécs 1976. 129–187.
- NAGY L.– FETTER 1979 Nagy Lajos – Fetter Antal: Régi magánkutak Pécsen. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 325–396.
- NÁRAY 1845 Náray János: Pécs sz. kir. városának iparstatistiai leírása. *Hetilap*, 1845. június 3.
- NÉMETH 1903a Németh Béla: A pécsi Dominikánus-ház története. Pécs, 1903.
- NÉMETH 1903b Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903.
- NIKELSZKY 1959 Nikelszky Géza: A Zsolnay gyár művészete. Pécs, 1959.
- NYÁRY 1908 Nyáry Pál: A pécsi református egyház története. Pécs, 1908.
- ONHAUSZ 2008 Onhausz Miklós: Glatt Ignác kanonok, az egyházzene pécsi reformere. *Pécsi Szemle*, 2008. tavasz. 42–66.
- OROSZ 1979 Orosz István: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 1039–1118.
- PAKSY 2009 Paksy Zoltán: Pécs város politikai arculata és országgyűlési választásai a dualizmus korában. In: Tanulmányok Pécs történetéből 20. Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs, 2009. 259–279.
- PÁLFY 2002 Pálffy Attila: A pécsi székesegyház önálló uradalmi szénbányászata (1798–1868). In: Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2002. 257–273.
- PANDUR 1999 Pandur Anett: Az 1872–73-as kolerajárvány Pécssett. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 201–217.
- PÉCS-BARANYA 1996 Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok tükrében 1896–1996. Szerk. Kassai Miklós. Pécs, 1996.
- PÉCSI PÜSPÖKI JOGLYCEUM 2009 A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. Kajtár István – Pohánka Éva. Pécs 2009.
- PETE 2019 Akikre büszkék vagyunk... A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma híres tanárai és diákjai. (Ciszterci Segédletek Könyvtára 4.) Szerk. Pete József. Pécs, 2019.
- PILKHOFFER 2002 Pilkhoffer Mónika: Az elmeegőgyintézet építéstörténete. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs, 2002. 75–83.
- PILKHOFFER 2004a Pilkhoffer Mónika: Pécs építészete a századfordulón (1888–1907). Pécs, 2004.
- PILKHOFFER 2004b Pilkhoffer Mónika: A honvéd hadapródiskola épülete. *Pécsi Szemle*, 2004. nyár. 32–40.
- PILKHOFFER 2006 Pilkhoffer Mónika: Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet területe. Helyi védelem alatt álló területek. HVT-002. Pécs, 2006.
- PILKHOFFER 2008 Pilkhoffer Mónika: Bányászat és építészet Pécssett a 19–20. században. Pécs, 2008.

- PILKHOFFER 2010 Pilkhoffer Mónika: Lakáskörülmények, lakáskultúra. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Szerk. Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010. 169–246.
- POGÁNY 1993 Pogány Ágnes: Az Osztrák–Magyar Bank az I. világháború és a forradalmak idején, 1914–1919. In: A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924. Szerk. Bácskai Tamás. Budapest, 343–412.
- PÓLA 2006 Póla Péter: A Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara 115 éves. *Pécsi Szemle*, 2006. nyár. 50–78.
- PONESZ 1936 Ponesz Aranka: Pécs város középiskoláinak népessége 1900-tól 1935-ig. (Specimina 84.) Pécs, 1936.
- PUKÁNSZKY 2013 Pukánszky Béla: A nőnevelés története. Budapest, 2013.
- PUSZTAFALVI 2009 T. Pusztafalvi Henriette: A kiseddóvás Magyarországon a dualizmus idején. Egy pécsi magánintézet története. *Pécsi Szemle*, 2009. tavasz. 74–82.
- RADNÓTI 1999 Radnóti Ilona: A köztisztaság kialakulása és fejlődése Pécssett 1898–1949. In: A pécsi köztisztaság múltja és jelene. Szerk. Rácz Henriett Tünde. Pécs, 1999. 5–23.
- RADNÓTI 2007 Radnóti Ilona: Az 1907. évi Országos Kiállítás és Vásár. *Pécsi Szemle*, 2007. ősz. 13–33.
- RADNÓTI 2012 Radnóti Ilona: Weiszmayér és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18–20. századi történetéből. (Pécsi Mozaik 1.) Pécs, 2012.
- RADÓ 2017 Radó Bálint: „Ajtóm mindenki előtt nyitva áll”. Nagyatádi dr. Visy László, Pécs szabad királyi város főispánja és a hátsország. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bösz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.) Pécs, 2017. 159–189.
- RAJCZI 1977 Rajczi Péter: A népoktatás története Szabolcsbányatelepen. In: A Pécsszabolcsbányatelepi Általános Iskola jubileumi évkönyve 1877–1977. Szerk. Istvánder József. Pécs, 1977. 7–26.
- RAJCZI 1987 Rajczi Péter: A Pécsi Nagy Lajos Gimnázium története 1687–1948. In: A 300 éves Pécsi Nagy Lajos Gimnázium Jubileumi Évkönyve. Szerk. Kelenfi Elemér. Pécs, 9–104.
- RAJCZI 1989 Rajczi Péter: A Miasszonyunkról nevezett női Kanonok Rend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története 1895–1948. In: Baranyai Helytörténetírás 1989. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 439–473.
- RAJCZI 1996 Rajczi Péter: Pécs a tankerületi királyi főigazgatóságok történetében (1776–1935). Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 31–36.
- RAJCZI 1998 Rajczi Péter: A pécsi püspöki jogakadémia története. *Pécsi Szemle*, 1998. ősz-tél. 33–39.
- RÁNKI 1964 Ránki György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. *Történelmi Szemle*, 1964. 2. 423–451.
- RAYMAN 2010 Rayman János: Elfeledett pécsi iparosok. Ipartörténeti dolgozatok. Pécs, 2010.
- RAVASZ 1983 Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem (1923–1950). 1. rész. Pécs, 1983. (Kézirat)
- REMPORT 1996 Rempört Zoltán: A reformkor kiemelkedő ipari kísérlete: a Csetnek Pécsi Vasgyár. *Századok*, 1996. 1. 105–118.
- RÉPÁSI 1989 Répási Imre: Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. század közepétől 1945-ig. Debrecen, 1989.
- REQUINYI 1895 Requinny Géza: A pécsi állami főreáliskola története 1857–1894. Pécs, 1895.
- RÉVÉSZ 1988 Révész Mária: A szociáldemokrata frakció tevékenysége a pécsi városi törvényhatósági bizottságban (1910–1918). In: Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából 1. Szerk. Szita László – Vonyó József. Pécs, 1988. 213–220.
- RISZT 2010 Riszt András: Egy baranyai falu, Árpád/Nagyárpád története. Pécs, 2010.
- ROMVÁRY 1982 Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Szobrok, épületszobrok, emlékművek. Pécs, 1982.
- ROMVÁRY 1990 Romváry Ferenc: A pécsi képzőművészet száz éve. *Művészet*, 1990. 3. 22–27.
- ROMVÁRY 2002 Romváry Ferenc: A Zsolnay-gyár 1945 után. In: memoriam Zsolnay Vilmos (1828–1900). In: Iparosok és bányászok a Mecsekalján. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2002. 211–226.
- ROMVÁRY 2007 Romváry Ferenc: A százéves Zsolnay-szobor története. *Pécsi Szemle*, 2007. ősz. 13–33.
- ROMVÁRY 2011 Romváry Ferenc: Zsolnay. Debrecen, 2011.
- RÚZSÁS 1954 Rúzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest, 1954.
- RÚZSÁS 1963 Rúzsás Lajos: A városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII–XIX. században. In: A MTA Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1961–62. Szerk. Babics András. Budapest, 1963. 279–315.
- RÚZSÁS 1981 Ruzsás Lajos: A kisüzemi szőlőtermelés gazdasági jelentősége egy városi iparos gazdasági tevékenységben. *Agrártörténeti Szemle*, 1981. 3–4. 542–545.

- SARKADI 2004 Sarkadi Eszter: 100 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. *Pécsi Szemle*, 2004. tavasz. 72–91.
- SARLÓS 1976 Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Budapest, 1976.
- SCHMIDT K. 1903 Schmidt Károly: A magyar korona országainak gyári faipara az 1898. évben. *Erdészeti Lapok*, 1903. 9. 813–827.
- SCHMIDT P.–SÜLE 2007 Schmidt Pál – Süle Tamás: Az Irgalmasok pécsi kórházának története. (Pécsi Krónika) Pécs, 2007.
- SCHWEITZER G. 2005 Schweitzer Gábor: „A fiatalok muzsikál szívünkben”. Jogászélet a Pécsi Püspöki Joglyceum falain belül és kívül a 19–20. sz. fordulóján. *Pécsi Szemle*, 2005. tél. 56–65.
- SCHWEITZER G. 2006 Schweitzer Gábor: Egy régi alma mater emlékezete. A pécsi püspöki joglyceum tanárai és diákjai a 19–20. század fordulóján. *Állam- és Jogtudomány*, 2006. 2. 317–346.
- SCHWEITZER G. 2007 Schweitzer Gábor: A Pécsi Püspöki Joglyceum a 19–20. század fordulóján. In: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Szerk. Kaposi Zoltán – Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 289–312.
- SCHWEITZER G. 2008 Schweitzer Gábor: A Király utcai ódon épület. Arató Jenő visszaemlékezései a Pécsi Püspöki Joglyceumra. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 1. 32–40.
- SCHWEITZER G. 2009 Schweitzer Gábor: A „jóformán minden nyelven” beszélő professzor. Vasváry Ferenc a Pécsi Püspöki Joglyceumban. In: A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk. Kajtár István – Pohánka Éva. Pécs, 2009. 169–192.
- SCHWEITZER J. 1966 Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966.
- SERTÉSHIZLALÓ 1909 A Pécsi Sertéshizláló Társaság huszonöt éves fennállása (1884–1909). Pécs, 1909.
- SEY 2005 Sey Gábor: A pécsi Hamerli–Hunor kesztyűgyár. Emlékezés a cég alapításának 142., a gyár megnyitásának 100. évfordulójára. In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2005. 110–124.
- SEY 2012 Sey Gábor: Késői emlékezet. Magánkiadás, Pécs, 2012.
- SIPTÁR 1996 Siptár Lajos: A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. Szerk. és írta Siptár László. Pécs, 1996.
- SOMODI 2009 Somodi Imre: A pécsi jezsuita Pius Kollégium. *Távtalok*, 85. sz. 2009. <http://www.tavlatok.hu/85/tavlatok85.htm>
- SOMODI 2014 Somodi Imre: Sztrájkok a pécsi jezsuita Pius Gimnázium építkezésénél 1913-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2014. 4. 114–123.
- SOMOGYI 1902 Somogyi Zsigmond: *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*. Ifj. Kellner Ernő Kő- és Könyvnyomdai Műintézete, Budapest, 1902.
- SONKOLY 1999 Sonkoly Károly: A pécsi Majláth-palota. *Pécsi Szemle*, 1999. nyár. 20–31.
- SONKOLY 2002a Sonkoly Károly: A pécsi sóház. Pécs újkori építészetének egy belvárosi ház történetjének tükrében. In: Magyar Műemlékvédelem XI. Budapest, 2002. 335–407.
- SONKOLY 2002b Sonkoly Károly: A Pécs, János utca 8. szám műemléki kutatás dokumentációja. (Kézirat). Pécs, 2002.
- SONKOLY 2003 Sonkoly Károly: A pécsi pénzügyigazgatóság palotája és építésze, Ivánkovics István. (Kézirat). Pécs, 2003.
- SÖPTEI 2003 Söptei Imre: Koncentrációk a nyugat-dunántúli „sörfronton”. Adalékok a magyarországi sörgyártás történetéhez 1892 és 1934 között. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003. 485–508.
- STELCZ 2006 Stelcz István: Községi és állami népiskolai építkezések Pécsen 1868 és 1931 között. *Pécsi Szemle*, 2006. tél. 36–59.
- STERNER 2017 Sterner Dániel: Pécs mint egyházi központ a „Nagy Háború” első fél évében. In: Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Szerk. Varga Szabolcs. (Pécsi Mozaik 8.) Pécs, 2017. 197–214.
- STRÁZSAY 1823 Strázsay János: Baranya Vármegye topographica leírása. *Tudományos Gyűjtemény*, 1823. 3. 28–63.
- SUBA 2010 Suba János: Az Országos Hadigondozó Hivatal. Rendvédelem-történeti Füzetek, 2010. 21. szám, 123–139. http://epa.oszk.hu/02100/02176/00007/pdf/RTF_21_123-139.pdf
- SURJÁN 2000 Surján Miklós: Zenei mindenes a 20. század első harmadában. Schumann János postatisztviselő (1885–1941). *Pécsi Szemle*, 2000. ősz. 81–91.
- SÜMEGI 2008 A pécsi egyházmegye ezer éve. Szerk. Sümegi József. Pécs, 2008.
- SZABAD 1979 Szabad György: Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. Budapest, 1979. 525–555.
- SZABÓ K. 1988 Szabó Károly: Pécs tűzvédelmének története a dualista Magyarországon 1867–1918. In: A Tűzoltó Múzeum Évkönyve 3. 1986–1987. Szerk. Szabó Károly. Budapest, 1988. 96–243.

- SZABÓ M. 2022 Szabó Máté: Wood Industry in the Region of the Drava at the Age of Dualism. In: Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Eds. Kaposi Zoltán – Rab, Virág. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II.) Pécs, 2022. 132–144. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- SZALAY 1987 Szalay Géza: Pécs város postatörténete. In: Kalendárium az 1988. évre. Szerk. Petkó Jenő. Pécs, 1987. 142–151.
- SZÁNTÓ 1964 Szántó Károly: Adalékok a tanítóképzés történetéhez Pécssett, a 18. és a 19. században. In: A Pécsi Tanítóképző Főiskola 1964. évi tudományos közleményei. Pécs, 1964. 37–69.
- SZÁSZ 1999 Szász István: A természeti és az épített környezet kölcsönhatásának néhány kérdése a pécsi belvárosban. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 23–29.
- SZÁVAI 2006 Szávai Ferenc: A Baranyai Kisgazdák Hitel- és Gazdasági Szövetkezete és a Pécsi Tejcsarnok Rt. történetéhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 18. Szerk. Pilkhoffer Mónika – Vonyó József. Pécs, 2006. 295–323.
- SZÁZ ÉVES 1994 100 éves az áramszolgáltatás Dél-Dunántúlon 1894–1994. Szerk. Szabó Antal. Pécs, 1994.
- SZEGEDY 1911 Szegedy Rezső: Dischka Győző (1946–1901) emlékezete. *A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője*, Pécs, 1910. 1. 1–10.
- SZEKERES 1955 Szekeres József: Kenyérért és szabadságért. Az 1905. évi pécsi bányászsztrájk. Budapest, 1955.
- SZENTKIRÁLYI 1908 Szentkirályi István: A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és leíró ismertetés. Pécs, 1908.
- SZILÁGYI 2004 Szilágyi Erzsébet: Száz éve halt meg Mátyás Flórián. *Pécsi Szemle*, 2004. 4. 42–55.
- SZILI 1985 Szili Imre Balázs: Egy pécsi építész-dinasztia: a Piatsek család. *Magyar Építőművészet*, 1985. 3. 58–61.
- SZIRTES B. 1999 Szirtes Béla: Kik azok a gránerek? *Pécsi Szemle*, 1999. ősz. 47–55.
- SZIRTES G. 1996 Szirtes Gábor: A milleniumi Pécs. Pécs, 1996.
- SZIRTES G. 1998a Szirtes Gábor: Aidinger János: Pécs modern közigazgatásának megalapozója. *Pécsi Szemle*, 1998. tavasz. 54–59.
- SZIRTES G. 1998b Szirtes Gábor: Pécsi Panteon. Portrék a millennium korából. Pécs, 1998.
- SZIRTES G. 1999a Szirtes Gábor: Gazdaság, polgárosodás, erkölcs – századfordulós pécsi életutak tükrében. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 127–143.
- SZIRTES G. 1999b Szirtes Gábor: Littke Lőrinc és József, a pécsi pezsgő mesterei. *Pécsi Szemle*, 1999. nyár. 39–48.
- SZIRTES G. 2005 Szirtes Gábor: Egy híres pécsi kézműves: Schönwald Imre (1864–1937). In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 2005. 225–237.
- SZITA J. 1982 Szita János: Területrendezési törekvések Baranyában (1867–1872). In: A Dunántúl településtörténete IV. (1867–1900). Szerk. Kanyar József. Veszprém, 1982. 139–148.
- SZITA J. 1993 Szita János: A magyar alkotmány történetének vázlata 1848–1945. Pécs, 1993.
- SZITA L. 1969 Szita László: A Pécsi Dohánygyár kapitalizmuskori fejlődésének néhány vonása 1912–1944. In: Baranyai Helytörténetírás 1969. Szerk. Szinkovich Márta. Pécs, 1969. 115–140.
- SZITA L. 1985a Szita László: Az ipari munkásság kialakulása és helyzete a kiegyezéstől az I. világháborúig Pécssett és Baranyában. In: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története. Szerk. Szita László. 1. kötet. Pécs, 1985.
- SZITA L. 1985b Szita László: A baranyai munkás és szegényparaszt mozgalom története a kiegyezéstől az első világháborúig 1867–1914. Pécs, 1985.
- SZITA L. 1995 Szita László: A pécsi vállalkozó polgárság és a helyi hatalom a 19. században. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 127–139.
- SZLANYINKA 2012 Szlanyinka Éva: A pécsi prostitúció története a dualizmus korában. Szakdolgozat, PTE BTK, Pécs, 2012.
- TÁBORI 1935 A cs. és kir. „Frigyes főherceg” 52. gyalogezred hadialbuma: a Pécs-baranyai katonák szereplése az 1914–1918 évi világháborúban. Szerk. Tábori Jenő. Budapest–Pécs, 1935.
- TAKÁCS 2015 Takács Zsuzsanna Mária: Tanítóképzés Baranyában a 20. század első felében. *Taylor. Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, 2015. 3–4. 47–53.
- TAKÁCS 2016 Takács Zsuzsanna Mária: A magyar tanítónők, valamint a pécsi tanítónőképzés a századfordulótól a második világháborúig. *Közép-Európai Közlemények*, 2016. 3. 214–222.

- TAKÁCS 2017 Takács Zsuzsanna Mária: A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig. In: Hagyomány és megújulás. Szerk. Sárkányné Lengyel Mária. Pécs 2017. 63–74.
- TANDORI 1980 Tandori Károly: Fejér Lipót. *Magyar Tudomány*, 1980. 4. 271–277.
- TSCHAYANOW 1923 Tschayanow, Alexander: Die Lehre von der bäuerlichen Wirtschaft. Berlin, 1923.
- T. MÉREY 1985 T. Mérey Klára: Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest, 1985.
- T. MÉREY 1995 T. Mérey Klára: Az ipari vállalatok és vállalkozások „átalakulása” Dél-Dunántúlon (1876–1910). In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Bürger – Unternehmer in Transdanubien zur Zeit des Dualismus. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 19–28.
- T. MÉREY 1997 T. Mérey Klára: A pécsi dohánygyár története 1912–1948. Pécs, 1997.
- T. MÉREY 1999 T. Mérey Klára: Baranya megye ipara (1850–1914). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 7–34.
- TEGZES 1979 Tegzes Ferenc: A Pécsi Munkásiskola 1906–1914. Válogatás a korabeli sajtóból a pécsi munkásmozgalom oktatási tevékenységéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 459–487.
- TEGZES 1985 Tegzes Ferenc: Sztrájkstatisztika. In: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története. Szerk. Szita László. 2. kötet. Pécs, 1985. 409–439.
- TEGZES 1999 Tegzes Ferenc: Pécs közéletmezése az I. világháború idején. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1999.
- TEGZES 2009 Tegzes Ferenc: Pécs a Nagy Háború alatt. In: „Mire lehullanak a levelek...”. 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Szerk. Ravasz István. Budapest, 2009.
- TEGZES 2016 Tegzes Ferenc: A Világháború Heti Postája képanyaga. Egy újabb érték a Klimó Könyvtár kincses ládájából. In: „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.” Tudomány és kutatás a 240 éves Kimo Könyvtárban. A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai. Szerk. Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelczer-Pohánka Éva. Pécs, 2016. 177–197.
- TEGZES 2017 Tegzes Ferenc: A fegyveres szolgálat alóli felmentések ügye a Nagy Háború időszakában, és ezek 1917–1918. évi névjegyzékei mint források. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.) Pécs, 2017. 251–281.
- TEGZES 2017 Tegzes Ferenc: „A pécsi hadiárvaik jötevője”. Mendlik Oszkár (1871–1963). In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 8.) Pécs, 2020. 221–239.
- TEGZES 2019 Tegzes Ferenc: Honvédnep – 1917. augusztus 04–05. In: Évszázados történetek Pécsről. Szerk. Wéber Adrienn. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményének műhelyéből 4.) Pécs, 2019. 155–179.
- TEGZES 2020 Tegzes Ferenc: „A pécsi hadiárvaik jötevője”. Mendlik Oszkár (1871–1963). In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 8.) Pécs, 2020. 221–240.
- TELESZKY 1927 Teleszky János: A magyar állam pénzügyei a háború alatt. Budapest, 1927.
- TENGELY 2008 Tengely Adrienn: Katolikus egyesületek 1845 és 1950 között. In: A Pécsi Egyházmegye ezer éve. Szerk. Sümegi József. Pécs. 2008. 178–184.
- TÍMÁR 2003 Tímár György: Pécs területén lévő plébániák és lelkeszségek, valamint a hozzájuk tartozó templomok és kápolnák a török hódoltság óta. In: Tanulmányok Pécs történetéből 15. Szerk. Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 47–67.
- TINKU-SZATHMÁRY 2021 Tinku-Szathmáry Balázs: Perspektívák a Mohács-Pécsi Vasút 1914 előtti történetében. *Közlekedéstörténeti Szemle*, 2021. 129–160.
- TOMKA 1996 Tomka Béla: A magyarországi pénzintézetek rövid története. Budapest, 1996.
- TÖRÖK-KRAFT 1996 Török László – Kraft János: Sopiana gyár. In: Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természet-tudományos folyamatok történetében 1896–1996. Szerk. Kassai Miklós. Pécs, 1996. 284–292.
- TREBBIN 2003a Trebbin Ágost: A pécsi Pannónia Grand Hotel. *Pécsi Szemle*, 2003. nyár. 30–41.
- TREBBIN 2003b Trebbin Ágost: A pécsi villamos. *Pécsi Szemle*, 2003. tél. 88–103.
- TREBBIN 2007 Trebbin Ágost: Pécsi színek és hangulatok. I–III. Pécs, 2007.
- TREBBIN-LEHMANN 2007 Trebbin Ágost – Lehmann Ferenc: A pécsi villamosvasút és autóbusz-közlekedés (1913–1964). Pécs, 2007.
- TREBBIN 2009 Trebbin Ágost: Emlékezés a pécsi sörgyáros Scholz családra. *Pécsi Szemle*, 2009. nyár. 61–73.

- TREBBIN 2015 Trebbin Ágost: Emlékképek zetényi Csukás Zoltán pécsi bádogosmesterről. <https://www.mecsekegyesulet.hu/wp-content/uploads/2015/11/csukas-zoltan-badogosmester-emlekek.pdf>
- UMBRAI 2018 Umbrai Laura: A szegényétkeztetéstől a népétkeztetésig. A budapesti népkonyhák története az első világháború éveiben. *Múltunk*, 2018. 2. 132–165.
- VÁRADY 1896 Baranya múltja és jelene. I–II. kötet. Írta és szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1896–97.
- VARGA 2021 Varga Patrik Zsolt: A ceruzakereskedéstől a komlói szénbányászat megteremtéséig. Engel Adolf vállalkozásai az 1840-es évektől az első világháborúig. In: Úton a jövőbe. Szerk. Pelles Márton – Jakopánecz Eszter – Kaposi Zoltán. Pécs, 2021. 56–68.
- VARGA 2022 Varga Patrik Zsolt: The businesses and the innovations of Adolf Engel in the second half of the 19th century. In: Different Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Eds. Kaposi, Zoltán – Rab, Virág. (Studies on Economic and Social History from Southern Transdanubia II.) Pécs, 2022. 208–219. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/33844>
- VARGHA 1979 Vargha Dezső: Adatok a Pécsi Dalárda történetéhez: 1862–1902. In: Baranyai Helytörténetírás 1979. Szerk. Szita László. Pécs, 1979. 177–200.
- VARGHA 1981 Vargha Dezső: Adatok a Pécsi Dalárda történetéhez: 1902–1949. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. Szerk. Szita László. Pécs, 1981. 153–183.
- VARGHA 1983 Vargha Dezső: Fejezetek a Pécsi Atlétikai Klub történetéből. *Baranyai Művelődés*, 1983. 1. 98–104.
- VARGHA 1999a Vargha Dezső: Zsolnay Miklós életútja (1857–1922). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 213–228.
- VARGHA 1999b Vargha Dezső: A baranyai-pécsi banki, ipari és kereskedelmi élet nagy alakjai a helytörténeti kiadványokban. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 143–151.
- VARGHA 2003 Vargha Dezső: Hoffer Károly. *Pécsi Szemle*, 2003. 1. 98–102.
- VARGHA 2004 Vargha Dezső: Zenei arcélek Pécsen a 19. században. *Pécsi Szemle*, 2004. tavasz. 40–45.
- VARGHA 2005a Vargha Dezső: Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből 1880–1889. I. *Pécsi Szemle*, 2005. tavasz. 35–46.
- VARGHA 2005b Vargha Dezső: Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből 1880–1889. II. *Pécsi Szemle*, 2005. nyár. 42–50.
- VARGHA 2005c Vargha Dezső: Fejezetek a pécsi egyházi zene történetéből 1880–1889. III. *Pécsi Szemle*, 2005. ősz. 47–57.
- VARGHÁNÉ SZÁNTÓ 2015 Vargháné Szántó Ágnes: Pécsi Harctéri Kiállítás (1914. október 19. – november 16.) A hónap dokumentuma. 2015. 06. 03. Egy páratlan pécsi kezdeményezés. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/pecsi_harcteri_kiallitas_1914_oktober_19_november_16
- VARGHÁNÉ SZÁNTÓ 2017 Vargháné Szántó Ágnes: A pécsi sajtó a Nagy Háború első két évében. In: A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 7.) Pécs. 282–314.
- VARGHÁNÉ SZÁNTÓ 2020 Vargháné Szántó Ágnes: A spanyolnáthajárvány Baranya vármegyében és Pécsen (1918–1919). In: A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon. Szerk. Bósz Attila. (Baranyai Történelmi Közlemények 8.) Pécs, 2020. 241–271.
- VASVÁRY 1937 Vasváry Ferenc: Megemlékezés a pécsi jogakadémia megalapításáról. *Pécs*, 1937. június 20. Klny.
- VASVÁRY 2013 Vasváry Ferenc: Naplóm a Szentháromság nevében! Szerk. Balogh Ágnes – Márfi Attila – Schweitzer Gábor. Pécs, 2013.
- VÉRTESI Z. 1940 Vértesi Zoltán: Magyarbóly evangélikus egyházközség és filiái története. Pécs 1940.
- VÉRTESI L. 2001 Vértesi Lázár: Erreth János, az ellenzék vezére. *Pécsi Szemle*, 2001. tél. 19–25.
- VÉRTESI L. 2002 Vértesi Lázár: Ügyvédek Pécs társadalmában a 19–20. század fordulóján. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Varga Lajos – Vonyó József. Pécs, 2002. 167–194.
- VÉRTESI L. 2015 Vértesi Lázár: „Szemináriumi Élet”. A pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951). *Per Aspera Ad Astra*, 2015. 1. 76–93.
- VÉRTESI L. 2021 Vértesi Lázár: 100 éve indult a SZEMINÁRIUMI ÉLET, a pécsi növendékpapság Szent Pál Társulatának egyházirodalmi kiadványa (1921–1951). https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/100_eve_indult_a_szeminariumi_elet_a_pecsi_novendekpapsag_szent_pal_tarsulatanak
- VISI LAKATOS 1992 Visi Lakatos Mária: Élet egy régi pécsi polgárcsaládban. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeállította és bevezető Hanák Péter. Budapest, 1992. 121–140.

- VISY 1999 Visy Zoltán: A „Pécsi Vörös Keresztes Önkéntes Egészségügyi Osztag” az első világháborúban. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1999. 303–327.
- VITÁRI-WEBER 2009 Vitári-Wéber Adrienn: Vázlatok egy pécsi amatőr régész pályafutásának kezdeteihez a 19. század második felében. Dr. Horváth Antal (1848–1912) régészeti jellegű tevékenységének adatolható kezdetei kiadatlan levelezések alapján (1866–1867). In: Kutatási füzetek 15. Szerk. Bene Krisztián – Sarlós István – Vitári Zsolt. Pécs, 2009. 279–299.
- VONYÓ 1997 Vonyó József: Pécs a századfordulón. A Monarchia hatásai. *Sétatér*, 1997. 3–4. 3–14.
- VONYÓ 2003 Vonyó József: Szempontok a város-, illetve községtörténeti monográfiák elkészítését szolgáló alap kutatás megszervezéséhez. In: Várostarténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Tanulmányok Pécs történetéből 14. Szerk. Vonyó József. Pécs, 2003. 103–121.
- VONYÓ 2012 Vonyó József: Városok, üzemek, intézmények. Tervek, tapasztalatok, tanulmányok. Pécs, 2012.
- VÖLGYESI 2014 Völgyesi Zoltán: Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság. *Levéltári Szemle*, 2014. 4. 35–49.
- VÖRÖS And. 1996 Vörös Andrea: Adalékok az Engel Adolf és Fiai cég történetéhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Szerk. Vonyó József. Pécs, 1996. 275–283.
- VÖRÖS And. 1999a Vörös Andrea: Borhamisítási botrány Pécsen a 19. század végén. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 123–132.
- VÖRÖS And. 1999b Vörös Andrea: Jánosi Engel Adolf (1820–1903). In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 133–138.
- VÖRÖS And. 2001 Vörös Andrea: Borhamisítási botrány Pécsen a 19. század végén. *Pécsi Szemle*, 2001. ősz. 70–79.
- VÖRÖS And. 2005 Vörös Andrea: A magyarországi borkereskedelem a filoxéra idején. PhD-dolgozat. PTE BTK, Pécs, 2005.
- VÖRÖS Ant. 1978 Vörös Antal: A mezőgazdaság. In: Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, 1978. 293–338.
- VÖRÖS Att. 2018 Vörös Attila: A pécsi aranybánya: a pécsi Apollo Projektográf Részvénytársaság története (1911–1948). In: „A múltat kutatni pedig szükséges...” Szerk. Wéber Adrienn. (Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 3.) Pécs, 2018. 151–163.
- VÖRÖS H. 1999 Vörös Huba: A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara történetéből (1881–1948). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs, 1999. 37–61.
- VÖRÖS I. 2010 Vörös István Károly: Polgárosodás és zsidóság Pécsen. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Szerk. Nagy Imre Gábor. Pécs, 2010. 355–411.
- VÖRÖS I. 2016 „...háza imádság házána hivatik minden népek számára”. A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837–1950). Vál. és szerk. Vörös István Károly. (Pécsi Mozaik 6.) Pécs, 2016.
- VÖRÖS M. 1962 Vörös Márton: A pécsi börgyár mai telephelyének története. In: Fodor György – Gyulyás József – Tóth Géza – Vörös Márton: A kétszáz éves Pécsi Börgyár. Pécs, 1962. 66–73.
- VÖRÖS M. 1963 Vörös Márton: Egy pécsi járvány tanulságai. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 27 (1963). Budapest, 1963. 157–163.
- VÖRÖS M. 1964 Vörös Márton: Egy járvány tanulságai. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 33 (1964). Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1964. 163–195.
- WALCKER-MAYER 1994–1995 Walcker-Mayer, Werner: Az Angster orgonaépítés 125 évének története. Baranya. Történelmi Közlemények. 1994–1995. 333–337.
- WÉBER 2017 Wéber Adrienn: A Mecsek Egyesület régészeti tevékenysége a századfordulón különös tekintettel Juhász László Jakab-hegyi őskori ásataira. In: A Mecsek Egyesület évkönyve a 2017-es egyesületi évről. Pécs, 2017. 100–108.
- WINKLER 1993 Winkler Gábor: Várostarténet a historizmusban. In: A historizmus művészete Magyarországon. Szerk. Zádor Anna. Budapest, 1993. 31–48.
- ZSADÁNYI-KLAMÁR 1928 Zsadányi Oszkár – Klamár Gyula: Pécsi fejek. Pécs, 1928.
- ZSOLNAY 1974 Zsolnay Teréz: Zsolnay. A gyár és a család története 1863–1948. Budapest, 1974.

XIV.

Mutatók

Személynevek mutatója

A-Á

Ábrányi Alajos 354
Ábrányi Kornél 352
Ády Endre 337, 338
Ágh Timót 68, 134, 153, 164, 211, 313, 336
Aidinger János 33, 38, 43–45, 71, 76, 88, 90, 91, 99, 101, 190, 205, 352, 394, 414
Ákos Ferenc 267
Alberti, Werner 345
Alexander Bernát 424
Almásyné Ragányi Iza 345
Alpár Ignác 311, 391, 394
Andalits Irma 356
Andrássy család 401
Andrássy Gyula 23, 424
Andretzky János 221
Angster család 419
Angster Emil 152
Angster József 13, 22, 151, 152, 201, 202, 270, 275, 277, 340, 349
Angster Oszkár 152
Angyal Pál 88, 335, 340, 488
Anonymus 333
Antal Gyula 88, 89
Antal Gyula, ifj. 63
Antal Károly 492
Apáti Abt Sándor 303, 359, 360
Apponyi Albert 424
Arany János 279, 334, 337, 338
Arató (Neusiedler) Jenő 13, 327, 328, 339, 374, 407, 408, 491

B

Babics András 13
Babits Mihály 11, 314, 339
Báder Vilmos 434
Bailier Sándor 486
Baksay Sándor 338
Balassa Miklós 328
Balázs Ernő 395
Balázs Lajos 255
Baldauf Gusztáv 271
Baldauf János 270, 387, 390
Ballay Teréz 121
Balog György 374
Balogh Ferenc 248
Balogh Vilmos 275
Baltay Emma 346

Bánffay Simon 24, 340, 352
Bangha Béla 266, 488
Barabás Miklós 257
Bárány Géza 469
Barborini Laura 356
Baross Gábor 88, 90, 99
Barta Lajos 343
Bartalits Mihály 258, 360
Báthory Gábor 271
Batthyány család 199
Batthyány Tivadar 88, 91
Baudisz Helén 355
Bedő Imre 364
Bedő Károly 364, 371
Bédy-Schwimmer Rózsa 331
Beethoven, Ludwig van 348, 350, 353
Békefi Remig 211, 313, 336, 490
Béla, III. magyar király 333
Benczenleitner család 158
Benczenleitner Gyula 158
Benczenleitner József 158
Benczenleitner Lajos 158
Benczenleitner Sándor 30, 145, 372
Benedek, XV. pápa 201, 260
Benyovszky András 328
Benyovszky család 150
Benyovszky Móríc 41, 42, 199, 275, 426, 470
Beöthy Zsolt 424, 425
Berecz Károly 30
Beretvás Sándor 378
Bergmann Lajos 270
Bernády György 381
Bertics Karolin 347
Bethlen család 401
Bezerédy Győző 13
Biedermann család 156, 477, 483
Biedermann Gusztáv 199
Biedermann Ottó 144
Biedermann Rezső 199
Biedermann Rezsőné sz. Bleichröder Elza 74, 199, 332
Bildhauer József 469
Bitter Illés 315, 356
Bizet, Georges 350, 492
Blaha Lujza 344
Blatterbauer Róza 355
Blauhorn Gusztáv 177, 270
Blázsovics Ignác 37
Bleichröder Elza lásd Biedermann Rezsőné

Bocskai (Bocskay) István 313
Bokányi Dezső 91
Boldis Dezső 351
Bolgár Tivadar 61
Bors Emil 350
Böckh János 64
Breuer Bernát 446
Bródy Sándor 345
Bubreg Antal 33, 35, 36,
Bubreg Mihály 24, 25, 43, 44, 89, 205, 287
Buchinger Manó 468
Buday Béla 112, 258
Buday Dezső 325
Buday Kálmán 490
Bús Jakab 266
Butti, Giovanni 493
Buzássy Ábel 314, 315, 322

C

Cafilich Jenőné 214, 351
Cafilich Kristóf 214, 485
Cassian, Johann Martin von 203
Cavaillé-Coll, Aristide 349
Charvát László 490
Cziglányi Béla 350, 352
Czigler Győző 395
Czindery László 20, 146, 199
Czirer Ákos 88, 89
Czirer család 89
Czirer Elek 63
Czucz Lajos 272
Czvetkovics Ferenc 115

Cs

Csapó István 373
Cséby József 25
Csecselics Terézia 357
Cseh Edéné 332
Cseh Galamb Gyula 272
Cser Regina 214
Cseresnyés Sándor 273
Csernyus Andor 24
Cserta Antal 469
Cserta Béla 469
Csete Erzsébet 274
Csia Lajos 275
Csögl János 438
Csukás Zoltán 112, 212, 213, 231, 481, 485

D

Dálnoki Lajos 344
 Darányi Ignác 71, 424
 Darázs Ferenc 327
 Darázs József 369
 Dařilek Henrik 330, 359
 Deák Ferenc 23, 25, 350
 Deppisch, Valentino 348
 Déri János 13, 135
 Deutsch Ádám 161
 Deutsch Zsigmond 161
 Deutsch, Julio 387
 Diener-Dénes József 424
 Dienes Ilonka 326
 Dietrich Ignác 25
 Dietz Elza 271
 Dischka Győző 208, 303, 317, 318
 Dobrovits Péter 328
 Doktor Sándor 62, 79, 215, 304, 331, 424, 464, 469
 Dollinger András 369
 Domján Ferenc 443
 Döbrössy Alajos 309
 Dömötör Béla 375
 Dömötör Zsigmond 25
 Dragonescu Dömjén 36, 394
 Draskovich Iván 155, 199
 Drenda József 150
 Dulánszky Adolfné 76, 267
 Dulánszky Nándor 30, 206, 252–254, 258, 259, 277, 349, 352, 388, 396
 Duncan, Isadora 345
 Dvořák, Antonín 350

E-É

Ébert Nándor 469
 Eckhardt Antal 355, 356
 Egry Béla 88, 91, 463, 466–469, 497
 Egry József 31
 Éhen Gyula 83
 Ehrlich Ede 276–278
 Eibeck János 469
 Eisner Dóczy 385, 389
 Eisner József 161
 Eizer János 203, 484
 Elter *asztalos* 155
 Engel Adolf 30, 32, 66, 67, 110, 143, 154, 155, 166, 202, 203, 205, 277, 340, 367, 414, 482, 484, 493
 Engel Gyula 155
 Engel József 166, 203, 277, 351
 Engel Lajos 342, 343
 Engel Mihály 30, 32, 166, 167
 Engel Sándor 385
 Engeszer Miklós 29
 Eötvös József 277, 278, 285, 286, 291, 338, 362, 423
 Erdősi Ferenc 13
 Erkel Ferenc 352, 492
 Ernster Géza 278
 Erreth Antal 138
 Erreth *család* 135, 138
 Erreth János 31, 33, 39–42, 45, 52, 88, 90, 91, 110, 208, 424, 463
 Erreth Kálmán 138
 Erreth Lajos 31, 58, 110, 205, 208, 215, 231
 Erst Adolf 355

Ertuer Dénes 446
 Espaumberger József 390
 Esterházy *család* 105
 Esterházy Miklós 199, 267
 Esterházy Pál László 257

F

Fábián Gáspár 494
 Faluhelyi Ferenc 488
 Farkas István 76, 238, 334, 335
 Fáylné Hentaller Mariska 338
 Fedák Sári 345
 Féhn Károly 171
 Fejér Lipót (Weisz Leopold) 300, 336
 Fejérváry Géza 39, 41, 90
 Fejérváry Imre 39–41, 45, 58, 79, 311, 329, 395
 Fejérváry Imréné 74
 Fekete Mihály 31, 39, 113
 Felber Artúr 328
 Fellner, Ferdinand 394
 Ferenc József, I. *osztrák császár, magyar és cseh király* 26, 39, 41, 48, 64, 66, 100, 143, 187, 253, 277, 280, 312, 396, 413, 414, 463
 Feszl Frigyes 277
 Fillinger József 156
 Fináczy Ernő 314, 336
 Fischer Béla 13, 314, 326, 329, 337, 340, 452, 491
 Fischer Béláné 452, 453
 Fischer József 391, 417
 Flotow, Friedrich von 492
 Fodor József 68
 Fodor Mór 166
 Földváry Ákos 272
 Förster Béla 31
 Frank József 270
 Frey Lajos 277, 397
 Fridrich Sándor 62
 Friedmann József 166
 Friedmann Károly 156
 Fröhlich, Heinrich 119
 Fuchs Verona 278, 331
 Funták Gyula 490
 Futima Sarolta 331
 Fűchsl Arnold 140
 Fülöp János 389
 Füredi Béla 345, 352, 455
 Fürst Gyula, ifj. 469

G-Gy

Gaál *család* 200
 Gábor József 62
 Gadó Ignác 389
 Galimberti, Luigi 277, 396
 Gartner Károly 389
 Gávay Gaal Jenő 425
 Gebauer Ernő 348, 455
 Gercsics Ferenc 273
 Gerecze Péter 336
 Geringer, Karl von 189
 Gerlai Vilmos 340
 Gerő Ödön 343
 Gerschenkron, Alexander 173
 Gerster Károly 277, 397
 Gertig Béla 431

Gianone Ágoston 385
 Giergl Kálmán 395
 Giesswein Sándor 422, 424
 Gindl Dezső 373
 Girardi József 350
 Girk Alajos 76, 287
 Girk György 206, 250, 251, 258, 283, 285
 Glatt Ignác 253, 349, 492
 Glücklich Vilma 331, 424, 425
 Gobbi Gyula 239, 459
 Goldberger József 300
 Goldstein Izidor 278
 Gounod, Charles 350
 Göbel Kálmán 63
 Gömbös Gyula 312
 Göppel Márton 111
 Graits Endre 358
 Graumann János 36
 Gregersen Gudbrand 160
 Greiner Gizella 215
 Grieg, Edvard 350
 Griffaton Miklós 156
 Gross Imre 446
 Gross Jenő 446
 Grósz *család* 199
 Grün Sándorné 331
 Guggenberger János 270
 Gundy Mihály 260
 Gungl János 355, 492
 Gutenberg, Johannes 357
 Guttmann Joachim 277
 Guttmann *testvérek* 186
 Gyenes Miksa 168

H

Haas Mihály 215
 Haberényi Pál 53, 147, 148
 Habsburg Frigyes *főherceg* 144, 199, 396, 416, 418, 427, 446, 448
 Habsburg József *főherceg* 396
 Habsburg Rudolf 75, 238, 299
 Haeger Júlia 408
 Haggemacher Károly 139
 Haidekker *család* 140
 Hajdu Gyula 36, 75, 331, 467–469
 Haksch Emil 44
 Haksch Lajos 354, 490
 Halévy, Jacques 492
 Hallama Erzsébet 337
 Hamedli Gyula 345, 365
 Hamerli *család* 419
 Hamerli Imre 75, 91, 134, 171, 202, 463, 469
 Hamerli János 22, 110, 132–134, 135, 148, 202, 400
 Hamerli Jánosné 365
 Hamerli József 148, 202, 203, 213, 216, 347, 434, 481
 Hanák Árpád 356
 Hanuy Ferenc 254, 260
 Haraszty Vilma 346
 Hatvani Ede 346
 Hatvaniné Lévai Berta 345
 Haüy, Joseph de 381
 Havel Lipót 160
 Haydn, Joseph 350
 Hebenstreit Károly 389
 Heckinger István 306

Hegedűs Ferenc 350
 Helmer, Hermann 394
 Herbert János 72
 Herczeg Ferenc 345 424
 Herczeg Izsó 149
 Herczeg Lajos 149, 150
 Herczeg *testvérek* 149, 150, 400
 Hergert József 356
 Hetvey Sámuel 30, 206, 213, 254, 255, 257, 259, 262, 267, 349, 488
 Hidasy Pilló Sándor 360
 Hirsch Henrik 446
 Hirschfeld Leopold (Lipót) 22, 139, 140
 Hirschfeld Sámuel 139, 171, 368
 Hirschfeld, Jacob Heinrich 276, 277
 Hochrein József 343, 358
 Hochrein Ottó 492
 Hoffer Károly 352, 354, 355
 Hoffmann *család* 213
 Hoffmann Károly 148, 155, 156, 202, 400, 484
 Hoffmann Lajos 148, 154, 156, 202, 484
 Hoffmann Sarolta 148
 Hollósy Simon 358
 Horák József 350
 Hormos (Hoffmann) Kálmán 356
 Hornyánszky Gyula 425, 494
 Horváth Antal *lélkész* 273, 274
 Horváth Antal *mérnök* 24
 Horváth Antal *ügyvéd* 64, 111, 112, 209, 241, 333–335,
 Horváth Antal, *a Nemzeti Tanács tagja* 469
 Horváth Ferenc *építőmester* 385
 Horváth Ferenc *nyomdász* 153, 344
 Horváth Halas Antal 385, 389, 414
 Horváth István 347
 Horváth Margit 241
 Horvay (Hopp) János 360, 361
 Höfler *család* 138, 419
 Höfler Jakab, id. 135, 202
 Höfler Jakab, ifj. 135
 Höfler János 135, 138
 Hölbling *család* 62
 Hölbling Miksa 31, 205, 215, 304
 Hölzl Szeráf Ferenc 348, 350, 353, 492
 Hönigsberg, Leo 387
 Hubay Jenő 352, 353, 492
 Hummel Ede 446
 Hügel Benjámin 214

I

Ibsen, Henrik 338
 Imre Sándor 426, 428
 Inczedy Dénes 490
 Irányi Dániel 88, 89, 473
 Irinyi Sándor 273
 Ivánkovits István 53, 362, 385, 386
 Izabella von Croÿ-Dülmen *főherceg asz-*
szony 416, 427
 Izsáki Imre 471
 Izsó Miklós 346

J

Jablónkay Gábor 316
 Jakab Imre 171

Jákó Géza 360
 Jaksch Ferenc 350, 355
 Jankovits Hugó 105, 110, 158
 Jánszky Béla 417
 Järsch Ferenc 390
 Jászai Mari 344
 Jászi Oszkár 424–426
 Jenei Ernő 395
 Jeskó Lajos 270–272, 275
 Jeszenszky *család* 200
 Jeszenszky Ferenc 270
 Jičínský, Jaroslav 399
 Jiratko Albin 362
 Jobst Béla 490
 Jobst László *lásd* Visy László
 Johann Béla 29
 Jókai Mór 338
 Jónás József 263
 József, II. *német-római császár, magyar ki-*
rály 13, 71, 238, 269, 301
 Juhász László 334, 335, 414
 Justus Lipót 30, 31
 Justus Mihály 184, 347

K

Kabelka Hermin 12
 Kacsóh Pongrác 352
 Kajtár István 13, 453
 Kaldewey Kelemen 358, 359
 Kálfics Antal 389
 Kalliwoda Olga 356, 492
 Kálmán Ede 362
 Kammerer *család* 200
 Kammerer Ferenc 478
 Kann Ármín 166
 Kann Ignác 167
 Kapás Nagy Mihály 11, 12, 360
 Kaposi Zoltán 13
 Karay Ilona 337, 338
 Karay Lajos 338
 Kardos (Kardoss) Kálmán 41, 44, 46, 329, 350, 358, 365
 Kardos Andor 346
 Károlyi Emil 275, 388, 390, 400
 Károlyi Mihály 466, 468
 Karsay Sándor 270
 Kasza Sándor 490
 Katona Lajos 336
 Katus László 13, 193, 483
 Kaufer Sándor 379, 388, 390, 394
 Kaufman József 271
 Kauser Lipót 277
 Kecskeméthy István 275
 Keil Ferenc 275
 Kelemen Béla 469
 Kelemen Mihály 339
 Keleti Károly 110
 Kellemfy Károly 99, 190, 483
 Kempfner Lipót 167
 Kereky Mihály 273
 Keresztény János 63
 Keresztes-Fischer Ferenc 314
 Kerling János 316
 Kertész Teréz 331
 Késmárky István 266, 335, 488
 Kesztyűs György 33
 Kheil Rezső 222

Kienzl, Wilhelm 492
 Kindl Ferenc 151, 202, 208, 481, 484
 Kindl József 150, 151, 191
 Király István 328
 Kirstein Ágoston 253, 254, 387, 388, 390, 394, 396, 397
 Kis Gadó Mátyás 37
 Kis József 347
 Kiss György 360, 361, 396
 Kiss József 211, 365
 Kiss Károly 90
 Kiss Lajos 371
 Klauzál Gábor 19
 Klein Ármín 359
 Klein Ferenc 469
 Klein Jakab 270
 Klocz Miklós 73
 Klotz Rudolf 277
 Knuth Károly 384
 Koczián Sándor 337
 Kodály Zoltán 492
 Koharics Károly 63
 Koharits N. János 189
 Koholzer János 282
 Kohut Sándor 254, 277, 278, 280
 Kolping, Adolf 267
 Komáromi Mariska 346
 Komlósy Ilonka 346
 Komócsy István 267, 464, 469
 Kopasz Gábor 13
 Korb Flóris 395
 Kórody Gyula 327
 Korody Károly 369
 Kossuth Ferenc 90, 424
 Kossuth Lajos 88, 89, 147, 361
 Koszits Kamill 39
 Koszits Szilárd 343
 Kovács Gyula 455
 Kovács Mihály 63
 Kovács Zsigmond 206, 251, 348
 Kovácsfi Kálmán 378
 Kovácsik Ilona 240
 Kozma József 469
 Körösztsős Imre 258, 385, 389
 Körösztsős József 493
 Kövér György 115
 Köves Gusztáv 11, 233
 Kövessy Albert 345, 352
 Krasznay Mihály 33, 36, 89
 Krausz Ábrahám 277
 Krausz László 356
 Krausz Simon 175, 203
 Krauszek Ignác 87
 Krautzak János 30
 Kristóf József 375
 Kristóf Tódor 350
 Kristóffy József 40
 Krisztovics Sándor 437
 Krleža, Miroslav 312, 338
 Krommer, Franz 348
 Kubányi Lajos 253
 Kummer András 212
 Kuncz Nándor 62
 Kunfi Zsigmond 426, 468
 Kupelwieser, Leopold 358
 Kürschner (Manó) Emánuel 350, 356, 492
 Küry Klára 344

L

Lammer Ágoston 385
 Lang Adolf 390, 391, 394
 Langard Erzsébet 208
 Latabár Kálmán 344
 Lauber Dezső 364, 367, 368
 Laubert Rezső 161
 Lechner Gyula 49, 66
 Lechner Károly 346, 347
 Lechner Ödön 125, 391, 394
 Leher *testvérek* 144
 Lenau, Nikolaus 348
 Lengyel István 328
 Lengyel Menyhért 345
 Lenkei *család* 340
 Lenkei Henrik 343
 Lenkei Joachim 340
 Lenkei Lajos 204, 211, 277, 281, 299, 312, 337, 340–343, 347, 422
 Lenkei Zsigmond 343
 Leó, XIII. *pápa* 248, 255, 259, 260
 Leoncavallo, Ruggero 492
 Lickl, Johann Georg 348
 Lieber József 137, 480
 Lifka Ernesztin 346
 Likl János 24
 Linberger Gottlieb Gyula 19, 185
 Linder Béla 471
 Linder Ernő 469
 List, Friedrich 147
 Liszt Ferenc 20, 350, 351, 492
 Littke *család* 142
 Littke József 143, 144, 191
 Littke József, ifj. 144
 Littke Lőrinc 22, 110, 142, 143, 202, 480
 Littke Lőrinc, ifj. 364
 Lóránt Lipót *lásd* Löewy Lipót
 Loránt Vilmos 346
 Lóser Henrik 147
 Lotz Károly 396
 Löbl Salamon 490
 Löewy (Loránt) Lipót 67, 205, 280
 Lóhr Vilmos 350, 355
 Lövy Ignác 328
 Löw Izrael 276
 Löw Lipót 277
 Ludwig Ferenc 63, 453
 Lukrits Ignác 378, 493
 Lumière *testvérek* 346
 Luzsovic László 145
 Lyka Károly 343

M

Mack Lajos 359, 360
 Madarász András 19, 88, 89, 185, 271
 Madarász Béla 153
 Madarász Endre, ifj. 269, 271, 343, 357
 Madarász Ilka 271
 Madarász Manó 53
 Madarász Viktor 270, 271, 356
 Majláth *család* 105
 Majláth György 23, 199, 215, 352
 Majorossy Imre 39, 43, 45, 58, 85, 205, 381
 Makart, Hans 407
 Makay György 265
 Makay István 52, 243, 476

Makay Mátyás 243
 Makovicska Lajos 389
 Maleter Ernesztin 271
 Maleter Rudolf 33, 271
 Mandelbaum Sándor 30, 65
 Mándy *család* 457
 Mándy Sámuel (Samu) 105, 446
 Márai Sándor 408
 Márfi Attila 13
 Mária Terézia *német-római császárné, magyar királynő* 283
 Márkus Emília 345
 Marosi Arnold 313
 Maróti Géza 417
 Marton Miksa 388
 Mascagni, Pietro 492
 Matessa István 76, 238
 Máthé Elek 273
 Mátrai Lajos 360
 Mátyás Flórián 313, 333, 334
 Mattyasovszky Jakab 56, 105, 436, 478
 Mauthner *testvérek* 432
 Mechwart András 139
 Megyericsy Béla 274
 Mendelssohn-Bartholdy, Felix 350
 Mendlik Oszkár 458
 Mestrits Jenő 150, 351
 Mészáros Balázs 13
 Mészáros Nándor 95
 Mihálffy Ernő 488
 Mihálovits Ferenc 389
 Miklósy Ödön 455
 Misángyi András 389
 Misángyi József 389
 Mischl József 365
 Miskolczy András 265
 Mócs Szaniszló 365
 Molnár Endre 364
 Molnár Ferenc 345
 Montenuovo Alfréd
 Montenuovo *család* 150
 Morgenstern Alfréd 154
 Morvay *család* 373
 Mozart, Wolfgang Amadeus 510
 Munczhardt Géza 378, 395
 Murányi Anna 372
 Murányi József 373
 Murdoch, William 185
 Mutschenbacher Irén 351
 Mücke József Ferenc 357
 Mücke Marianna 358
 Müller Ferenc 33

N–Ny

Nachod Zsigmond 357
 Nádassy József 345, 352
 Nádasy *család* 200, 270
 Nádasy Elek 478
 Nádasy István 269
 Nádasy Kálmán 99, 105, 109, 200, 206, 269
 Nagy Imre Gábor 13
 Nagy József 21, 24
 Nagy Lajos 476
 Nay Rezső 493
 Nemes Vilmos 469
 Németh Alajos 24
 Németh Béla 335
 Németh József 25, 33

Nendtvich Andor 39, 43, 45, 75, 83, 205, 206, 271, 275, 298, 424, 439, 445, 453, 459, 461, 465, 467, 469, 470
 Nendtvich Károly 336
 Nendtvich Sándor 270, 271, 378, 395
 Nendtvich Tamás 62, 269,
 Nendtvich Vilma 292, 293, 452, 496
 Nendtvich Vilmos 63
 Nendtvich Vilmosné 271
 Nesselrode Ferenc Vilmos 269
 Neumann János 336
 Nikelszky Géza 340, 341, 358
 Nikola *bolgárkertész* 437
 Novotny Antal 275
 Novotny Ferenc 348
 Nowotarski Antal 67
 Nyáry Pál 274, 275

O

Oberhammer Antal 49, 443, 469
 Oberhammer Gyula 54
 Oblath Adolf 32, 166, 203
 Ódry Lehel 344
 Offenbach, Jacques 351
 Olasz Gábor 490
 Opris Péter 35, 36, 99, 188, 206
 Optritia Mária 356
 Orf Gáspár 30
 Orosz Sándor 372, 373
 Ország *család* 200
 Ozoray István 33

P

Pain Emil 62, 469
 Pálmay Ilka 345
 Pap Zsigmond 273
 Papp István 457
 Papp József 33
 Papp Klára 479
 Pártos Gyula 391, 394
 Pasitzky Ede 31, 63, 205
 Pásztor Mihály 404
 Patry Lajos 361
 Pécs József 37
 Pécsi (Pryhistál) József 356
 Pélics Gergely 446
 Perczel Miklós 40, 41, 44, 88, 89, 91, 270, 352
 Perls Ármin 36, 275, 280
 Petri Mór 339
 Pfeiffer József 385
 Piacsek Virgil 161
 Piatsek (Piacsek) József 49
 Piátsek Gyula 385, 388, 389, 391, 395
 Piatsek József 388
 Pikler Gyula 424–426
 Pilch Andor 387, 388, 390, 394, 399, 417, 494
 Pilkhoffer Mónika 13
 Pillepič, Rudolf 465
 Piloty, Carl von 357
 Pintér József 156
 Piribauer János 30
 Piskur Géza 30
 Piusz, IX. *pápa* 258
 Piusz, X. *pápa* 255, 256, 260
 Plainer Antal 24, 25, 89, 473

- Pleiningner Ferenc 36, 88, 91, 208
 Podvinecz Elza 355
 Polgár József 24
 Pollack Mihály 396, 397
 Ponesz Aranka 490
 Porges Ede 303, 307
 Pósa Gusztáv 356
 Poszek Vilmos 158
 Prandau Gusztáv 215
 Preuss Adolf 350
 Prick Vince 147
 Prohászka Ottokár 255, 266, 423, 424, 426
- R**
- Puks Ferenc 350
 Rác Gusztáv 369
 Rác Jenő 455
 Radenich János 89
 Radits Lőrinc 156
 Radocsay Imre 373
 Rahl, Carl Heinrich 358
 Rákosi Jenő 424
 Raksányi Lajos 455
 Ranolder János 251
 Rásky Mihály 273
 Ráth Mária 156
 Ráth Mátyás 156, 191
 Ratkovics Ferenc 31
 Rauch János 365, 378
 Ravasz János 488
 Reberics Imre 306
 Reeh Aladár 208
 Reéh György 54, 55, 210, 367, 423
 Reif Károly 30
 Reinfeld Ábrahám 277
 Reisch Gáspár 157
 Reményi Ede 352
 Remmel Péter 396
 Reöck Júlia 271
 Resch János 107, 214, 478
 Resch János, ifj. 214
 Resch Jánosné 446
 Ribay Ferenc 171, 371
 Rippl-Rónai József 62
 Roeck Lajos 269
 Romaisz Ferenc 254
 Romeisz György 216
 Róna József 62, 361
 Rosenspitz Berta 215, 331
 Rossini, Gioachino 352, 354
 Rostás Géza 54, 55
 Roykó Károly 270
 Rudle Ignác 149
 Ruepprecht István 149
 Ruepprecht János 270
 Ruepprecht Katalin 271
 Ruepprecht Kristóf János 149
 Ruepprecht Nándor 149
 Ruepprecht *testvérek* 66, 149, 400
 Rusztavéli, Sota 338
 Rúzsás Lajos 13
 Ruzsinszky Béla 469
 Rucker, Anton 203
- S**
- Saly Károly 40
 Sáríts József 469
- Sável Kálmánné 332
 Schachtitz Henrik 389
 Schaefer Jakab 316
 Schäffer Dávid 442
 Schaffer J. Béla 371
 Schandl Károly 425, 426
 Schapring *család* 204, 207
 Schapring Gusztáv 204
 Schapring Joachim 30, 31, 99, 175, 177, 203–205, 277
 Schapring Mór 204
 Scharbach, Emmanuel Kristian 139
 Scharf Róbert 350
 Schaumburg-Lippe Adolf György 161, 199, 263, 269, 448, 488
 Schaurek Bódog 350, 488
 Schaurek József 355
 Schaurek Rafael 488
 Scheer, Gottlieb 391
 Schein István 454
 Schlauch Imre 98, 171, 275, 368, 387–391, 394, 399, 400, 403, 404
 Schleining Károly 270
 Schmelcer Ferenc 230
 Schmidegg *család* 105
 Schmidegg Károlyné 208
 Schmidt Antal 351
 Schmidt Gyula 493
 Schmidt János *orvos* 452, 453
 Schmidt János, id. *műszövő* 158
 Schmidt Péter 348, 492
 Schmidt, Friedrich von 387, 388, 390, 396
 Schmira Károly 389
 Schneider István 36, 289, 290, 296, 299, 306
 Schneider Manó 389
 Schodits Gyula 395
 Scholcz Antal 22, 140
 Scholcz Antal, ifj. 31, 141, 142, 171, 174, 203
 Scholcz Gyula 105, 141, 142, 208
 Schön Jakab 343
 Schöngut *testvérek* 399
 Schönherr Mihály 31
 Schramek Alajos 222
 Schroll József 203, 283
 Schubert, Franz 348, 350
 Schultz Ferenc 52, 54, 55
 Schultz Imre 309
 Schulz József 352
 Schumann János 351
 Schumann, Robert 350
 Schützer Sámuel (Samu) 157, 403, 438, 440
 Schwabach Zsigmond 32, 167, 203
 Schwarcz, Karl 384
 Schwartz Ádám 182
 Schwartz Frigyes 62
 Schwartz József 31, 388
 Schwarz Gábor 469
 Schwarz Vilmos 328
 Schweitzer József 205, 278
 Scitovszky János 215, 250, 269, 282, 283
 Sedlmayer Ferenc 265
 Šenoa, August 338
 Seper Ilka 141
 Seregély Aladár 469
 Sikorski Tádé 388
 Sillay Béla 110
- Sillay János 283
 Simonfay János 36, 44
 Sipőcz Ferenc 62
 Sipőcz István 31, 158, 205
 Siptár Lajos 110
 Sirisaka Andor 343
 Somlyó Zoltán 343
 Somogyi Károly 344, 345, 351
 Somssich *család* 105, 200, 289
 Somssich Pál 154
 Somssich Sándor 438
 Spiegel Frigyes 394
 Spitzer Lajos 30
 Stanitz József 469
 Stankovich György 395
 Stein Mór 30
 Steindl Imre 125, 388
 Steiner Eugénia 339
 Steiner Fülöp 267
 Steinhart Antal 394
 Stern Mór 30
 Stirling Antal 30
 Strauss, Johann 492
 Strausz Béla 145
 Strausz Ödön 493
 Stróbl Alajos 359
 Strossmayer, Josip Juraj 357
 Surányi Miklós 314, 338, 339
 Suschnik János 161
 Suvákovics György, ifj. 37, 469
- Sz**
- Szabó Aladár 248, 274, 275
 Szabó Ervin 424, 425
 Szabó József 36, 91, 446, 464, 468, 469
 Szabó Károly 273
 Szabóky Adolf 267
 Szakvály Emil 208
 Szánthó Antal 386, 401, 405
 Szapáry Gyula 396
 Szász Károly 254, 271, 273
 Szász Lajos 328
 Szauder Antal 267, 285, 286, 289
 Szauder Gusztáv 31, 208
 Széchenyi *család* 150
 Szeifritz Antal 36, 74
 Szeifritz István 112
 Székely Bertalan 270, 396
 Szenteleky Kornél 338
 Szentés Béla 455
 Szentmiklóssy János 60
 Szepesy Ignác 41, 207, 215, 258, 261, 283
 Szeredy József 33
 Szigethy Ede 371
 Szigriszt János 282, 489
 Szigriszt József 283, 291, 332, 352
 Szigriszt Krisztina 489
 Szigriszt Lajos 404
 Szilvek Lajos 259, 260
 Szily László 78, 414
 Szita László 13
 Szomor Dezső 345
 Szontagh Mátyás 99, 190, 191
 Szőnyi Ottó 314, 335
 Sztankovics György 338
 Sztérényi József 356
 Sztójanovits Jenő 492
 Sztójay (Sztójakovics) Döme 312

Szucsics Károly 33
Szulejmán, I. 13

T

T. Mérey Klára 13
Tahy Elemér 490
Taitl Johanna 143
Taizs József 271, 343, 486
Taizs Mihály 153, 343
Taky Gyula 355
Taky József 76, 385
Tallián *család* 105, 200
Taray (Csacsinovics) Endre 43, 44, 88, 89, 205, 475
Tarlós György 469
Tausz Gyula 175
Tauszig Zsigmond *lásd* Teleki Zsigmond
Tedesco Viktor 347
Tegzes Ferenc 13, 455
Teiber Ignác 389
Teleki (Tauszig) Zsigmond 32, 110, 112, 166, 167, 203, 414
Teleky Ilonka 346
Thalhammer János 316
Thirring Gusztáv 409
Thuma Vencel 355
Thury Elemér 346
Thury Zoltán 343
Tichy Aladár 187, 213, 231, 346, 347
Tichy *család* 213
Tichy Ferenc 213
Tichy Ödön 213, 389, 390, 399
Tisza István 42, 91
Tiszay Dezső 345, 352
Tolnai Jenő 351
Tolnai Vilmos 66, 67
Tomanek Károly 171
Tomba Antal 90
Török János 63
Trefort Ágoston 259, 396
Trixler Alajos 30
Tróber Aladár 45
Tróber Máttyás 49
Troll Ferenc 76, 254, 358, 360, 413
Tuka Béla 266, 488
Türr Mihály, ifj. 440, 446

U

Ullmann család 175, 205
Ullmann M. Károly 161, 175, 205
Ulrich Keresztély 391
Ursits Lipót 60

V

Vágó Béla 346
Valentin Károly 271
Valentin Ottilia 271
Valentin Ottó 271

Vámos Arthur 347
Váradi Antal 338, 342, 344
Váradi Márton 346
Várady Ferenc 35, 211, 286, 335, 338, 340, 342, 365, 474
Várady Margit 345
Varga Gyula 61, 150, 481, 485
Varga Nagy István 273, 275
Vargha Damján 313
Vasváry *család* 357, 358
Vasváry Ferenc 335, 340
Vasváry György 30, 203, 362, 408, 488
Vaszary Gyula 49, 53, 54, 61, 68
Vaszary Kolos 254
Vécsey István 273
Velics László 255
Verdi, Giuseppe 350, 352, 353, 492
Veró György 344
Vész Albert 317
Viasz Béla 438
Vikár Béla 338
Vilmos, II. *német császár* 41
Vinkler János 488
Virág Ferenc 260, 267, 421
Visy (Jobst) László 13, 41, 42, 45, 337, 340, 407, 452, 463, 467
Visy Ilona 453
Visy Imre 347
Visy Imréné 271
Vizer Endre 354
Vízkelety Imre 358
Vlasics József 237
Vlasits (Vlasics) Ferenc 36, 469
Vogl Aladár 469

W

Wachauer Károly 352, 354
Wagner Sándor 357
Wagner, Richard 348, 350, 351
Wahliss Ernő 125, 126
Wallenscher Máttyás 385
Wallerstein Bódog 350
Warga Ferenc 285, 289, 302
Weber Dénes 62
Wéber József 389
Wéber Tarlós Károly 416
Weber Xavér Ferenc 357
Weber, Carl Maria von 350, 351
Weidinger Ferenc 22, 25, 31, 32
Weidinger Gusztáv 385
Weigang József 389
Weinbert Péter 149
Weindorfer János 347, 369
Weisz József 446
Weiszmaier Oszkár 347
Wekerle Sándor 146, 424
Wenckheim Béla 24
Wenckheim *család* 105
Wenckheim Viktor 154, 199, 203
Weöres Sándor 338

Werner Magdolna 305
Wertheimer Jakab 32, 203, 402
Wessely Antal 153, 344, 455
Wessely Károly 153, 344
Wiesner Raymár 204, 302
Wikkenhauser Ferenc 490
Wilson, Thomas Woodrow 467
Winkler József 347
Winkler Lambert 347
Wlassics Gyula 88, 90, 91
Wolfner Gyula 432
Wukailovits Antal 389
Wurster Antal 161
Wurster József 259, 269

X

Xantus János 336

Z

Zádor Jenő 356
Zala György 396
Zander, Gustav 450
Záray Károly 99
Zavaros Péter 44
Zelesny Károly 50, 209, 233, 242, 386, 398, 414
Zellerin Máttyás 384
Zelms György 30
Zelms Gyula 161
Zichy *család* 206
Zichy Géza 352
Zichy Gyula 206, 255–257, 260, 261, 269, 290, 313, 315, 316, 342, 344, 349, 415, 421, 424, 457, 466, 469
Zichy János 88, 91, 255
Zichy Nándor 267
Zilachy Gyula 345
Zobl Lajos 400
Zoltán (Zupancsics) Vilmos 343, 356
Zuber József 40, 41

Zs

Zsiga László 62
Zsilla Vilmos 378
Zsolnay Cölesztin 200
Zsolnay család 209, 219
Zsolnay Ferdinánd 200
Zsolnay György 200
Zsolnay Ignác 22, 122, 129, 200
Zsolnay Júlia 201, 218, 360, 388
Zsolnay Miklós 30, 56, 121, 122, 126, 129, 138, 191, 201, 208, 330, 331, 347, 416, 419, 424, 427, 428, 479
Zsolnay Teréz 201, 218, 359, 360, 479
Zsolnay Vilmos 22, 30, 31, 56, 99, 110, 121–127, 129–132, 134, 143, 166, 168, 190, 191, 200, 201, 202, 218, 219, 222, 303, 330, 333, 356, 357, 364, 408, 484

Pécsi helynevek és települések mutatója

Pécs városrészei

Belváros 15, 17–19, 24, 25, 32–36, 57, 62–66, 68, 96, 98, 109, 134–136, 142, 146–148, 151, 160, 163, 167, 170, 177, 182, 185, 188, 189, 197, 198, 200, 207, 209, 212, 213, 219, 220, 231–233, 238, 244, 245, 250, 257, 267, 268, 282, 291, 294–296, 377, 379, 381, 383–386, 394, 428, 455, 482

Budai külváros 18, 20, 22, 24, 25, 32–34, 36, 53, 54, 63–65, 68, 69, 124, 134, 181, 197, 198, 208, 219, 220, 231, 233, 236, 243, 245, 250, 257, 267, 268, 289, 291, 294–296, 299, 367, 377, 379, 382, 390, 396, 422, 464

Külterületek 197, 198, 378

Pécs-bányatelep 22, 24, 33, 50–52, 56, 60, 89, 113, 114, 116, 120, 171, 192, 195, 197, 198, 203, 204, 214–216, 223–225, 228, 231, 250, 251, 257, 258, 282, 283, 291, 294, 301, 302, 354, 375, 381, 384, 394, 396, 399, 432, 448, 465, 495

Siklósi külváros 24, 25, 32, 182, 197, 220, 231, 234, 250, 273, 377, 379, 381–383

Szigeti külváros 18, 20, 24, 25, 64, 104, 134, 192, 197, 198, 219, 220, 231, 234, 250, 257, 267, 268, 291, 294, 295, 297, 299, 373, 377, 379, 381, 382

Pécs területi egységei és egyéb városrészi helynevek

Aranyhegy 104

Bálics 104, 111, 139

Balokány 53, 67, 81, 83, 104, 154, 182, 184, 203, 367, 368

Bányák 104

Basamalom 104, 231, 437

Büdöskúti-völgy 113

Csoronika 104

Csurgó 104

Daಿಂದol 104

Déli Megyer

Diós 104

Gyárváros 51, 257, 445

Hangyásvölgy 113

Havihegy 257

Ispitaalja 104, 231

Jakab-hegy 334, 365

Kálvária 104

Kantavár 104, 113, 365

Keszüi gát 81, 104

Kis Megyer 104

Kismélyvölgy 104

Kőhid 104

Makár 104, 111, 209, 449

Makár Luko 104

Marhaállás 84, 104

Megyer 80, 104, 108

Misina 11, 365, 388

Nagyhid 104

Nagymegyer 104

Ortsried 104

Postavölgy 104, 134

Rókus-(domb) 22, 78, 139, 238, 239, 304

Szigeti városi legelő 104

Szkekó 104, 111, 403

Téglaház 104

Tettye 56, 63, 64, 68, 82, 104, 113, 124, 131, 132, 141, 157, 171, 186, 187, 197, 208, 210, 362, 364, 366, 367, 374, 382, 384, 400, 415, 458

Újhegy 185, 199, 399

Üszög/Üszögpuszta 67, 119, 120, 122, 141, 142, 161, 179, 180, 182, 185, 198, 199, 223, 228, 367, 437, 446, 471, 483

Vesztőhely 104

Pécshez csatolt települések

Hird 107, 110, 194, 197, 258

Magyarürög 110, 113, 194, 209, 235

Málom 107, 109, 194, 214, 358

Mecsekszabolcs (Szabolcs) 19, 107, 109, 110, 113, 115–120, 194, 196, 198, 224–226, 228, 235, 236, 258, 301, 302, 370, 399, 399, 435

Mecsekszentkút (Szentkút) 104, 107, 110, 113, 114, 194, 235

Nagyárpád (Árpád) 107, 110, 194, 197, 198

Németürög 107, 110, 194, 379

Patacs 107, 109, 110, 113, 194, 235

Rácváros 32, 104, 194, 198, 374, 379, 380

Somogy 19, 107, 109, 110, 116, 117, 119, 194, 196, 198, 216, 224, 225, 235, 258, 301, 435

Vasas 107, 109, 110, 116–119, 184, 194, 196, 198, 216, 224, 225, 228, 235, 301, 435

A bányászathoz kötődő pécsi helynevek

Alsó-Flórián telep 225

András-akna 22, 115, 118, 224, 399

Cassian-akna 118, 399

Cassian-telep 381

Felső-Flórián telep 225

Ferencz József-akna 118, 119

Flórián-akna 143

György-akna 118, 399

Györgytelep/Szabolcstelep 225

Istenáldás bánya 115

„István” kőszénbánya 81

István-akna 399

Károly-akna 399

Koch-bánya 225

Lámpás-völgy 19, 113, 119, 223

Lőrinc-akna 143

„Mátyás” kőszénbánya 81

Miesbach-bánya 225

Rücker-akna 119, 203, 225

Schroll-akna 118, 399

Széchenyi-akna 399

Thommen-akna 118, 119, 184, 225

Ullmann- (Erzsébet)-telep 198, 381, 411

Zsigmond-akna 118

Települések

Abaliget 178, 365

Abbázia 142, 199

Arad 97, 98, 100, 132, 333, 345, 377

Baden 199

Baja 101, 121, 179, 191

Balassagyarmat 100

Barcs 17, 67, 98, 109, 121, 122, 155, 177–181, 203

Bátaszék 18, 45, 51, 121, 178, 179, 191, 214

Bécs 18, 22, 115, 126, 127, 132–134, 151, 155, 167, 178, 179, 182, 185, 188, 199, 200, 201, 203, 250, 252, 285, 318, 348, 350, 352, 354, 357–360, 362, 387, 388, 390, 396, 399, 492

Bécsújhely 212

Belgrád 455

Bellye 111, 446

Beregszász 98

Berlin 336, 492

Besztercebánya 98, 100

Bogdása 92

Bolmány 243

Bonyhád 18, 95, 139, 285

Borjád 269

Brassó 100, 189, 419

Budafok 143, 166, 167

Budapest (Pest-Buda) 14, 43, 52, 60, 61, 68, 76, 83, 84, 89, 94, 95, 97–100, 121, 123, 126, 127, 129, 134, 143, 151, 152, 155, 165, 166, 167, 173, 178, 179, 181, 188, 190, 194, 208, 209, 248, 256, 262, 270, 272, 274, 275, 304, 313, 315, 318, 331, 334, 335, 336, 338, 339, 342, 343, 343, 352, 359, 364, 368, 370, 372, 387, 389, 390, 419, 420, 423, 424, 426, 428, 432, 436, 464, 468, 469, 487, 490, 492, 493

– Angyalföld 59

– Buda 13, 18, 68, 98, 112, 188, 199, 282, 465, 490

– Kelenföld 178, 483

– Lipótmező 59

– Pest 19, 132, 189, 199, 282, 285, 355, 357, 358, 388

– Újpest 191, 359, 432

Čepin 93

Częstochowa 269

Csurgó

- Dárda 111, 263, 285, 448
 Darmstadt 121
 Debrecen 27, 97-99, 100, 125, 189, 248, 272, 282, 352, 370, 381, 406, 479
 Dombóvár 175, 178, 179, 256
 Donji Mihojác 45
 Döbling 155
 Drávaszentmárton 93
 Dunaföldvár 18
- Eger 100
 Egerág 285
 Eperjes 100
 Ercsi 140
 Eszék 18, 141, 179, 181, 189, 201, 348, 357, 364, 435
- Fehértemplom 97, 98
 Felsőőr 419
 Felsőszentmárton 358
 Fiume 94, 95, 97, 98, 178, 189, 191, 307, 322, 353, 487
- Godisa 154
 Görcsöny 179, 285
 Göttingen 336
 Graz 132, 336, 353, 360, 492
- Gyöng 95
 Győr 27, 48, 61, 97, 98, 100, 134, 152, 175, 191, 210, 282, 288, 344, 377, 383, 384, 490
 Gyulafehérvár 100
- Halle 270
 Hannover 269
 Harkány 45, 179
 Helesfa 111
 Herend 131
 Hessen 203, 269
 Hetvehely 335, 358
 Hidas 92
 Hohenems 307
 Hőgyész 140
- Innsbruck 255, 348
 Ivándárda 269
- Jászberény 101
- Kácsfalva 151, 201, 269, 340, 471
 Kalksburg 255
 Kalocsa 285, 311
 Kanizsa *lásd* Nagykanizsa
 Kaposvár 17, 18, 52, 63, 94, 95, 97, 98, 100, 129, 178, 181, 197, 199, 207, 210, 234, 235, 246, 345, 437, 484
 Karád 100
 Karánsebes 97
 Kassa 97-100, 152, 189, 191, 312, 343, 345, 355, 383, 388, 401, 419
 Kecskemét 100, 311
 Késmárk 147, 336
 Keszthely 18, 95, 101, 338
 Keszü 358, 438
- Kolozsvár 61, 97, 98, 100, 152, 175, 189, 262, 333, 335, 336, 343, 345, 352, 364, 401, 426, 478, 490
 Komló 154, 203
 - Mecsekjánosi 154
 Köln 252, 350
 Körmend 101
 Kőszeg 199, 311, 348
- Lakócsa 93
 Lánycsók 285
 Lemberg 455
 Linz 56, 122, 357
 London 126, 368
 Lugos 358
- Magyarbóly 269
 Máramarossziget 100, 339
 Méré-vár 365
 Marosvásárhely 48, 97, 98, 100, 381
 Mecseknádasd 160, 285
 Mekényes 269
 Milánó 252
 Miskolc 100, 210, 275, 352
 Mohács 18, 19, 22, 98, 100, 119, 144, 153, 164, 178, 180, 181, 190, 345, 364
 Mozgó 93, 156
 München 56, 357-360, 385, 388
- Nádasd *lásd* Mecseknádasd
 Nagybecskerek 134, 492
 Nagykálló 59
 Nagykanizsa 17, 18, 94, 95, 98, 99, 100, 121, 155, 156, 164, 169, 175, 177-179, 188, 197, 199, 202, 204, 205, 207, 210, 234, 246, 307, 345, 482, 484, 493
 - Kiskanizsa 113
- Nagyszében 59, 97-100, 312
 Nagyszombat 252
 Nagyvárad 97-100, 275, 280, 311, 336, 352
 Nagyváty 212
 Németbóly 335
 Nürnberg 121
- Orfú 104, 113
 - Bános 113
 Oroszló 358
- Paks 18, 285
 Pancsova 97
 Pápa 262
 Párizs 124, 127, 130, 155, 280, 346, 349, 357, 359, 423
 Pécsvárad 92, 95, 116, 190, 194, 198, 272, 273
 Pellérd 177, 179, 437, 446
 Pélmonostor 448, 471
 Pfalz 269
 Pogány 107, 214
 Póla 459
 Pozsony 19, 61, 97-100, 175, 189, 252, 255, 262, 282, 291, 312, 345, 355, 383, 384, 395, 490
 Przemysl 455
- Ráczkozár 269
 Ravenna 252
 Regensburg 253, 349
 Regöly 254, 267
 Róma 252, 255, 358, 360
 Rovigno (Rovinj) 459
- Sankt Pölten 122
 Sásd 92, 113, 181
 Sellye 92
 Siklós 161, 190, 335, 339, 465
 Simontornya 178
 Somogyzentlászó 93
 Sopron 18, 21, 27, 52, 61, 98-100, 149, 157, 178, 188-190, 199, 270, 282, 311, 344, 383, 384, 390, 406, 478
 Sümeg 95
- Szabadka 100, 179, 273, 311, 487, 490
 Szabadszentkirály 358
 Szalánta 364
 Sarajevo 157, 315, 429
 Szatmár 134
 Szatmárnémeti 98, 100
 Szava 208
 Szederkény 364
 Szeged 27, 96, 98, 100, 175, 179, 258, 336, 343, 385, 388, 487
 Székesfehérvár 27, 40, 41, 48, 52, 61, 95, 100, 252, 255, 278, 282, 381
 Szekszárd 17, 18, 21, 94, 95, 97, 98, 100, 181, 345, 484, 488
- Szenc 276
 Szentlőrinc 92, 105, 111, 123, 155, 174, 177-179, 190, 483
 Szentpétervár 492
 Szigetvár 18, 93, 100, 146, 155, 157, 177, 181, 199, 335, 421
 Szombathely 52, 83, 90, 97, 100, 478
- Temesvár 98-100, 132, 189, 275, 358, 381, 383, 388, 426
 Tolna 492
- Újvidék 210, 346, 358, 419
 Utrecht 270
- Vác 112
 Valpó 93
 Velence 379, 417
 Versec 487
 Versend 285
 Veszprém 95, 251, 252, 311
 Villány 22, 112, 129, 167, 179, 203, 364, 465
 Vinkovce 126
- Württemberg 269
- Zágráb 95, 99, 149, 189, 357, 387
 Zákány 178
 Zalaegerszeg 18, 94, 100
 Zirc 312, 315, 336
 Zombor 311, 487
 Zsibrik 92

Ábrák jegyzéke

Rövidítések

CsGyK HO Ft.	Csorba Gyöző Könyvtár Helyismereti Osztály Fotótár
JPM ÚLGyO.	Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály
JPM KIO	Képző-és Iparművészeti Osztály
JPM Zs. Ad.	Zsolnay Adattár
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

	Kapás Nagy Mihály, a Zsolnay aranykora egyik meghatározó tervezőjének bejegyzése Kabelka Hermin emlékkönyvébe • Sólyom László tulajdona	12. oldal
1.	Pécs főtere a 19. század közepén • https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/012_iparosodas.htm	21. oldal
2.	Pécs szabad királyi város réz pecsétnyomója • JPM ÚLGyO. 81.336	26. oldal
3.	1867. évi képviselő-testületi választási szavazólap • MNL BaML IV. 1106. b. Pécs Város Tanácsának iratai 3130/1867. 120. sz.	26. oldal
4.	A törvényhatósági közigazgatás (1872–1918)	27. oldal
5.	A régi, klasszicista városháza az 1890-es években • JPM ÚLGyO. F 5196	28. oldal
6.	Választott törvényhatósági bizottsági tagok 1892. évi névjegyzéke • MNL BaML IV. 1404. Pécs Város Igazoló Választmányának iratai	29. oldal
7.	Engeszer Miklós Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarai tagságának igazolása (1896) • MNL BaML IV. 1404. Pécs Város Igazoló Választmányának iratai	29. oldal
8.	Szabó József szociáldemokrata párttitkár, városi törvényhatósági bizottsági tag arcképe • MNL BaML XV. 34. Fotótár	36. oldal
9.	A régi, klasszicista városháza közgyűlési terme az 1890-es években • JPM ÚLGyO. F 819	38. oldal
10.	Perczel Miklós főispán • VÁRADY 1897. 712.	41. oldal
11.	Kardos Kálmán főispán • VÁRADY 1897. 715.	41. oldal
12.	Báró Fejérváry Imre főispán • SOMOGYI 1902. 18.	41. oldal
13.	Visy László főispán • PÉCS-BARANYA 1928. 15.	42. oldal
14.	Gróf Benyovszky Móric főispán • PÉCS-BARANYA 1928. 283.	42. oldal
15.	Aidingger János polgármester • HAKSCH 1902. 112.	44. oldal
16.	Majorossy Imre polgármester • VÁRADY 1897. 727.	45. oldal
17.	Nendtvich Andor polgármester • KALTNEKER 1931. 27.	45. oldal
18.	Az 1907-ben elkészült új városháza • MNL BaML XV. 42. Borsy Károly képeslapgyűjteménye 904.	47. oldal
19.	Pécs város tisztviselőinek 1887. évi fizetési kimutatása • MNL BaML IV. 1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye 51. sz.	48. oldal
20.	Pécsi rendőr. Zelesny Károly rajza (1891) • MNL BaML IV. 1406. o. Pécs Város Tanácsának különkezelt iratai 29. kcs.	50. oldal
21.	A Pécs-bányatelepi kapitányság épülete a 21. század elején • PILKHOFFER 2008. 68.	50. oldal
22.	Tűzoltóságok • JPM ÚLGyO. T 85.4	53. oldal
23.	A tűzoltóság Rákóczi út 7. szám alatti épülete • JPM ÚLGyO. F 14204	54. oldal
24.	Rostás Géza tűzoltóparancsnok • ZSADÁNYI-KLAMÁR 1928. 227.	55. oldal
25.	A Pécsi Önkéntes Tűzoltó Egyesület tagjai (1888) • JPM ÚLGyO. F 2434	55. oldal
26.	A tűzoltók gyakorlatozás közben • JPM ÚLGyO. F 2436	57. oldal
27.	A városi közkórház • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 227.	58. oldal
28.	A városi közkórház orvosai • VÁRADY 1896. 480.	59. oldal
29.	Az Irgalmasok Kórházának egyik kórterme • CsGyK HO. Ft. Lt. sz. 1/1969	60. oldal
30.	A császári és királyi csapatkórház épülete az 1910-es években • CsGyK HO. Ft. Lt. sz. 2/1969	61
31.	A Bábaképző Intézet • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 397.	61. oldal
32.	Az „Arany Sas” patika cégjelzéses számlája (1871) • MNL BaML XV. 25. e. Nyomtatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	62. oldal
33.	A „Szerecsen” patika cégjelzéses számlája (1870) • MNL BaML XV. 25. e. Nyomtatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	62. oldal
34.	Ludwig Ferenc kerületi tisztiorvos cégjelzéses számlája (1897) • MNL BaML XV. 25. e. Nyomtatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	63. oldal
35.	Mandelbaum Sándor emésztőgödör- és kanálistisztító vállalkozó számlája (1892) • MNL BaML XV. 25. e. Nyomtatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	65. oldal
36.	A Ruepprecht Testvérek cég öntözőkocsi árajánlata Pécs városának (1896) • MNL BaML XV. 25. e. Nyomtatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	66. oldal
37.	Tolnai Vilmos Vízyógyintézetének hirdetése • KIÁLLÍTÁSI KALAUZ 1907. I.	66. oldal
38.	A Madarász uszoda hirdetése • KIÁLLÍTÁSI KALAUZ 1907. I.	67. oldal

39.	A Balokány-tó, háttérben a városi uszodával (1903) • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 140.	67. oldal
40.	Vaszary Gyula rendőrfőkapitány felhívása a ragályos betegségek kezeléséről (1900) • MNL BaML XV. 25. g. Nyomatványok. Plakátok 176.	68. oldal
41.	A szegényház terve (1887) • MNL BaML IV. 1406. o. Pécs Város Tanácsának különkezelt iratai 26. kcs.	72. oldal
42.	Klocz Miklós tolonclevele (1884) / MNL BaML IV. 1413. Pécs Város Rendőrkapitányi Hivatalának iratai	73. oldal
43.	A Rudolfinum árvaház földszinti alaprajza (1899) • MNL BaML IV. 1406. o. Pécs Város Tanácsának különkezelt iratai 26. kcs.	76. oldal
44.	A megyei árvaház • MNL BaML XV. 42. Borsy Károly képeslapgyűjteménye 461.	78. oldal
45.	Az Állami Gyermekmenhely • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 172.	78. oldal
46.	Városházi boltbérleti hirdetmény • <i>Fünfkirchner Zeitung</i> , 1899. nov. 30., 7.	81. oldal
47.	Városi kövezetvámjegy • MNL BaML XV. 25. m. Menükártyák 7.	82. oldal
48.	Bérekcsik és villamos a Széchenyi téren • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 223.	83. oldal
49.	A Pécsi Villamossági Részvénytársaság áramszámlája • MNL BaML XV. 25. e. Nyomatványok. Cégjelzéses (fejléces) papírok Pécs.	84. oldal
50.	Pécs város 1897. évi első gazdasági programja • MNL BaML IV. 1406. b. Pécs Város Tanácsának iratai 10667/1897.	86. oldal
51.	A városi szolgazemélyzet ruházatának árlejtsi hirdetménye (1887) • <i>Pécsi Figyelő</i> , 1887. okt. 22., 4.	87. oldal
52.	Krausz Ignác kereskedő árajánlata a városi szolgazemélyzet ruhaanyagára (1883) • MNL BaML IV. 1406. o. Pécs Város Tanácsának különkezelt iratai 29. kcs.)	87. oldal
53.	Irányi Dániel • http://archivkiallitasok.archivportal.hu/pestbuda184849/szemely/48iradan.html	89. oldal
54.	Irányi Dániel kortesdala 1872-ből • MNL BaML XV. 25. h. Nyomatványok. Röplapok, szórólapok 67.	89. oldal
55.	Erreth János kortesdala 1891-ből • MNL BaML XV. 25. h. Nyomatványok. Röplapok, szórólapok 67.	90. oldal
56.	A vármegyeháza • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 296.	92. oldal
57.	A Püspöki Palota és a Székese gyház (1910) • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 107.	93. oldal
58.	Regionális pécsi állami, jogszolgáltatási szervek és kamarák illetékességi területe (1901)	94. oldal
59.	A Pénzügyigazgatósági Palota • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 81.	95. oldal
60.	A MÁV Üzletvezetőségi Palota • MNL BaML XV. 42. Borsy Károly képeslapgyűjteménye 244.	96. oldal
61.	A Frigyes főherceg laktanya • MNL BaML XV. 41. Szentirmay Tibor képeslapgyűjteménye 223.	101. oldal
62.	Pécs földbirtokai művelési ágak szerint 1895-ben	105. oldal
63.	A pécsi gabonaföldek művelési arányai 1901-ben (hold)	108. oldal
64.	A DGT Mária utcai székháza • JPM ÚLGyO. KI. 80. 324.	116. oldal
65.	A DGT pécsi és a Pécs környéki szénbányáiban foglalkoztatottak száma	117. oldal
66.	A Schroll-akna • JPM ÚLGyO. F 17.160	118. oldal
67.	Bányászcsákány • JPM ÚLGyO. 2014.342.1	119. oldal
68.	Az üszögi pályaudvar látképe a fűtőházzal és a felvételi épülettel 1877-ben • Vonyó József képgyűjteménye	120. oldal
69.	Pécs-bányatelep • JPM ÚLGyO. KI.80. 325.1.	120. oldal
70.	Zsolnay Vilmos • JPM ÚLGyO. F 12469	122. oldal
71.	Zsolnay gyári raktár (1903) • JPM ÚLGyO. KI. 80.385.1-3.	123. oldal
72.	Eozinmázás Zsolnay-váza • JPM ÚLGyO. 51.4855	124. oldal
73.	Francia emlékmű a Mecsek oldalában • https://indafoto.hu/marcipan74/image/16315485-f7861a0b	124. oldal
74.	A Zsolnay gyár részlete a 20. század elején • JPM ÚLGyO. KI. 80.380.	126. oldal
75.	Zsolnay Miklós • JPM ÚLGyO. KI. 82.114	126. oldal
76.	Az öszttermelés értékének változásai (Ft)	128. oldal
77.	Az egyes üzemszrlegek termelési értéke 1902-ben (korona)	128. oldal
78.	A gyár nyeresége 1875–1898 között (Ft)	128. oldal
79.	A Zsolnay gyár öszttermelésének értéke	131. oldal
80.	Hamerli János (1840–1895) • JPM ÚLGyO. A. 9035	133. oldal
81.	A Hamerli gyár látképe (Alsó Puturla utca) • JPM ÚLGyO. F.175.	133. oldal
82.	A Höfler testvérek bőrgyára • JPM ÚLGyO. KI. 80.361	136. oldal
83.	A bőrgyár dolgozói létszáma 1889–1910 között	137. oldal
84.	A marhameszes műhely a 20. század elején • JPM ÚLGyO. gy. sz. 1-74.	137. oldal
85.	A Hirschfeld sörgyár • JPM ÚLGyO. gy. sz.1 87-62	140. oldal
86.	A Hirschfeld sörgyár egyik híres termékének címkéje • JPM ÚLGyO. gy. sz. 28-86	140. oldal
87.	Az ifj. Scholcz-féle sörgyár (1911) • JPM ÚLGyO. KI.80.364	141. oldal
88.	Az Abbázia sörcsarnok • JPM ÚLGyO. 07	142. oldal
89.	A Littke pezsgőgyár a millenniumi kiállításon (1896) • JPM ÚLGyO. 1.71.700.2	143. oldal
90.	Frigyes főherceg és több miniszter látogatása a Littke gyárban (1891) • JPM ÚLGyO. KI. 80.2033.2	144. oldal
91.	Az ifj. Türr-malom • JPM ÚLGyO. F 1799.	145. oldal
92.	A dohánygyár • JPM ÚLGyO. KI. 80.370.	146. oldal
93.	A Hamerli gépgyár • JPM ÚLGyO. F 1656	148. oldal
94.	A Herczeg testvérek rézöntödegyára • JPM ÚLGyO. KI. 80.358.2	150. oldal
95.	Az Angster orgonagyár • JPM ÚLGyO. ny.sz. 76.298	151. oldal
96.	Jánosi Engel Adolf faüzemének cégtáblája • https://pecsiszidosag.files.wordpress.com/2013/09/engelesfiai.jpg	154. oldal

97.	A Hoffmann bútorgyár műhelye • JPM ÚLGyO. gy.sz. 46. b-4	156. oldal
98.	Wurster Antal cementgyára • JPM ÚLGyO. Kl. 80.360.	161. oldal
99.	A Széchenyi téri piac • JPM ÚLGyO. Kl. 80.1555	163. oldal
100.	A Majláth téri piac • JPM ÚLGyO. F 12.575	164. oldal
101.	A Vásártér a Havihegygel • MNL BaML XV. 41b. 0246.	165. oldal
102.	Üzletek és cégtáblák a Király utcában • Vonyó József képeslapgyűjteménye	167. oldal
103.	Gyenes Miksa textilüzletének kirakata az Irgalmasok utcájában • Vonyó József kégyűjteménye	168. oldal
104.	Kereskedők hirdetései • JPM ÚLGyO. Ny. 82.267.4	169. oldal
105.	A Nádor nagyszálló • / Vonyó József képeslapgyűjteménye	170. oldal
106.	A Vadember szálloda és étterme (1910) • Vonyó József kégyűjteménye	171. oldal
107.	A tettyei Scholcz vendéglő • JPM ÚLGyO. Kl. 80.2361	171. oldal
108.	A Pécsi Takarékpénztár épülete • JPM ÚLGyO. Kl. 80.1988	174. oldal
109.	Az első vasútállomás épülete • JPM ÚLGyO. F.607	180. oldal
110.	A Főpályaudvar (1914) • JPM ÚLGyO. Kl. 80.492.1-2	181. oldal
111.	A villamos a Király utcában • JPM ÚLGyO. Kl. 80.1858	182. oldal
112.	Gázlámpa a Széchenyi téren • https://hededhethatar.hu/hethatar/?p=15414	185. oldal
113.	I. Ferenc József a tettyei vízmű átadási ünnepségén (1892) • JPM ÚLGyO. Helyt. 378	187. oldal
114.	A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara épülete • JPM ÚLGyO. gy.sz. 6-76	190. oldal
115.	A népesség növekedése Pécsen 1850-1910 között	192. oldal
116.	Biedermann Rezső és felesége, Bleichröder Elza • NÉMETH 1903b.	199. oldal
117.	A Zsolnay család a gyár kertjében • Vonyó József kégyűjteménye	201. oldal
118.	Angster József • https://hu.wikipedia.org/wiki/Angster_J%C3%B3zsef_(orgonak%C3%A9sz%C3%ADt%C5%91_1834%E2%80%931918)#/media/F%C3%A1j:Angster_jozsef.jpg	202. oldal
119.	jánosi Engel Adolf • https://pecsizidosag.wordpress.com/2011/08/25/janosi-engel-adolf/	203. oldal
120.	A csepregi Schapringer család mauzóleuma a pécsi izraelita temetőben • https://pecsizidosag.wordpress.com/2011/08/07/schapringer-joachim/	204. oldal
121.	Opris Péter postaigazgató • https://www.facebook.com/postamuzeum/photos/a.171906632947710/2250643178407368	206. oldal
122.	Horváth Antal ügyvéd Zelesny Károly által készített fotója • JPM ÚLGyO. gy. sz. 13-2001.	209. oldal
123.	Reéh György civilben • http://hededhethatar.hu/hethatar/?p=15957	210. oldal
124.	Reéh György díszmagyarban • http://hededhethatar.hu/hethatar/?p=15957	210. oldal
125.	Kiss József • http://www.5mp.eu/web.php?a=mecsekegyesulet&o=qdsw7nAjsd	211. oldal
126.	Zetényi Csukás Zoltán és őseinek nemesi címere • https://www.pecsma.hu/top/parizsig-is-eljutott-szobraival-a-pecsi-badogosmester/	213. oldal
127.	Cafilisch Kristóf és családja (1870) • Vonyó József kégyűjteménye	214. oldal
128.	Hölbling Miksa emlékérmén • http://pecsidenar.hu/176/image011.jpg	215. oldal
129.	A Zsolnay gyár alkalmazottai. Bal oldalon elöl az üzem tűzoltói • JPM ÚLGyO. 17297	217. oldal
130.	A Hamerli kesztyűgyár dolgozói (1902) • JPM ÚLGyO. Lt. sz. 9600.	217. oldal
131.	A Hamerli kesztyűüzem 1861-ben • http://www.hamerli.com/dinamic/slidere/7/heritage-cmscrop.jpg	219. oldal
132.	A Bagó-csárda 1903-ban • Vonyó József kégyűjteménye	222. oldal
133.	Lámpás-völgy, Északi tó • JPM ÚLGyO. Gy.sz 377-305	223. oldal
134.	Pécs-bányatelep, András-akna • JPM ÚLGyO. Gy.sz 377-110.	224. oldal
135.	Pécsi bányamunkások • CsGyK HO. Ft.	226. oldal
136.	Pécsi bányatisztek és altisztek • CsGyK HO. Ft.	227. oldal
137.	Köves Gusztáv boltja a Széchenyi téren. Zelesny Károly felvétele • https://regipecs.blog.hu/2016/10/12/a_pecsi_nagycsemege	233. oldal
138.	Vlasics József szegénységi bizonyítványa • MNL BaML XV. 25. a. Nyomtatványok. Okmányok 732.	237. oldal
139.	Árvák Baranya vármegye árvaházának udvarán • CsGyK HO. Ft. 1/2016	239. oldal
140.	Kovácsik Ilona a Pécsi Rendőrkapitányi Hivatal által kiállított cselédkönyve (1918) • MNL BaML XV. 25. a. Nyomtatványok. Okmányok 210.	240. oldal
141.	Szüretelő napszámok Dr. Horváth Antal szőlőjében • JPM ÚLGyO. F. 8126	241. oldal
142.	Cigánytelep Pécs határában (Zelesny Károly fotója) • http://susannicon.blogspot.com/2014/07/egy-kis-fototortenet-6-zelesny-karoly.html	242. oldal
143.	Belvárosi polgárok a Jókai téren • JPM ÚLGyO. Kl. 80.710	244. oldal
144.	Belvárosi polgárok a Széchenyi tér déli részén • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	244. oldal
145.	Budai külvárosi lakosok a Kossuth Lajos utcában • JPM ÚLGyO. Kl. 85.22	245. oldal
146.	Budai külvárosi lakosok a Búza téren • CsGyK HO. Ft. (Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye)	245. oldal
147.	Girk György • Girk György: Sermones latini, quos Georgius Girk, olim episcopus Quinque-Ecclesiensis. Ad clerum suum dioecesanum, item ad alumnos in Seminario suo vario tempore habuit. Quinque-Ecclesiae, 1875.	251. oldal
148.	Dulánszky Nándor • Pécsi Egyházmegye. Fotó: Loósz Róbert	252. oldal
149.	Az új székesegyház felszentelése 1891. június 22-én. Kubányi Lajos: A főpapság hódolata I. Ferenc József előtt (olajfestmény, 1896) • Pécsi Egyházmegye. Fotó: Bodnár Boglárka	253. oldal
150.	A püspökszentlászlói püspöki kastély a 2015. évi felújítás után • https://vm.hu/wp-content/uploads/2021/07/MG_4922.jpg	254. oldal

151.	A püspökszentlászlói püspöki arborétum • https://s.24.hu/app/uploads/sites/11/2021/09/243220756_4920154751332552_3415926347558966946_n.jpg	254. oldal
152.	Zichy Gyula • Pécsi Egyházmegye. Fotó: Loósz Róbert	255. oldal
153.	A jezsuita Pius Gimnázium és Internátus egyik tanterme • Fortepan • Adományozó: Jezsuita Levéltár. Képszám: 100211	256. oldal
154.	Miasszonyunk szerzetesrend záradatmloma • CsGyK HO. Ft. 23/1966	257. oldal
155.	A pécs-bányatelepi katolikus templom a 20. század elején • Bányász útikalauz. Pécsbánya. Szöveg: Pálffy Attila. 46., https://pbkozosseghaz.hu/wp-content/pdf/02_pecsbanya_webre.pdf	258. oldal
156.	A Pécsi Püspöki Szeminárium épülete az 1900-as évek elején • CsGyK. HO. Ft. (Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye)	259. oldal
157.	A Pécsi Püspöki Szeminárium Szent Pál Társulata élclapjának első száma • Csorba Győző Könyvtár, VÉRTE-SI 2021	261. oldal
158.	Joghallgatók mulatsága • JPM ÚLGyO. F. 2438	265. oldal
159.	A Pécsi Katolikus Legényegylet első évkönyve • Pécsi Egyházmegye, A Pécsi Katolikus Legény-Egylet első évkönyve. 1864. Pécs, Lyceum Könyvnyomda, 1865.	267. oldal
160.	A Belvárosi katolikus kör székháza • Vonyó József képeslapgyűjteménye	268. oldal
161.	A pécsi evangélikus templom • CsGyK. HO. Ft. Lt. sz. 5/1983	270. oldal
162.	A pécsi református templom és lelkészlak • CsGyK. HO. Ft. Lt. sz. 1/1989	274. oldal
163.	A pécsi zsinagóga az átadás után • Vonyó József képeslapgyűjteménye	276. oldal
164.	Perls Ármin, Pécs ötödik főrabbi • https://pecsizsidóság.wordpress.com/2012/11/02/pecs-otodik-forabbija-dr-perls-armin-i-2/	280. oldal
165.	Szauter Antal • VADAY 1896. VI. A.	285. oldal
166.	Warga Ferenc • VÁRADY 1896. 336.	285. oldal
167.	A dualizmus iskolarendszere • KÖVÉR 2003. 174., MÉSZÁROS-NÉMETH-PUKÁNSZKY 2001. 363. ábrák felhasználásával	287. oldal
168.	Schneider István • VADAY 1896. VI. C.	289. oldal
169.	Pécsi tanítók. Köztük, a padon, kalappal Schneider István felügyelő igazgató • JPM ÚLGyO. 31/69.	290. oldal
170.	Csoportkép az Ágoston téri kisdédóvóból a századforduló körül • JPM ÚLGyO. 14/78.	292. oldal
171.	Nendtvich Vilma óvónők körében 1934-ben • A fénykép T. Pusztafalvi Henriette tulajdona.	292. oldal
172.	Szlöjd (kézimunka) tanfolyamot végzett tanítónők a 20. század elején • JPM ÚLGyO. 79/68	293. oldal
173.	A belvárosi elemi népiskola épülete a Széchenyi téren • JPM ÚLGyO. A 7432	295. oldal
174.	A községi elemi népiskolákba beiratkozott tanulók városrészek szerinti eloszlása, 1867-1910	295. oldal
175.	Az Ágoston téri elemi népiskola épületének homlokzati terve (1885) • JPM TO Gy.sz. 221.	296. oldal
176.	A Szigeti külvárosi népiskola tantestülete az 1870-es években • JPM ÚLGyO. 29/70.	297. oldal
177.	A Szigeti külvárosi (Makár utcai) elemi népiskola épülete • JPM ÚLGyO. 29/70	298. oldal
178.	Az izraelita népiskola épülete a zsinagóga mellett • JPM ÚLGyO. Kl. 80.2160	300. oldal
179.	A Notre Dame nőzárda bennlakó növendékeinek hálófűlkéi • SZENTKIRÁLYI 1908. 176.	301. oldal
180.	A Duna-Gőzhajózási Társaság elemi iskoláinak tanulói nemzetiségük arányában	302. oldal
181.	Tanóra a Zsolnay gyár tanonciskolájában az 1890-es évek elején. Az oktató Apáti Abt Sándor • JPM ZsAd.1449-82	303. oldal
182.	A m. kir. kir. Bábaképző Intézet bejárati épülete • JPM ÚLGyO. F 40	304. oldal
183.	Végzett polgári leányiskolás növendékek öt éves találkozója 1902-ben • JPM ÚLGyO. gy.sz. 570	306. oldal
184.	Porges Ede • KOVÁCS 1977. 442.	307. oldal
185.	A felső kereskedelmi iskola a Gyár (Várad Antal) utcában • JPM ÚLGyO. Kl. 80.590.	308. oldal
186.	A pécsi szénbányász iskola hallgatóinak tablója (1908-1910) • JPM ÚLGyO. gy. sz. 569	309. oldal
187.	A tanítónőképző bennlakó növendékei sétára indulnak a zárda kertjéből • SZENTKIRÁLYI 1908. 150	310. oldal
188.	A Hadapródiskola első végzős évfolyamának növendékei (1902) • Fortepan • Adományozó: Mussa Gymma Réka. Képszám 139289.	311. oldal
189.	A pécsi m. kir. honvéd hadapródiskola épülete 1898-ban • JPM ÚLGyO. F. 3319/37	312. oldal
190.	1881-ben végzett főgimnáziumi osztálytársak ötvenéves érettségi találkozója • CISZTERCI FŐGIMNÁZIUMI ÉRTESÍTŐ 1932. 32.	314. oldal
191.	Buzássy Ábel • CISZTERCI FŐGIMNÁZIUMI ÉRTESÍTŐ 1930. (Képbetét oldalszám nélkül.)	315. oldal
192.	A felsőbb leányiskola, majd leánygimnázium diáklétszáma, 1907-1917	315. oldal
193.	A Pius Gimnázium és Internátus folyosóján felsorakozott diákok (1914) • Fortepan • Adományozó: Jezsuita Levéltár. Képszám: 100062	316. oldal
194.	Főreáliskolai tabló • JPM ÚJGyO. F. 25115	317. oldal
195.	A főreáliskola 1914-ben elkészült épülete • JPM ÚLGyO. Kl. 80.612.	318. oldal
196.	Dischka Győző • FŐREÁLISKOLAI ÉRTESÍTŐ 1902. (Képbetét oldalszám nélkül.)	318. oldal
197.	Pécsi középiskolások létszáma, 1900-1920	319. oldal
198.	A pécsi középiskolákba felvett tanulók (I. o.) lakóhely szerinti átlagos megoszlása, 1900/1901-1913/1914	320. oldal
199.	A pécsi középiskolások megoszlása a szülők foglalkozása szerint, 1901-1914	321. oldal
200.	A pécsi középiskolások megoszlása a szülők vallása szerint, 1901-1914	322. oldal
201.	Dienes Ilonka vizitkártyája • JPM ÚLGyO. Gy. sz. 49/80	326. oldal
202.	Esküvői fotó • JPM ÚLGyO. Gy. sz. 40.80-2	326. oldal

203.	Korzózás a Sétatéren (1914) • Vonyó József képeslapgyűjteménye	327. oldal
204.	A Jogakadémia 1899. január 14-i bálja táncrendjének belső oldalai • JPM ÚLGyO. Ny.80.66-b/c/d.	328. oldal
205.	A Nemzeti Kaszinó nagyterme • Vonyó József képeslapgyűjteménye	329. oldal
206.	A Katolikus Legényegylet nagyterme • MNL-BaML-XV.42.b.1353.	330. oldal
207.	Futima Sarolta portréja • PÁSZTOR 2007.	331. oldal
208.	A Pécsi Jótékony Nőegylet palotája (1910) • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	332. oldal
209.	Arany János levele Mátyás Flóriánnak • MNL BaML XIV. 39. e) 63	334. oldal
210.	A Pécsi Városi Múzeum 1904-ben megnyílt első kiállítása • JPM ÚLGyO. F.26693.	334. oldal
211.	Szőnyi Ottó a Püspöki Könyvtár aranytermében az 1900-as évek elején • Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Szőnyi Ottó-hagyaték	335. oldal
212.	Koczián Sándor verskézirata • MNL BaML XV. 26. Vegyes iratok levéltári gyűjteménye 89. sz.	337. oldal
213.	Lenkei Lajos házát nyomja a teher. Nikelszky G. karikatúrája • MÁRFI 1985. 375.	341. oldal
214.	A Pécsi Figyelő 1874. január 3-i számának címlapja • https://adt.arcanum.com/hu/view/PecsiFigyelo_1874/?query=P%C3%A9csi%20Figyel%C5%91%201874&pg=0&layout=s	341. oldal
215.	A Pécsi Napló szerkesztősége • NAGY 2013. 291.)	341. oldal
216.	Váradai Antal madárháza az 1907-es kiállításon • JPM ÚLGyO. KI. 80.760.1-2	342. oldal
217.	A fából készült nyári szinkör, az ún. deszkabódé • JPM ÚLGyO. Zelesny Károly fotógyűjtemény	344. oldal
218.	Somogyi Károly színigazgató • JPM ÚLGyO. Sz. 1594_1	345. oldal
219.	Komáromi Mariska színésznő • JPM ÚLGyO. Sz. 2075_1	346. oldal
220.	Az Uránia mozi műsora. (Pécsi Napló, 1913. március 22. 6.) • https://adt.arcanum.com/hu/view/PecsiNaplo_1913_03/?pg=187&layout=s	346. oldal
221.	Apollo mozi homlokzati tervének részlete • MNL BaML. C 14802/1915.	347. oldal
222.	Hözl Szeráf portréja a pécsi temetőben lévő síremlékén • Fotó: Pilkhoffer Mónika	348. oldal
223.	Glatt Ignác: Az énekkutatás módszeres vezérfonala c. könyve (Eger, 1915) • PEKT TGYO Klimó Könyvtár	349. oldal
224.	A pécsi székesegyház Angster orognája • Orgona katalógus. Angster József és fia orgona- és harmóniumgyárából Pécssett. PEKT TGYO Klimó Könyvtár	349. oldal
225.	Schumann János csellóval • SURJÁN 2000. 85.	351. oldal
226.	A Pécsi Dalárda jellegje • VARGHA 1979. 182.	352. oldal
227.	Dalosünnep a Majláth téren 1886-ban • JPM ÚLGyO. Lt. sz. F303	353. oldal
228.	A Pécsi Dalárda jelvénye • JPM ÚLGyO. J. 76.124	354. oldal
229.	A Pécsi Dalárda 1892-ben • JPM ÚLGyO. Ltsz 61.9.84	354. oldal
230.	Hoffer Károly • JPM ÚLGyO. F. 5637.	355. oldal
231.	Weber Xaver Ferenc: Vanitas, (Csendélet 1860 körül) • JPM KIO. Lt. sz. 52.17.	357. oldal
232.	Mütke József Ferenc: Ceres. (A Vasváry-ház lépcsőháza) • Fotó: Kálmándy Ferenc	357. oldal
233.	Graits Endre: Az Irgalmas templom mennyezetfreskója • Fotó: Pilkhoffer Mónika	358. oldal
234.	Kaldewey Kelemen: Széchenyi tér • JPM KIO. Lt. sz. 64.1.	359. oldal
235.	Apáti Abt Sándor: A Zsolnay mauzóleum Jézus szobra • Zsolnay Örökségkezelő Nkft.	360. oldal
236.	Mack Lajos: Váza faunokkal és nimfákkal (1904) • https://www.mutargy.com/uploaded_auction_products/full_size/1312/500883729_151.jpg	360. oldal
237.	Kiss György: Szentháromság szobor (Pécs) • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	361. oldal
238.	Horvay János: Kossuth szobor, 1915 (Pécs) • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	361. oldal
239.	A tornacsarnok épülete • JPM ÚLGyO. F. 19108	363. oldal
240.	A korcsolyapálya • JPM ÚLGyO. F. 11715	363. oldal
241.	A biciklipálya • JPM ÚLGyO. Ht. 11718	364. oldal
242.	A bicikliegylet tagjai • JPM ÚLGyO. F. 1730.	364. oldal
243.	A Kiss József-kilátó a Misinán • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	365. oldal
244.	A Szaniszló pihenő a Mecseken • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	366. oldal
245.	A Tettye fensíki 1900 körül • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	366. oldal
246.	Népiünnepély a Tettyén (1891. július 22.) • JPM ÚLGyO. F. 18803	367. oldal
247.	Lauber Dezső • JPM ÚLGyO. FA. 15620-2021	368. oldal
248.	A Pannonia Hotel lépcsőháza • Fotó: Kálmándy Ferenc	369. oldal
249.	A Vadászúrt Szálló • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	369. oldal
250.	Az Otthon kávéház • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	370. oldal
251.	A Hungária kávéház (1904) • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	371. oldal
252.	A Nádor Szálló kávéháza (1910-es évek) CsGyK HO Ft. 5/1983.	372. oldal
253.	Oroszy Sándor cukrászdájának reklámja • Pécsi Napló, 1904. december 25. 13.	373. oldal
254.	Esküvői menü (1914) Arató Jenő visszaemlékezéséből • http://www.csongor6.fw.hu/Neus12/pdf/1/3naplo2fenyk.pdf , 3.	374. oldal
255.	Balog György Gambrinus nagyvendéglője • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	374. oldal
256.	A János-kilátó a Tubesen • JPM ÚLGyO. KI 80.1939	379. oldal
257.	Rácváros látképe korabeli képeslapon • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	380. oldal
258.	A havi Boldogasszony kápolnája alatti városrész 1906-ban • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	381. oldal

259.	A Szigeti külváros látképe • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	382. oldal
260.	A Siklósi városrész a kialakuló Indóház utcával (1900 körül) • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	383. oldal
261.	Gázlámpák felállítása Pécsbányatelepen • MNL BaML 4013/1878.	384. oldal
262.	A tettyei vízmű forránházának kapuzata és belső csarnoka • Fotó: Kálmándy Ferenc	384. oldal
263.	A Kis (később Jókai) tér, a kis piac helyszíne (1900) • Vonyó József képeslapgyűjteménye	385. oldal
264.	A Vasváry-ház (Zelesny Károly felvétele, 1892) • JPM ŰLGyO	386. oldal
265.	A Vasváry villa (ma az MTA Pécsi Területi Bizottságának székháza) • https://kozelestavol.hu/zsolnay-keramias-vasvary-villa-mta-szekhaz-pecs/	386. oldal
266.	Pilch Andor terve az Apáca u. 11. számú épülethez • MNL BaML 10369/1907	387. oldal
267.	Schlauch Imre • <i>Pécsi Hét</i> , 2004. január 16. 2.	388. oldal
268.	Piátsek Gyula: Az 1891-es királylátogatás díszkapuja • JPM ŰLGyO. Zelesny Károly fotógyűjtemény	389. oldal
269.	Tichy Ödön: A Jókai tér 11. sz. ház homlokzati tervrajza • MNL BaML 18835/1907	390. oldal
270.	Lang Adolf Vörös kereszt jeligéjű városháza tervének alaprajzai (földszint és II. emelet) • <i>Magyar Pályázatok</i> , 2. évf. 1904. 1. szám, 12.	391. oldal
271.	Steinhardt és Lang „S et L” jeligéjű terve a színház épületére (1891) • MNL BaML XV. 1. b. Tt 3081.	394. oldal
272.	A Honvédségi csapatkórház • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	395. oldal
273.	A Batthyány-laktanya az udvar felől • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	396. oldal
274.	A Pollack tervei alapján épült székesegyház az 1870-es években • CsGyK HO F.	397. oldal
275.	A Székesegyház az átépítés közben (Fotó: Zelesny Károly) • <i>Vasárnapi Újság</i> , 1888. július 29.	397. oldal
276.	A Székesegyház 1888-ban, az átépítés után (Fotó: Zelesny Károly) • Pécsi Egyházmegye	398. oldal
277.	A Székesegyház szentélye 1913-ban • CsGyK HO F. Tóth Tibor Endre pécsi képeslap gyűjteménye	398. oldal
278.	A DGT villamos erőműve Pécsújhegyen • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	399. oldal
279.	Hoffmann Károly bútorkartárának portáléja • https://www.kozterkep.hu/1429/pecs-csukas-haz-epuletdiszei#vetito=5180	400. oldal
280.	Pécsi bérház homlokzata (Mária u. 34. Terv: Szánthó Antal) • MNL BaML IV. 1406.b 8719/1889	401. oldal
281.	Wetheimer Jakab borkereskedő lakóháza a Felsőmalom utca és az Országút sarkán • MNL BaML IV. 1406. b. 5724/1895.	402. oldal
282.	Wetheimer Jakab borkereskedő lakóháza a Felsőmalom utca és az Országút sarkán • MNL BaML IV. 1406. b. 5724/1895.	402. oldal
283.	Schützer Sámuel szappanos szkókói présháza • MNL BaML IV. 1406, b. 26039/1897.	403. oldal
284.	A Schlauch-villatelep • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	403. oldal
285.	A Király u. 8. lépcsőházfreskója • Fotó: Kálmándy Ferenc	404. oldal
286.	Bérház alaprajza. (Mária u. 34. Terv: Szánthó Antal.)	405. oldal
287.	A Vasváry-villa enteriőrje • JPM ŰLGyO. A 4649	406. oldal
288.	Fürdőszoba-berendezések (reklám) • JPM ŰLGyO. A 13 488	408. oldal
289.	Bérkaszánya homlokzata (Tábornok utca 2.) • MNL BaML IV. 1406. b 17642/1895.	409. oldal
290.	Bérkaszánya alaprajza (Tábornok utca 2.) • MNL BaML IV. 1406. b 17642/1895.	410. oldal
291.	DGT munkáslakóház az Ullmann-telepen • MNL BaML C-25145/1913.	411. oldal
292.	I. Ferenc József 1891. évi látogatásának programja • MNL BaML IV. 1406. b. Pécs Város Tanácsának iratai 6738/1901.	414. oldal
293.	A LITTLE pezsgő régi várkastélyokat megidéző pavilonja az 1896-os Ezredéves Kiállításon • Pilkhoffer Mónika képeslapgyűjteménye	415. oldal
294.	Az 1907. évi pécsi kiállítás (Weber Tarlós Károly festménye) • JPM KIO. Lt. sz. 60.71.	416. oldal
295.	A Pécsi Országos Kiállítás plakátja • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	417. oldal
296.	A kiállítás főbejárata • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
297.	A nagy iparcarnok • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
298.	A Zsolnay-csarnok • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
299.	A fővédnök, Frigyes főherceg pavilonja • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
300.	A borászati pavilon • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
301.	A házi ipari kiállítás • CsGyK HO. Ft. Tóth Tibor Endre pécsi képeslapgyűjteménye	418. oldal
302.	A kiállítás térképe /KIÁLLÍTÁSI KALAUZ melléklete	419. oldal
303.	A Pécsi Nemzeti Kaszinó, a tanácskozás egyik helyszíne /CsGyK HO. Ft. Képeslap Zelesny Károly fotója alapján	425. oldal
304.	Pikler Gyula • https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9a/Pikler_Gyula_%28A_H%C3%A9t%2C_1897%29.jpg	426. oldal
305.	Prohászka Ottokár • http://www.prohaszkatemplom.hu/index.php/bemutakozas/prohaszka-ottokar	426. oldal
306.	A Zsolnay-szobor avatónnepe /CsGyK HO. Ft.	427. oldal
307.	Általános mozgósítási hirdetés • MNL BaML XV.25.g. Plakátok	430. oldal
308.	Behívóparancs • MNL BaML XV.25.g. Plakátok	430. oldal
309.	A frontra vonuló alakulatok búcsúztatása a pécsi pályaudvaron • <i>A Világháború Heti Postája</i> , 1915. július 25. 1. – TEGZES 2016. 183–184.	431. oldal
310.	A pécsi Gertig Béla főhadnagy géppuskás alakulatával az orosz fronton 1915-ben • SEY 2012. 48.	431. oldal
311.	A pécsi 19. honvéd gyalogezred hősi halottjainak temetője az orosz fronton (1917. július) • SEY 2012. 22.	433. oldal
312.	Női munkaerőt kereső hirdetések pécsi lapokban • <i>Pécs Napló</i> , 1917. június 10. 9.	439. oldal
313.	Női munkaerőt kereső hirdetések pécsi lapokban • <i>Pécs Napló</i> , 1917. június 17. 12.	439. oldal

314.	Orosz hadifoglyok Pécs város szolgálatában • <i>Világháború Heti Postája</i> , 1915. szeptember 19. 1. – TEGZES 2016. 187.	441. oldal
315.	A hadifoglyfelügyeleti tiszt jelentése egy orosz hadifogly szökéséről (1917. január 3.) • MNL BaML IV. 1430. Pécs Város Gazdasági Munkabizottsága iratai 1/1917.	441. oldal
316.	Felhívás hadikölcsön jegyzésére • <i>Pécsi Napló</i> , 1917. június 17. 12.	442. oldal
317.	Oberhammer Antal rendőrfőkapitány rendelete a piaci árak maximálásáról • <i>Pécsi Napló</i> , 1917. április 13. 8.	443. oldal
318.	Lisztjegy • MNL BaML XV.25.1. Tematikus fotókigyűjtések	446. oldal
319.	A polgármester rendelete az étkezési burgonya kiosztásáról /MNL BaML XV.25.g. Plakátok	447. oldal
320.	Gustav Zander mechanikus erőfejlesztő berendezései • https://www.localguidesconnect.com/t5/image/serverpage/image-id/292383iD24458B3ECFCAE17?v=v2	450. oldal
321.	Az első világháborúban elesett katonák emlékműve a Pécsi Köztemetőben • https://mapio.net/pic/p-42234924/	451. oldal
322.	Első világháborús katonasírok a Pécsi Köztemetőben • https://mapio.net/pic/p-43083328/	451. oldal
323.	Az Ágoston téri tartalékkórház önkéntes ápolónői • <i>Világháború Heti Postája</i> , 1914. december 6. 12. – TEGZES 2016. 183–184.	452. oldal
324.	A Pécsi Vörös Keresztes Önkéntes Egészségügyi Osztag a fronton • VISY 1999. 305.	452. oldal
325.	Műtét a fronton, az osztag egyik ideiglenes kórházában • VISY 1999. 308.	453. oldal
326.	Nendtvich Andor polgármester hirdetménye a spanyolnátha elleni védekezésről • Dunántúl, 1918. október 3. 3. - https://adt.arcanum.com/hu/view/Dunantul_1918_10/?pg=18&layout=s	453. oldal
327.	Schein István, hősi halott pécsi tanító emléktáblája a Felsővámház utcai Elemi Iskola falán • <i>Világháború Heti Postája</i> , 1915. február 14. 9. Dunántúl, 1915. január 19. 3. – TEGZES 2016. 188–189.	454. oldal
328.	A <i>Világháború Heti Postája</i> első számának fejléce	456. oldal
329.	A Pécsi Harctéri kiállítás részlete • Pécsi Harctéri Kiállítás fotóalbuma – MNL BaML szakkönyvtára. 2329.	457. oldal
330.	A Pécsi Harctéri kiállítás részlete • Pécsi Harctéri Kiállítás fotóalbuma – MNL BaML szakkönyvtára. 2329.	457. oldal
331.	A honvéddnap egyik rendezvénye a Tettyén • JPM ŰLGYO. Helyt. 800.4.	458. oldal
332.	Mendlik Oszkár (1871–1963), a pécsi hadiárva jövevénye • https://hu.wikipedia.org/wiki/Mendlik_Oszk%C3%A1r#/media/F%C3%A1jl:Oszk%C3%A1r_Mendlik.jpg	458. oldal
333.	A pécsi 19. honvéd gyalogezred egykori hősi emlékműve a Széchenyi téren • JPM Kl. 80. 1900.	460. oldal
334.	A pécsi 52. honvéd gyalogezred egykori hősi emlékműve a Széchenyi téren • JPM Kl. 80. 1901.	461. oldal
335.	Kivégzés a katonai lőtérén (A háttérben érdeklődők tömege) • MNL BaML XV. 34. Fotótár	466. oldal
336.	Lázadó katona kivégzése a Frigyes-laktanya udvarán • https://regipecs.blog.hu/2013/05/03/feher_farkas_vendegfogado_es_az_1918-as_hatos_lazadas .	466. oldal
337.	Egy Béla országgyűlési képviselő • https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/100_eve_hunyt_el_egry_bela_ugyved_politikus_pecs_tarsasagi_eletenek_kiemelkedo_alakja	467. oldal
338.	Ex libris a szociáldemokrata Dr. Hajdu Gyula könyveiből • https://www.europeana.eu/sv/item/2048128/481373	468. oldal
339.	Nendtvich Andor polgármester hirdetménye • MNL BaML XV. 25. g. Plakátok 3. doboz 291.	469. oldal

Térképek jegyzéke

Pécs területe és főbb intézményei 1864-ben • MNL BaML XV. 9. Pécs város térképeinek gyűjteménye 115.	16. oldal
Egészségügyi és szociális intézmények Pécssett • Készítette: Nagy Béla	77. oldal
Pécs város fontosabb állami, jászolgáltatási intézményei és kamarái, 1900 • Készítette: Nagy Béla	97. oldal
Katonai intézmények Pécssett (1867–1918) • Készítette: Nagy Béla	102. oldal
Pécs és a hozzá csatolt települések a dualizmus korában • Készítette: Nagy Béla	106. oldal
A Zsolnay gyár a külföldi kiállításokon, 1851–1922 • Készítette: Nagy Béla	127. oldal
A Zsolnay gyár munkásainak származási helye, 1852–1895 • Készítette: Nagy Béla	130. oldal
Angster orgonák a Kárpát-medencében • Készítette: Nagy Béla	152. oldal
A jelentősebb pécsi ipari üzemek elhelyezkedése, 1909 • Készítette: Nagy Béla	159. oldal
Pécsi szállodák és kávézók, 1909 • Készítette: Nagy Béla	172. oldal
Nagyobb pénzintézetek Pécssett, 1909 • Készítette: Nagy Béla	176. oldal
Pécs vasúti kapcsolatainak kiépülése (1857–1918) • Készítette: Nagy Béla	179. oldal
A pécsi villamoshálózat, 1913–1960 • Készítette: Nagy Béla	183. oldal
Katolikus egyházkormányzat, 1853–1920 • Készítette: Nagy Béla	251. oldal
A Pécsi Püspöki Jogakadémia vonzáskörzete vármegyénként a hallgatók születési helye alapján, 1867–1913 • Készítette: Nagy Béla	264. oldal
A Pécsi Püspöki Jogakadémia vonzáskörzete vármegyénként az érettségi helye alapján, 1867–1913 • Készítette: Nagy Béla	264. oldal
Pécs egyházi intézményei, 1867–1918 • Készítette: Nagy Béla	279. oldal
Pécs gyermekintézményei és iskolái 1918-ban • Készítette: Nagy Béla	288. oldal
Új városképi jelentőségű épületek Pécs belvárosában, 1867–1918 • Készítette: Nagy Béla	392–393. oldal

Táblázatok jegyzéke

1.	A legnagyobb dél-dunántúli települések népessége (1850–1869)	18. oldal
2.	A nyers virilisjegyzék első helyezette és a legkisebb adót fizetők kimutatása koronában (1872–1916)	30. oldal
3.	Hosszú tagsági idővel rendelkező virilis törvényhatósági bizottsági tagok kimutatása (1872–1918)	31. oldal
4.	A virilis jogú törvényhatósági bizottsági tagok számának változása a megelőző évhez viszonyítva (1872–1918)	32. oldal
5.	Az 1872. és az 1887. évi önkormányzati választások eredményei választókerületenként	34. oldal
6.	Kilépő választott törvényhatósági bizottsági tagok újraválasztási kimutatása (1872–1914)	35. oldal
7.	A részvételi aktivitás változása az önkormányzati választásokon 1872–1914	37. oldal
8.	Pécs város törvényhatósági jogú város főispánjai (1871–1919)	41. oldal
9.	Pécs közigazgatási személyzete az önkormányzati szabályrendeletek alapján (1872–1900)	47. oldal
10.	Pécs város rendőrkapitányi hivatalának személyzete az önkormányzati szabályrendeletek alapján (1872–1911)	51. oldal
11.	A városi kórház betegforgalma (1871–1908)	59. oldal
12.	A tífusz- és a diftériajárványok áldozatai 1883–1893 között Pécsen	69. oldal
13.	Pécs város költségvetése szociálisnak minősíthető kiadásai 1871 és 1914 között koronában	70. oldal
14.	A gyámság alatti árvák száma Pécsen (1877–1918)	76. oldal
15.	A városi gondozásban lévő árvák száma és aránya (1878–1898)	77. oldal
16.	Költségvetési bevételek forintban 1872–1898 között	80. oldal
17.	Pécs város ingatlanainak költségvetési jövedelme forintban (1872–1898)	81. oldal
18.	Pécs város javadalmainak költségvetési jövedelme forintban (1872–1898)	82. oldal
19.	Pécs város költségvetési hiánya és a községi pótdadó forintban 1872 és 1898 között	85. oldal
20.	Költségvetési kiadások forintban (1872–1898)	87. oldal
21.	A választópolgárok száma Pécsen (1872–1910)	88. oldal
22.	Pécs város országgyűlési képviselői (1865–1918)	88. oldal
23.	Pécs területi egységei 1854-ben (hold)	104. oldal
24.	A 100 kat. holdnál nagyobb földdel rendelkező tulajdonosok és birtokaik 1911-ben (hold)	105. oldal
25.	Búzatermés és területi átlagai Pécsen és a környező járáásokban 1901-ben	108. oldal
26.	Az 1945 után Pécshez csatolt nagyobb bortermelő falvak szőlőterülete 1873-ban	110. oldal
27.	A DGT földjei Pécsen és környékén az 1890-es évek elején	117. oldal
28.	A vagyon és a jövedelem a Pécsi Kölcsönös Segélyező Egylet működésében 1865–1893 között (Ft)	177. oldal
29.	A Pécsről induló gyorsvonatok menetrend szerinti menetideje a fontosabb célállomásokra (1899. október 1-től)	179. oldal
30.	A népesség változása Pécsen és a Pécs környéki falvakban (1857–1910)	194. oldal
31.	A keresők foglalkozási szerkezetének változása Pécsen 1869–1910 között	195. oldal
32.	A városrészek népessége és azok arányai 1901-ben	197. oldal
33.	Az ipari munkásság létszáma Pécsen 1859–1910 között	216. oldal
34.	A Pécsi Ipartestület létszáma (1897–1910)	230. oldal
35.	Pécs lakosságának vallási megoszlása (1869–1910)	249. oldal
36.	A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak vallási megoszlása (%) 1867–1913	263. oldal
37.	A Pécsi Püspöki Jogakadémia elsőéves hallgatóinak nemzetiségi megoszlása (%) 1867–1913	263. oldal
38.	A zsidók foglalkozási ágak szerinti eloszlása 1851-ben és 1910-ben (Schweitzer József adatai alapján)	278. oldal
39.	Pécs közoktatási intézményei 1867-ben	283. oldal
40.	Pécs községi elemi népiskoláiba beiratkozott tanulók száma, 1867–1910	294. oldal
41.	A lakóházak számának és arányának változása Pécsen 1869–1910 között	400. oldal
42.	Népesedési mutatók Pécsen 1910–1918 között	434. oldal
43.	Mezőgazdasági terméseredmények Pécsen 1915–1918 között	436. oldal
44.	A férfi és nő alkalmazottak számának változása néhány pécsi vállalatnál	439. oldal
45.	A hadifoglyok száma Pécsen (1915–1916)	440. oldal
46.	A hadifoglyok foglalkoztatása Pécsen (1916. április 17.)	440. oldal
47.	A foglalkoztatott hadifoglyok száma a pécsi gyárakban és a kisiparban	440. oldal
48.	A városháza alkalmazásában állók békeévben és 1917-ben (fő)	445. oldal

XV.

Summary

Volume VI of the History of Pécs monographic series is presented hereby to the public. The series does not follow a chronological order. After the previously published I, II and III volumes focusing on the history of the city until the end of the Turkish era in 1686, in the present volume the authors and editors take an overview of the life in Pécs from 1867 onwards. The reason for the decision is the abundant amount of sources and literature available on this period, in contrast with the case for the almost two centuries between 1686 and 1867. The event to mark the beginning of the era under discussion is not specific to the development of Pécs, but to the whole country due to the Austro-Hungarian Compromise in 1867, which changed the opportunities for the entire nation. The political conditions emerging in its wake had a profound impact on economic, social and cultural development, both on national and local level. At the same time the situation of Pécs in this period demonstrates to what extent the changes across the country were diverse according to different settlements and regions, depending on specific circumstances. The half century that followed 1867 was a particularly successful time in the history of Pécs, bringing beneficial changes which could serve as a foundation for future generations. Nevertheless, the Compromise did not mean a radical change in all segments of life: in many respects, including economy and almost all areas of culture, it only helped reinforce processes that had begun earlier. It is one of the reasons why, in the absence of chronologically subsequent two volumes, the authors looked back to the 1850s.

I. Introduction

Pécs, the largest settlement in South Transdanubia in the mid-19th century, was granted the status of a free royal city in 1780, liberating the settlement from episcopal authority, allowing its inhabitants to take over the management of the city and regulate their own lives. Its population grew dynamically from 15,000 to 24,000 between 1850 and 1869.

Thanks to its geographic location, the city's position as a regional economic centre, which had already been established, was strengthened further in the first half of the 19th century. With the increasing number of merchants and visitors to its fairs, Pécs was the most important marketplace in the region. Traditionally, agriculture was an important branch of its economy, with grape and wine production becoming an increasingly important segment. The vast forests of the Mecsek hills provided both a stable income for the town and served as an abundant source of fuel and building materials for the inhabitants. The economy of Pécs became increasingly dominated by small-scale industries after 1800, with an expanding sectoral structure including clothing (textiles and leather), construction, wood, metal and various foodstuff industries operated mainly by local German citizens. From the 1840s onwards, a growing number of new modern industrial investments were established in the town, and manufacturers and factories began their operation. Coal mining, which had an overall impact on the economy, became increasingly significant. The establishment of the Pécs Savings Bank signified a turning point for the credit sector since it became the most important financial institution in the region.

Pécs played a similarly central role in the field of cultural life. With their considerable economic resources and presence extended to several counties, the Catholic diocese provided their pivotal role in institutional maintenance, thus making the church a significant social actor. The children of the growing population had access to an increasing number of elementary schools; furthermore, the city also had a secondary school, a law academy and a seminary. The episcopal library with 20,000 volumes was open to the public as well. Theatre life was of vital importance in culture, which initially took place in German, but later it gave way to the increasing number of performances in the Hungarian language and received an independent building in the 1840s. Citizens enjoyed a vibrant music life, and two casinos provided a venue for cultured social events.

The Habsburg rule that was re-introduced following the unsuccessful War of Independence in 1848–1849, also imposed severe restrictions on Pécs. However, the post-1850 imperial economic policy had a positive impact on the operation of the city. The Vienna-based First-Danube-Steamboat-Shipping Company acquired and developed smaller coal mines in the region, and in 1857 built the first railway line between Üszögpusztá, in the vicinity of Pécs, and the Danube port at Mohács. In the 1850s, Pécs experienced a true economic boom.

The Zsolnay factory, which later became world-famous, was launched along with the leather, glove and machine factories. Furthermore, the food industry was enriched by several mills, the brewery and the sparkling wine factory.

In addition, the expanding small-scale industry remained significant, and the wholesale and retail trade also could develop dynamically.

II. Urban Governance, Urban Policy

The development that had begun in the mid-19th century gained further momentum by the Austro-Hungarian Compromise of 1867, because the political framework provided by the Austro-Hungarian Monarchy created favourable conditions for the economic and cultural growth of the country and Pécs, too.

New administrative bodies were already formed in the year of the Compromise. First, the city's leading officials – the mayor and the town councillors – were elected, appointing individuals with “forty-eighthers” mentality and those who had acquired their expertise in the centralised and modernised administration after the downfall of the revolution. Subsequently, the election of the Board of Representatives took place according to the 1848 laws.

The free royal towns – including Pécs – became a municipality under the laws of 1871 and 1872, a secondary authority of the administration, but with a self-governing body with its own assets and revenues. On the one hand, the municipality acted as an intermediary between the central government authorities and the lower administrative levels, and on the other hand, as a general administrative unit, it performed all those tasks which the laws did not assign to other agencies, for example to specialised state administrative authorities. Local government rights were exercised by its main body, the so-called “legislative commission”. It was supervised by a chief magistrate appointed by the monarch, who the mayor represented if he was unable to attend.

The Legislative Committee exercised its influence through assemblies, electoral councils and committees. As the city's population grew, the Assembly comprised of an increasing number of representatives, half of whom were chosen from among the highest taxpayers (wealthy citizens and intellectuals) and the others from eligible voters. Initially, local interests and familiarity with the candidates influenced the nomination and election results. However, from the 1880s onwards, politics played an increasingly important role. More parties, movements and associations became involved in the nominations, which led to intensive electoral struggles. From 1884 the Libertarian Party; from 1887, the Independence Party; from 1896, the Catholic circles; in 1899, the Pécs Civic Casino; in 1908, the ‘Industry Party’, and from 1909 the Social Democratic Party also became involved in the electoral struggles. Although, in principle, there was no place for party politics in the General Assembly, the representatives tried to assert party points of view in the debates. The details of the elections and the Assembly's composition are presented in informative tables and detailed analyses.

The Assembly functioned as a city parliament, alternatingly meeting monthly and bi-monthly. The bylaws, issued by the Legislative Committee, were the most important source of autonomous municipal law. They regulated the daily life of the population in many areas according to local conditions. The most important bylaws were passed in the first decades of the Dualism era. In the case of Pécs, too, the constitutional protection function of the municipalities was asserted in the action against the so-called ‘darabont government’ (henchmen government) appointed in 1905 to crush the national resistance that had developed earlier. The Assembly passed a resolution stating that the city council could not implement the government's decrees which had been declared illegal. The establishment of many committees was proposed by the laws and regulations, while others were organised to give opinions and make proposals.

The primary leader of the city was the chief bailiff – a representative of the central power appointed by the king. He presided over the assemblies and other significant administrative bodies of the municipality and had immense power to direct, control, appoint or discipline the work of officials. However, its role was primarily political. Through their contradictory functions, chief bailiffs were both representatives of government policy and defenders of the jurisdiction's interests entrusted to their government and functioned as ‘lobbyists’. Between 1871 and 1918, Pécs was governed by seven chief bailiffs, of whom Kálmán Kardoss (1887–1896) and Baron Imre Fejérváry (1896–1905) in particular contributed to the development of Pécs through their lobbying activities. The latter was able to do so with the help of his father, who was prime minister.

The operational management of the city was in the hands of the executive arm, the city council and its president, the mayor. The council had the autonomy to act on minor matters, prepare the proposals discussed by the Assembly, manage the economic affairs of the city, ensure the use of the city's assets, and run the public utilities. During the five

decades of dualism, the city of Pécs was governed by five law graduates, all of whom were locally born, elected by the Assembly for six-year terms. János Aidinger (1875–1896) helped the city prosper by establishing several regional administrative institutions in Pécs and several local offices, Imre Majorossy (1896–1906) continued his predecessor's work in the framework of a comprehensive urban development plan, while Andor Nendtvich (1906–1936), in the spirit of the new urban development policy of public unification, called for profitable municipal investments to cover rising expenditure.

Six municipal decrees regulated the organisational structure of the municipal administration during the period, the importance of which is shown by the fact that six such regulations were issued by the turn of the century. The Decree of 1900 established a modern departmental system, with 4 departments, three offices, three specialised offices and 11 additional offices for the town's administration. The administrative staff consisted of clerks (officers and senior clerks), auxiliary and administrative staff (clerks) and servants. Between 1872 and 1914, their number increased from 155 to 343, with the addition of 86 utility staff, which placed Pécs in the middle of the 25 cities with similar jurisdiction.

This local administration had to carry out the community tasks assigned to the municipalities, the most important of which were the maintenance of public order, fire protection, health, poverty and child protection. Initially, social welfare associations played a significant role in all areas and in some cases, a decisive one; nevertheless, along with the modernisation of the state, the function of the local government gradually became more extensive.

The police were under the control of the city administration, with the police chief being a member of the governing bodies. The organisation had a wide range of responsibilities and powers. The number of staff and their skills were gradually increased to ensure carrying out duties appropriately. Between 1872 and 1911, the number of personnel in the department increased from 70 to 106. The military was called in to help maintain law and order when necessary, particularly during parliamentary elections and the strikes that occurred frequently from the 1890s onwards. The office was also responsible for the servants and the immigration police.

Initially, fire protection was provided by a volunteer fire brigade supported by the municipality both financially and with technical equipment. The municipal fire brigade, established in 1886, consisted of a small number of paid personnel and volunteers. In 1912, the professional fire brigade was organised. Fire brigades assisted the unit from the Zsolnay factory, the railways, as well as by volunteers. Pécs had fewer fires than other cities of similar size as fire brigades worked efficiently and effectively. The technical equipment of all the organisations was gradually improved, with the Zsolnay factory pioneering in this respect. The provision of water for fire-fighting was facilitated by constructing a municipal water supply system in 1892.

Pécs was an eminent medical centre, and from 1902 there were six hospitals in the city, operated by the Order of Mercy, the Mining Company, the Joint (Austro-Hungarian) Army, the Hungarian Defence Forces and the state. The largest of these was the gradually expanding town hospital, which was extended in 1905 with the addition of a mental hospital in a separate building. In terms of the absolute number of hospital beds and patients treated in hospitals, in 1914, Pécs was only preceded by Budapest, Bratislava and Cluj-Napoca. From 1888, patient care was assisted by a volunteer ambulance corps, and by the early 1900s, there were already eight pharmacies. Medical institutions and public health were controlled by the Office of the Chief Medical Officer. As far as public health was concerned, the town had a sufficient water supply, which was greatly improved by constructing a system of pipelines. One of the main problems of public sanitation in Pécs was the lack of sewage disposal in the streets. The city council enforced regulations to keep the streets clean, ensured safe waste disposal, and banned swine rearing in the city centre. Two privately run steam baths and three outdoor swimming pools were established to maintain public cleanliness. Thus, major epidemics, notably cholera, typhoid, diphtheria, scarlet fever and smallpox, did not escape Pécs. In the epidemics of 1890–1893, a total of 842 people died, including 624 (74.1%) children. Among miners, tuberculosis was the main cause of death.

As the traditional social policy mainly entrusted the society (churches, associations) with supporting the needy, the city budget of Pécs initially allocated only a small amount of funds for the poor. The social policy became standardized from the 1890s. In 1888 the city built an asylum with a capacity of 100–120 people. Those who were eligible for aid were those who had a poverty certificate. In Pécs, the number of regular recipients of benefits was 162 in 1863, 149 in 1873, 197 in 1888 and 116 in 1900. Begging was banned, and non-resident beggars were expelled from Pécs. A large number of charity associations continued to play a significant role in helping the needy, of which the Pécs Benevolent Women's Association (1871–1949) was the most active. Child protection in Pécs was provided by five orphanages, two of which were run by the city. Between 1878 and 1898, the number of orphans in the city's care rose from 59 to 236.

The increasingly complex management of the rapidly growing city required a specialised organisation; thus, departments and dedicated offices were set up to manage the areas under the authority of the municipality. The jurisdictional cities of the dualism era were largely self-reliant, so they had to generate their development funds; they had considerable assets which they managed themselves, and the state ceded some revenues. The most significant revenue categories of the city of Pécs were (1) income from city property (sale of forest and other land resources, rent

of land and premises), (2) taxes (liquor, wine and beer duty, local taxes, hunting royalties), (3) fines imposed by the police, (4) interest on capital, (5) miscellaneous income. The annual amount of these revenues increased from 166 thousand forints in 1872 to 655 thousand forints in 1898. Although the city's property management was consistently profitable, the revenues never covered the expenditure during the period. Therefore, a municipal surcharge was levied to cover the budget deficit, and loans were taken out to cover investments. However, between 1872 and 1898, the amount of recurrent expenditure charged to the budget (allowances for municipal employees, administrative costs, maintenance and support of institutions, etc.) increased from 237,000 to 776,000 forints, thus the deficit also increased from 71,000 to 121,000 forints. The scale of indebtedness gradually grew in parallel with the budget deficit, and not even Imre Majorossy's economic programme of 1897 could halt it.

Pécs sent one representative to the Parliament, who, according to the electoral law, could be chosen by a variable but decreasing proportion of the population (6.6% in 1910). The suffrage, which was subject to a wealth census, meant that the affluent classes, who voted in large numbers, generally supported the governing party. At the same time, the middle-class Independence Party had the opportunity to win for political reasons after the Compromise and for economic and social reasons after the turn of the century, which led to changes in the party affiliation of the Pécs members of Parliament. Among the 10 MPs who actually held office between 1869 and 1918, three were pro-government for 17 years, three pro-independence for ten years, three non-party MPs – primarily supporting the opposition – for 19 years, and one pro-constitutional opposition for four years. The election results were often fiercely contested. From the turn of the century onwards, several new parties – including the Hungarian Social Democratic Party – nominated candidates on all occasions from 1901 onwards.

Pécs had been a regional centre for centuries and became a multifunctional hub – the administrative (legal, military), cultural (educational, cultural) and health care centrum of the South Transdanubian region – during the establishment of the modern civil state organisation in the dual monarchy. The town remained the administrative seat of Baranya County and the district of Pécs, and the domicile of the diocese of Pécs, which comprised the territory of three counties. Of even greater significance was the development of a deconcentrated state administration, which resulted in the city being the centre of seventeen regional organisations, most of which were located in Baranya, Somogy and Tolna counties at the turn of the century, Pécs and in some cases in Zala county. Of the 11 courts opened in 1891 as part of the reform of the judiciary, the jurisdiction of Pécs extended to the courts of the four counties of South Transdanubia and, temporarily, to Fiume. From 1901, a royal prosecutor's office was established next to it. The organisation of the Pécs Chamber of Commerce and Industry (1881), the Pécs Post Office (1887) and the Pécs Railway Administration (1913) were particularly instrumental in the economic advancement of the city. During the Dualism era, the military significance of Pécs was further strengthened, with an increasing number of troops stationing here, the relocation of the headquarters of major army units to the city and the construction of new military facilities (barracks, military hospitals). All aspects of the city's development, from industry, commerce and culture to architecture, were encouraged both directly and indirectly by its emergence as a civic administration centre.

III. Economic Development in Pécs between 1867 and 1914

Pécs was one of the fastest developing cities in the country during the era of the Dual Monarchy. In the mid-19th century, the city had a population of 15,000, but by 1910 it was home to almost 50,000 people, making the city the fifteenth most populated settlements in historic Hungary. The development of Pécs, which had been a free royal city from 1780 and gained an independent jurisdiction from the 1870s, accelerated significantly from the 1850s, when a growing number of private enterprises appeared in the town. During the period under discussion, the occupational structure changed basically: the proportion of people working in industry and infrastructure grew rapidly, in accordance with national trends, while the proportion of agricultural workers slowly declined. As a result of these changes, after 1867, Pécs became an economic centre with increasing significance in the area between the Danube, the Drava and Lake Balaton. Moreover, its economic impact extended to the Slavonian and Croatian regions.

Agriculture was a colourful sector of the economic system of the city. In the 1890s, the area of Pécs was 12,245 acres. The largest territory was owned by the town itself (40%), but citizens and ecclesiastical institutions owned the majority of the land. Land ownership was characterised by smallholdings and extensive urban forests, while local citizens only had a few acres generally. The situation was different in the neighbouring settlements which were annexed to Pécs after 1945. In case of these ten villages, the ownership remained with the landlord, and large-scale farming took place on the vast agricultural territories, which were mainly the property of ecclesiastical institutions (cathedral, chapter, bishopric), while the forests were mainly leased to the coal mines.

Looking at the diverse types of farming, it is seen that almost all agricultural production branches of the period were cultivated. The town managed the vast forest area on the hillside of Mecsek, which also meant a major source of income for Pécs and provided fuel for its population. Large areas of ploughs, pastures and meadows were spread

over the southern and south-eastern parts of the city. In our calculations, the 2,600 acres of arable land produced yields well beyond the national average of the time. Livestock farming was also gradually modernised, although there is no doubt that Pécs could not compete with other similar-sized settlements in terms of either quantity or quality, the only exception being the above-average rates in the equine population due to transport issues.

However, the vineyards had the greatest importance which occupied an estimated 2,500 acres and were mainly privately owned by the townspeople. Pécs was nationally renowned for its wine production and wine producers. There was hardly a citizen who did not possess a vineyard of some size somewhere in the southern slopes of Mecsek or on one of the hillsides of the vineyard villages near the town (e.g. Magyarürög, Patacs, etc.). Viticulture played a highly significant role considering the income of the industrialists and merchants of the town, and it is no coincidence that the settlement was almost empty at grape harvest time. Grapes were an essential source of income for the poor and day labourers of the city as well. Therefore, the phylloxera epidemic that also appeared in Pécs in 1887 was an absolute disaster for the economy since there was no other way to put down the disease but to eliminate the old plantations and introduce resistant species in vineyards. It meant a tremendous hindrance for wine producers who suffered a significant loss of income for the four- or five-year period until the newly planted vineyards came into production. Although the situation was improved due to the introduction of state-subsidised loans and the establishment of the Megyeri Road model plantation by the city, the fundamental problem remained.

It is no coincidence that many wine merchants gave up their trade, many emigrated, and some of the population turned to other professions. The phylloxera crisis hit particularly hard the day labourers, those 1,500 to 2,000 workers, who had earned their living mainly from vineyard work. They became partly unemployed which caused severe issues for the city budget. The change is illustrated by the fact that in 1908, compared to the 2,500 acres mentioned above, only 1,757 acres of vines remained within the borders of the settlement, nevertheless still making Pécs one of the larger cities owning vineyards. In addition to viticulture, the local citizens also had orchards of considerable size in the Mecsek or the inner areas of the city; thus, peaches and apples of the sunny southern hillside were widely recognized products throughout the country.

The era of dualism was basically characterized by the development of industry in Pécs as well. The city had remarkable endowments regarding its significant coal resources. There were substantial coal reserves in the areas belonging to the city (i.e. Lámpásvölgy) and in the neighbouring villages to the east (Szabolcs, Somogy, Vasas). Coal mining was vital for the industrialisation of the period, thus due to high demand, it played an increasingly significant role in the town's life in the second half of the 19th century. The Danube Steamboat Shipping Company (DGT), dominating the mining industry, settled in the town in 1852. It intended to utilise the coal from Mecsek in its steamboats, having transported it to Mohács port, and sold the remainder on the market. The international corporation gradually acquired more of the smaller-scale local mines, and as a result, by the turn of the century, it gained a virtually exclusive market position. The company's administrative seat was in the centre of Pécs, but most of its plants were in the municipalities east of Pécs; only Pécsbánya had a significant plant within the borders of the city. Between 1853 and 1893, the owners invested almost HUF 10 million in the Pécs area. Since Pécs was a socially and economically gated community for a long time, there is no doubt that the emergence of DGT and the expansion in employment opened this traditional world to some extent. During the era of the dual monarchy, the company's production increased with the opening of new mines, reaching 700,000–800,000 tons per year by the turn of the century. In addition, DGT introduced modern technology in its mines: modern hand tools and machinery were rapidly spreading. At the end of the 19th century, DGT employed more than 4,000 people, a quarter of whom worked in the Pécs mine, which was located within the administrative boundaries of Pécs.

One of the most important processes of economic changes during the era was the development of the manufacturing industry. From the 1850s, a series of modern enterprises were established, for example, the Zsolnay porcelain factory, the Hirschfeld brewery, the Hamerli glove factory, etc. The large-scale industrialisation of Pécs reached its peak around the turn of the century. By the beginning of the 20th century, the ceramics factory founded by Vilmos Zsolnay was the largest in Pécs, with a workforce of 800 employees. The importance of the Zsolnay factory was due to the fact, that both the factory and its owners embodied a desire for technological innovation and wished to create a factory-level production; they also shared a bent of artistic expression and a demand to achieve market success. The company had a wide range of products: from simple porcelain earthenware items through stovepipes as well as artistic products (pyrogranite, eosin, etc.). The manufacturers earned a worldwide reputation for the factory, as evidenced by the numerous awards received at exhibitions and fairs. The company, led by Vilmos Zsolnay and after his death by his son Miklós, expanded: it set up a production unit in Budapest while at the same time absorbed other pottery factories. With the expansion of the Zsolnay factory, the eastern part of Pécs was fundamentally transformed.

Another important sector of emerging manufacturing was the leather industry, which had long been a significant branch in the city. From the 18th century onwards, leather processing was mainly small-scale, based primarily on the Tettye stream; by the end of the 19th century, however, large-scale leather production was the future trend, as most stages of the craft could be highly mechanised while at the same time it demanded a skilled workforce.

By the beginning of the 20th century, the Höfler leather factory in the southern part of the city, in the so-called Siklós district, was an important plant of national importance because of its size and range of products employing around 200 people before the war. In part, the Hamerli glove factory belonged to the leather and partly to the clothing industry. János Hamerli put all the professional experiences into practice which he had gained during his wanderings in Western Europe when he founded his factory in Pécs in 1861. It was soon followed by establishing a factory in Vienna as well. The glove factory in Pécs was initially located at the opening of Király Street in the city centre but had to be moved due to environmental pollution. The new factory emerged in Lower Puturla Street under the Tettye stream. Hamerli also realised that government orders could be significant for running the business, so he produced gloves for the army in large quantities. At the turn of the century, the family heirs continued the founder's activities and grew the factory to an increasingly prestigious size. It is also true of the leather and glove factories that, in the first decade of the 20th century, state subsidies served as an essential source for development. Both companies were recognized as well-established factories in the leather and glove industry.

Iron and engineering plants have always been present in the industry of Pécs. Having purchased the former Haberényi machine factory at the turn of the century, József Hamerli formulated his machine factory, which took on the name "Sopiana" in 1908. Later it became the brand of the factory. By the end of the 1910s, the factory employed almost 200 people and produced mainly agricultural machinery and industrial production equipment. The Angster organ factory, established in the late 1860s, was an important metalworking plant. József Angster came from a village on river Drava and, like János Hamerli, learned his trade in Western Europe. The first Angster organ was played in the synagogue of Pécs in 1869. The Angster organ factory received worldwide recognition, similarly to Zsolnay's enterprise: its products became famous far and wide. Its prestige is demonstrated by the fact that many cathedrals, church buildings and other institutions in Hungary still use Angster organs nowadays. To add to the achievements in the sector, about 10% of the industrial population of Pécs worked in the metal industry around 1910.

The demand of a rapidly growing population encouraged the development of the food industry in Pécs continuously. The creation of three breweries (Hirschfeld and the two Scholcz), the first of which is still in operation today, marked the beginning of modern times. The Littke sparkling wine factory gained considerable renown and managed to achieve significant export even in the face of competition from the European market. There were several mills in Pécs at the turn of the century, usually employing ten to twenty people, the largest of which was the steam mill of Mihály Türr Jr. But there were vinegar factories, several confectionery factories, bakeries, and a state-owned tobacco factory employing mainly women as well, which was opened before the First World War. The food industry was the most mechanised with the largest steam-engine capacity considering the industrial system of Pécs, and it was mainly distilling and brewing that used the most machinery.

The lumber industry was a fast-growing sector in the South Transdanubian region with its increasing capacities. Among the companies in Pécs, both the Engel Adolf steam saw and parquet factory, and the Hoffmann furniture factory excelled. Adolf Engel was a true self-made man: he started from nowhere and became a leading entrepreneur in the town, later obtained a noble title and a manor in the area. He built his woodworking and parquet factory in the Czindery Garden (later Engel Garden), which he bought from Baron Wenckheim. In 1884, he also obtained a woodworking shop in Vienna which was run by his son Sándor and which was able to meet the high demands of the court. Engel was a multi-faceted entrepreneur, lots of developments are linked to his name, such as the establishment of the Balokány spa, the start of swimming instruction in Hungary, the construction of buildings that still dominate the townscape of Pécs, various railway developments, beginnings of large-scale coal mining in Komló and the establishment of model farms. Károly Hoffmann also started from a carpenter to become a major entrepreneur from the bottom up. By the turn of the century, his son had already owned an impressive furniture factory in the Siklós district. Hoffmann's success was primarily due to his exceptional expertise. He produced furniture of outstanding quality, including most of the wooden furniture for the cathedral in Pécs and the Biedermann Castle in Mozsgó.

These cases outline how the manufacturing industry gained a dominant role in the industrial structure of Pécs. This development is demonstrated by the fact that, according to the 1876 industrial statistics survey, no larger industrial plants were available anymore; by 1910, nine industrial plants were found active, employing more than 100 people in the city. The circle of industrialists consisted of local residents, who had previously worked in their trade or had some other link to the town. The manufacturing industry in Pécs was organised on a personal or family basis and was mainly self-financed. Still, as market conditions became more complex around the turn of the century, an increasing number of firms had to be converted into joint-stock companies. The internal recruitment of entrepreneurs certainly had consequences: the concentration and the specific social and economic relations system made the city's operation somewhat inward-looking. At the same time, the ability to exploit the secure local market also made the industrialists comfortable and increasingly detached them from competition.

The local small industry had a special place in the industrial system of Pécs. The contemporaries viewed the sector negatively towards the end of the 19th century as it was undergoing an unusually rapid decline. However, the craftsmen living in the centre played a decisive role not only in local industry but also in the management of the city for a long time. They were the ones who preserved the (German) traditions best, and their opinions, way of life and

social behaviour had a fundamental influence on the public thought of Pécs in the entire period. However, it is also a fact that the spreading of the manufacturing industry weakened the former positions of the small-scale craftsmen and significantly reduced their markets.

At the turn of the 19th and 20th centuries, the most prominent small-scale manufacturing sector in Pécs was still the clothing industry in the broad sense, following the living tradition. There were 1,054 enterprises in the clothing industry, which accounted for 57% of all industrial enterprises in 1848. At the same time, only 692 persons were employed in the garment industry, which represented only 18% of total employment in the sector. Nevertheless, the garment industry had the most significant number of enterprises, but these were mainly small, individual manufacturers without employees. In terms of trades, tailoring, boot-making, screen-making, weaving, embroidery, hat-making, tinsmithing, carpentry, bricklaying and locksmithing were the most important of them. The survival of the craft industry was strengthened by the development of very high-quality production and services in this area. Therefore, new industrial associations needed to be set up soon after the dissolution of the guilds. Nevertheless, the Pécs Industry Association felt that it was insufficient, so they initiated a movement to separate themselves from the Sopron Chamber, which finally took place in 1881. As a result, the Pécs Chamber of Commerce and Industry was established, which helped stabilize the small-scale artisans' situation.

The market-centric character of the town was also gradually strengthened, as evidenced by the proliferation of marketplaces for the sale of diverse product groups (cereals, livestock, etc.) and by the increase in the number of wholesalers. Wholesalers' opportunities were enhanced by developing the railway network and the increasing cost-effectiveness of transport. One of the new developments in trade was the emergence of shops, trading houses and fashion outlets. In the main streets along the east-west axis of the city, the ground floors of the firewalled houses were lined with a long row of shops, only occasionally broken up by a public building with a different function. The typical layout of rural towns was also maintained: in the case of high-rise buildings, shops, workshops, and warehouses were located at the bottom and in the side wings, the apartments were situated at the top; while in the case of ground-floor structures, the shops were located at the street front and apartments and workshops in the inward wings.

Trade displays both the survival of traditional customs and the novelties appearing along with urbanisation. Retailing in market squares and street trading continued to play a vital role in the daily supply of the rapidly growing population. They were much busier in spring, summer, and autumn than in wintertime. The most important market in the centre was in Széchenyi Square (Great Market), where a row of stalls was set up in the area under the church, selling daily groceries and other small items. Jókai Square was the site of the Small Market, and Hospital Square provided space for the Pig Market for a decent period. Majláth Square (today called Kossuth Square) was purchased by the town from the Hospitaller Order of Saint John of God in 1864 for a marketplace. There was also a cattle market in Búza Square at the end of Kossuth Lajos Street, trading in larger quantities and wholesale. After 1 April 1906, the livestock fair was moved to Siklósi út (Siklós Street), next to the future public slaughterhouse, so the Búza Square fair gradually transformed into a produce market.

As the number of foreigners arriving in the city steadily increased, the hospitality sector flourished as well. By the end of the 1880s, Pécs had four first-class hotels, with a total of 72 rooms to let, all of which had their restaurants. The largest of these were the Wild Man, the Nádor and the Golden Ship. Pécs had 189 hotel and catering businesses employing 365 people at the turn of the century. In addition, the production of grapes and wine with the supply of large breweries led to the opening of a high number of pubs in the city. According to the 1888 Exhibition Guide, four cafés and four confectioners' shops were already in operation. At the turn of the century, one-third of the accommodation and catering establishments were one-person businesses, but three hotels had 15 to 20 employees. At the beginning of the 20th century, the hotel industry saw a significant qualitative improvement; the conversion of old hotels (i.e. Nádor in 1902) and the erection of new hotels (i.e. the Hunting Horn was built by brewer Samuel Hirschfeld in 1903).

The geographical location of Pécs with regards to transportation was particularly unfavourable. The city, situated below the Mecsek, had been bypassed by the main national railway lines for a long time; thus, reaching the big markets and fairs from Pécs was difficult until the railway was started being built in the town in the second half of the 1850s. The First-Danube-Steamboat-Shipping Company (DGT) opened its Üszög-Mohács line, which initially carried freight and later passengers, nevertheless from Mohács. It was only possible to reach the capital city by steamship, which was slow and expensive compared to the railway. Barcs was accessible by rail from 1868 onwards, where transfer to the line of the Southern Railway Company was available; still, the direction was not of the commercial mainstream. It was only in 1882 that the Szentlőrinc-Kelenföld railway line made the capital directly accessible to Pécs merchants, which meant a delay of about a quarter of a century compared to the larger cities of the Great Plain.

Since Pécs had numerous products to offer in the national wholesale trade, the city became more important as a centre of railways in the South Transdanubian region. While the wholesale wine trade was flourishing, the advantages of the railways were well-utilised. Nevertheless, towards the end of the 19th century, the railway traffic

increased steadily, which meant that seven passenger trains and six freight trains left Pécs every day in different directions. As a result, the transport and the commercial situation improved. In the decades around the turn of the century, Pécs became the centre of an increasing number of local railways, making it more accessible to the settlements of south-eastern Transdanubia. Before the Great War, Pécs was already accessible for areas beyond river Drava via Harkány, trains also travelled to Báticasék/Baja; and at the same time, the Mohács line via Villány and the Barcs/Nagykanizsa line had long been in operation. However, railway services were expensive for most of the population, and even for rural merchants, it was not worthwhile to take the train to Pécs. The gradual strengthening of transport is supported by the fact that in 1910 there were already 1,103 people working in the sector.

As the residential area of Pécs grew, the movement of the suburban population became increasingly difficult. The agricultural produce and handicraft products could only be transported from the outskirts of the city by traditional carts and for smaller quantities on foot (on horseback or wheelbarrow). In addition to the carriage service, the tramway became an innovative solution for inner-city transportation, which started to operate nine months before the outbreak of the First World War in 1913. The tram connected the four main points of the city along the west-east axis (the minor railway station, the Zsolnay factory, the central railway station and the military training school). The trams of the time, painted yellow with blue trim, were slow and were constantly rattling; the cars themselves were small but provided a continuous service, departing every 10-12 minutes or so. The tram was used by a significant number of people and became the basic means of public transport within the city.

During the transition to a market economy, financial institutions were the fastest to be established almost everywhere. The Pécs Savings Bank, founded in 1845, was available to the society and local entrepreneurs of Pécs. Nevertheless, all its branches expanded rapidly, and the assets grew steadily; mortgage lending remained its most important business segment. Most of the savings bank's owners were Pécs residents, which almost secured a monopoly in a bourgeois community relying heavily on tradition. From 1878 onwards, the savings bank operated as a joint-stock company, which allowed to raising more capital and be managed according to more professional standards. However, it was also important to maintain relations with the local economic community organisations. In addition to the savings bank, other financial institutions were set up. Among the larger ones, the local branch of the Austro-Hungarian Bank had been present in the town since 1887. The Magyar Hitel Bank (Hungarian Credit Bank) opened its branch in Pécs in 1905, with Gyula Tausz as its first manager, who later became independent and founded his own financial institution. Among the private banks, the most important were the Schapringner Bank, the Ullmann Bank, and the Krausz Simon and Son Bank, which opened in 1895. Their owners were among the largest taxpayers in the city; through their social and more comprehensive social ties, their activities extended beyond banking.

An essential feature of civilisation and urbanisation towards the end of the 19th century was the development of urban utilities. Public works brought many economic benefits. On the one hand, the population's living conditions improved; on the other hand, the construction of public utilities led to a significant increase in the employment capacity. Moreover, the municipalities gained revenues. In Pécs, gas production and services started relatively soon: the Air Distillery was built towards the end of the 1860s, financed by the Epstein Banking House, with a Viennese company as the main contractor, but several local artisans and merchants also contributed to it with significant capital. The network to be built was concentrated in the city centre. In 1894, the power generator was inaugurated in the Air Distillery Street, for which the coal was supplied by DGT (the First-Danube-Steamboat-Shipping Company). Following the increasing demand over the decades, the power station's capacity had to be constantly increased. The power company only had 80 customers in the early days, but by the beginning of the First World War, the value increased to 3,600. The water supply also had to be improved: the investment in the waterworks at Tettye was completed in the autumn of 1892. The spring was covered with a superstructure during the construction period, and an overhead reservoir was built right next to the source and another at the end of the pipeline system. The waterworks were inaugurated in the presence of King Franz Joseph during his visit. As a result of the rapid development programme, by the end of 1893, 1,243 private customers were connected to the system. The population and the number of consumers increased, and water shortages again became a severe issue in the years following the turn of the century; thus, capacity had to be expanded, which was provided by the wells in the Tortyogo area west of the town. The development of the water supply system was accompanied by a change in lifestyle, and also influenced the industrial and service network of the settlement: it brought a large number of orders for the town's craftsmen and tradespeople and a relatively high demand for products related to the installation and operation of bathrooms in the bourgeois houses. Plans were also drawn up to construct a sewerage system, but the difficulties caused by the First World War meant the suspension of realization, and it was not until 1927 that works could be completed.

In addition to the management of the citizens, we cannot forget the management of the city as an entity. Urbanisation has also created several new tasks to be financed by the city. These included education (at various levels), health (hospitals), orphan care (shelters), social assistance, the maintenance of offices, public services, public utilities, etc. The city could not rely on central subsidies to finance all these services and had to rely on local taxes to maintain them. The 4,300 acres of the urban forest and the land rents played a vital role among the revenues.

However, Pécs, like other large Hungarian cities, soon fell into debt: the development and operation of the city could only be secured by taking out large scale loans. It should be added that Pécs was not only a private economic hub but also an important administrative centre, where a growing number of state-owned enterprises (railways, post offices, etc.) were established, the financing of which remained the responsibility of the state.

Our research reveals that the economy of the city has changed a lot, both in structure and in method, during the dualism era. Rapid industrialisation and the expansion of the service sector were accompanied by an increase in the urban population and the emergence of new occupational groups. Furthermore, industrialisation led to the territorial expansion of the city. With the development of public utilities, Pécs (especially the city centre) became an increasingly comfortable location, where the standard of living increased significantly during the period. Although industrial plants of colossal size were not established in Pécs, they played a decisive role in income, values, mentality, etc. In addition to the positive aspects, there was the delay in developing the transport infrastructure, which left Pécs with a centuries-old handicap that persists even today; the decline of the previously dominant viticulture sector, unemployment, which had already appeared at the end of the century, the specific inward-looking and isolated character of the town, and its accelerating indebtedness. There is no doubt, however, that the economy of Pécs developed a lot. Still, at the same time, the city also suffered from specific structural problems, partly due to its past, which was exacerbated by the First World War, the subsequent Serbian occupation and the Trianon peace treaty.

IV. Population and Society In Pécs (1867–1914)

Over the decades under analysis, the population of the city grew steadily but at different scales. In the middle of the 19th century, 15,821 citizens lived in Pécs, compared to 49,822 of the last pre-war census in 1910s. Population growth was remarkably rapid between 1850–1870 and 1890–1900 due to people's large-scale immigration, mainly from the surrounding settlements. The villages that are now part of Pécs and the eastern mining settlements particularly increased their population. As a result, while the city's population tripled, the ten settlements around Pécs only doubled.

The occupational structure changed significantly, too. In forty years, the number of people earning a living from industry rose from 3,625 to 8,668, and by 1910, 36% of the working population already sustained their existence from industrial work. The number of miners also increased significantly, but most of them settled in mining villages near Pécs. In Szabolcs, Vasas and Somogy, mining colonies of several thousand people were established. The number and proportion of people working in trade and the credit business proliferated, as did the number of people earning their living in the transportation sector. The importance of the agricultural sector declined in the town: the number of people working in agriculture had fallen from 1,962 in the year 1869 to 1,714 before the First World War. The intellectual stratum of the local society grew rapidly, with the proportion of people in the civil service and the liberal professions almost quadrupling. There was also a very high number of those who lived off their capital and wealth, and the old patriarchal traits also explain the high figures considering servants. All these suggest that the importance of the traditional social structure was preserved in Pécs and the many new social strata were mainly connected to the commercial field. The city was notoriously a military town: the number of soldiers living and stationing here before the war was around 2,000.

The ethnic landscape of the settlement changed significantly in the second half of the 19th century. Previously it had been inhabited by three ethnic groups (Hungarian, German and South Slavs), but South Slavs and Germans, not least the recent settlers, became increasingly magyarized. In the case of Pécs nothing could change the tendency, not even the fact that a significant number of German-speaking miners moved to the city and its surroundings. According to the 1910 census, 84% of the 49,822 citizens of Pécs were Hungarian-speaking, 13% German-speaking, with a small number of Croats, Serbs, etc. before the First World War. At the same time, the proportion of ethnic minorities increased in the villages near Pécs since many foreign miners settled in Mecsekszabolcs, Somogy and Vasas. A new phenomenon was the emergence, rapid growth and integration of the Israelite population into the urban society. Before the revolution of 1848, only a few Jewish families were allowed to settle in the town, but after 1850 it was no longer forbidden for them to move in. The Israelite population in 1867 was 1,623, while in 1910 there were 4 026 Jewish people living in Pécs, the latter figure accounted for almost 8% of the total population.

The Roma population also became increasingly significant during the decades before the war, their communities consisted of a few hundred members.

The growth of the population was accompanied by a change in the city's territorial administrative system. In this respect, the most significant change was the establishment of Pécs-Bányatelep as a new administrative unit. Its population soared rapidly as a result of the development of coal mining. By the turn of the century, it accounted for almost 10% of the town's total population. At the beginning of the 20th century, the Ullmann settlement was built, and some other mining areas were established on the outskirts of the villages of Mecsekszabolcs, Somogy and Vasas, too. The population of the outskirts of Pécs grew mainly through the military.

The people living in the outskirts mostly gained their income from agricultural and mining activities, but there were also people working in the industry, such as day labourers and maids. Before the war, 187 people lived in the Rácvárosi settlement belonging to the Szigeti suburb, 200 in the suburb of Buda, 393 in the suburbs along the Pécsvárad main road, 397 along the Mohácsi út, and 116 in the Újsörgyár settlement and the adjacent Üszögi station area. Many of the outlying inhabitants of the villages west of Pécs lived on the vineyards. The population growth also meant that new plots and dwellings were needed in the villages near the town. For example, in the second half of the 19th century, Nagyárpád was enlarged with two new settlements.

The different layers and groups of society are examined separately. First, the elite of Pécs is studied. The research database was developed with a multi-positional perspective: a four-pronged approach was implemented which is based on the positions in the economic, public, political and cultural life of the city. A characteristic of Pécs's development in the 19th century was that there were no patronizing landlords who could have promoted the economic development of the city through their investments. It was harrowing because Baranya County was abundant in large estates and landowners, but their owners did not live in Pécs, and thus they did not spend their considerable incomes in the city. However, several of the better-off mid-sized landowners in Baranya and Somogy counties owned dwellings in Pécs. This class developed many ties with the city and held county or municipal offices or positions at associations. Their manors, which functioned as quality farms, played an essential role in the city's food supply.

An important stratum of the elite was the entrepreneurial class who emerged during the process of industrialisation and operated factories employing up to several hundreds of workers (i.e. Zsolnay, Hamerli, Engel, etc.). Many representatives of this group were elected to city committees, bodies and other professional and cultural organisations. Their activities were not limited only to the factory, to other companies or to the financial institutions linked to the firm, but they were also active in the life of the town as a whole. Many of these prominent entrepreneurs became the city's most significant taxpayers. A third or a quarter of those on the Virilis lists (citizens paying the highest taxes) were traders. For a long time, the most important branch of the commercial sector was the wholesale wine trade, the most considerable business activity being that of József Engel and Son's.

Among the most affluent and most influential Virilis there were traders of spices, agricultural produce and iron. The leaders of the DGT (First-Danube-Steamboat-Shipping Company) occupied a particular position among the elite. Members of the financial elite often started their careers as traders or industrialists and became financial experts only when their business took off. The Schapringer and Ullmann families were representatives of the credit sector. There was also a proliferation of freelance intellectuals who could be ranked among the elite.

Within the elite of Pécs, we find a significant number of people whose career path led them from their school and undergraduate years to civil service after having obtained a law degree. Their participation in administration and politics provided them with a solid long-term status. Among them, the mayors (Bubreg, Taray, Aidinger, Majorossy, Nendtvich) stood out in the period under study. This elite group also included the leaders of municipal state administrative organisations and institutions (the post office, railways, tobacco factories, etc.), as well as police chiefs and military commanders. In addition, hospital directors, executives of charity organisations, heads of cultural institutions and major schools, etc. are counted among them. Their circle also included the heads of major religious institutions. Although the influence of the churches declined, their institutions in Pécs still had a strong influence on the society. The four ecclesiastical institutions owned land or estates of considerable size both within and outside the boundaries of Pécs (vineyards, farms, warehouses, granaries, orchards, buildings, etc.). The social impact of the churches, in addition to their devotional work, could be seen in their role in schooling, in social policy, property management and constructions. For example the ideas and mentality of the clerics had a great impact on the life of the town and on that of the nearby villages. During the period under study, five bishops succeeded one another, and each of them was associated with significant changes in the Catholic Church institutions.

The middle classes played an essential role in the urban society. They consisted of many occupational groups with about 2,500 earners and accounted for 11-12% of all urban earners. In the period under analysis, more and more characteristics of the Western bourgeois societies appeared in Pécs: in addition to free farming and business, bourgeois mentality emerged, which was shown in the patterns of behaviour, modes of social relations, "humanistic" and "scientific" educational specialization, housing and transport facilities. These demonstrated that the well-off strata in local society were able to adapt quickly to the Western value systems.

The most significant among them was the group of professionals with legal qualifications. In the social and cultural traditions of Pécs, legal culture has always been strongly present.

Its background was provided by the Germanic way of thinking, the patrician mentality and the local ecclesiastical education system. A law degree could provide a wide range of job opportunities. According to the 1910 census, 237 people were working in Pécs in the field of justice, which consisted of a wide range of legal professions i.e. judges, prosecutors, lawyers working under a different system, administrative staff, etc.

Despite the diversity of the legal profession, it was highly cohesive. One of the most apparent signs of this was the creation of associations linked to legal qualifications, not least to the law academy. In all, seven associations are known to have been set up during the dualist era which were linked to the law academy.

An influential group of the middle classes of Pécs was the masses of civil servants who were employed by the city, county, or other national state administration institutions. In 1900, 174 officials, who belonged to the so-called decentralized bodies of the city, county and state administration, lived in Pécs. A stable background for civil servants was available through their pension, which was much more limited in the competitive sector. Those who worked in the city's institutions and committees also had close personal ties with Pécs: their families had deep roots, often going back for several generations.

As the largest city in the region, Pécs has long been the most important educational centre. An increase in teaching professionals accompanied the expansion of schooling. In the 1907/08 academic year, a total of 478 teachers worked in 41 schools in Pécs, comprising the teaching staff. They provided about a quarter of the local intellectuals, a very significant social group in the pre-war era. Although teachers represented a somewhat limited consumer potential because of their low salaries, but due to their qualification they played an increasingly important role in the management of the local society. Other segments of humanistic culture were also vital in the city. Freedom of information was a prerequisite for the functioning of the civil society. Increasing variety of press products were published in Pécs, which resulted in the emergence of the number of press workers, including famous, highly skilled journalists, newspaper editors, who were often the owner of the respective periodical as well. Journalists played an important role in shaping the public taste, bringing urban affairs to the level of everyday public discourse, raising awareness, exposing abuses, interpreting national social, economic, and political problems, and disseminating culture. By the opening of the theatre building, Pécs was enriched with new elements of humanistic culture, too.

Entrepreneurs of medium-sized industrial company owners formed a strong group of the middle classes. Before the war, there were 99 enterprises in Pécs employing 6 to 20 people. Medium-sized entrepreneurs had a strong influence on the functioning of the city through their employees. By the time of dualism, many of them had come from families already in the business for the fourth or fifth generation. The majority of the industrialists were of German origin. During the period of the Austro-Hungarian Compromise, many of them had to divide their former businesses or run them jointly by brothers, or father and sons. Many immigrant entrepreneurs in this stratum saw an opportunity to settle here. Members of the economic middle class were generally not included among the highest taxpayers of the city, the so-called *Virilis*, as their incomes were lower.

In general, they did not hold a degree, but most of them completed secondary education. It was more typical to continue the father's business, serve as an apprentice, complete an industrial apprenticeship abroad, mainly in German lands, and then become self-employed or a master craftsman and set up a factory. Regarding the economic perspectives, many started out as artisans and developed their businesses into medium-sized enterprises with constant hard work. A few of them became members of the municipal administration or a committee. Members of the economic middle class were also able to take up positions within the Industry Associations since they embodied the type of the entrepreneur with diligence, perseverance and innovative ideas.

Medical and other health care workers are also included in the middle classes. Their number increased parallel to the population growth: in 1908, 107 people, 41 doctors and surgeons, three dentists and dental surgeons, seven independent pharmacists (and 12 assistants), 38 midwives and six other health professionals, were working in Pécs. If we add the nursing staff active in the various health institutions, the total number of health care professionals reached about 200. During the dualism era, Pécs was famous for its high performing doctors, many of whom were also among the so-called *Virilis*. It is interesting to note that two women doctors also settled in Pécs.

Berta Rosenspitz and Gizella Greiner built up a considerable clientele and became famous doctors in the city, rivalling their male colleagues. As medicine was a strictly regulated field, the organisation of the occupational group began soon. Monthly meetings of the medical faculty and other informal gatherings provided an essential professional background for day-to-day operations.

Workers, miners, artisans and retailers represented a significant contingent in the social structure of Pécs. The increase in their number and proportion reflects several processes.

On the one hand, due to the industrialisation of the manufacturing sector, the working class had already become one of the most important social groups in terms of their number by the years before the First World War. The other major change was related to the coal mining industry. About 1,300 coal miners were working in the DGT plants in Pécs, but the miners from Vasas, Somogy and Szabolcs should be also added to this bulk, so the total number of coal miners was around 3,500 in the year 1910. Mining employed more people than manufacturing. The third major trend was the growth of the small-scale industry and retail trade: meeting the needs of the bourgeoisie required more small-scale production and services, opening up a broad market for small businesses.

In many cases, we met workers who had previously been agricultural workers, day labourers and later became unskilled or day labourers. In almost every industry, there was a need for labourers, so in the initial entrepreneurial boom, it was not a challenge to employ the newcomers. However, the average income of factory workers was relatively low. Differences between sectors are reflected by the fact that male workers, who were expected to accomplish heavier physical tasks, were paid more than sedentary workers.

Female workers were paid significantly less than male ones. Factories also employed child labour, although it was restricted by law.

The miners' situation was unique because a patriarchal corporation organised their lives, work, housing and care. The two most important areas of labour provision were the housing near the mines and food supply at all times, but other areas also required attention. According to accounts of DGT, at the end of 1893, there were already 351 miners' dwellings. The mine owner had to provide for the health of the workers: since coal mining was an extremely hazardous occupation, and the mine itself was a dangerous place where tragedies occurred regularly. Miners earned more than factory workers. The owners' hunger for profit, the occasional deterioration in working conditions and the uncertainties caused by changes in the market situation often strained worker-owner relations, which could even lead to miners' strikes. Self-organisation experience gained from outside and local traditions also explain the development of the self-insurance system (the miners' association).

In addition to the industrialisation of the manufacturing sector, small industry and retail trade remained strong in Pécs: according to the figures from 1901, this group comprised of 2,955 people. Several factors may explain the phenomenon. Firstly, there was a considerable demand among the population for the products of small factories. The prestige based on the German tradition was important, which valued small businesses of greater autonomy and employed more people at a higher degree than any worker's position.

Prestige was also enhanced by the fact that some trades often required considerable technical expertise. The most crucial organisation of small craftsmen was the Pécs Industrial Association, which exercised official rights but also functioned as a corporative organisation and a cultural institution. It was founded in 1885 with 485 members, which grew to 3,464 in 1910. In addition to the artisans, retailers formed an important group as well. Before the war, the number of full-time traders in Pécs was 420. We have to add merchants to this number, the market vendors, hawkers, and thus the figure of 609 members is reached.

Almost 12% of the earners in villages in and around Pécs lived from agriculture.

In the narrower Pécs region, small landowners and day labourers, including their dependants, could have numbered about 2,000 at the turn of the century. The group of people living from agriculture was also structured. There were just a few small landowners in Pécs; nevertheless, they were numerous in the ten surrounding villages nearby. The concentration of landholdings and the higher level of industrial wages made this stratum increasingly vulnerable. Small urban landowners slowly became urbanised farmers, often taking on other jobs in addition to agricultural work.

In contrast, the villagers in their settlements strongly preserved traditional customs (i.e. wheat consecration; folk festivals following the harvest, hay gathering, printing and threshing; harvest balls; festivities with corn distribution, etc.). However, the farmers also began to organise themselves slowly since they were in a very vulnerable economic position. The Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület (Baranya County Agricultural Association), for example, supported small farmers in Pécs by providing them professional lectures on crop production, animal husbandry, animal health and viticulture.

Diverse factors influenced the heterogeneity of the poor. On the one hand, they moved into the city primarily from rural areas. On the other hand, the development of the manufacturing industry meant that many former artisans, labourers, etc. lost their former positions and incomes.

Uneducated and unskilled labour could perpetuate poverty in the long run. There was hardly any way out of certain occupations, for example from the status of a servant, day labourer, assistant or casual worker, from a life on financial aid, not to mention beggars, the homeless, etc. The consequences of permanent illness were similar: the loss of the ability to work, without a suitable community background, almost always guaranteed a slide into poverty. By the beginning of the 20th century, the number of poor people in Pécs was also significant; about 11,000 to 12,000 people could be classified as poor, thus about a quarter of the total population of 43,000 inhabitants of the city.

As it is seen, the economic development of the dualism era brought about significant changes in the composition and structure of the urban society of Pécs. Due to industrialisation, there was a steady increase in the number of strata related to manufacturing, mining, small industry, trade and credit. As agriculture lost its previous significance, the number of local landowners declined. A fundamental change was the rise in the number of the free bourgeoisie, intellectuals, freelance graduates, administrative and other professionals related to the humanities. At the same time, poverty among the masses remained an important characteristic of the urban society.

V. Churches and Denominations in Pécs between 1867 and 1918

The status of the different churches changed in the new framework of the civil law system that was developed during the dualism era. While the Catholic Church maintained its dominant role, guaranteed by the King's right of primacy, the rights of other denominations were gradually extended. For example, the Israelites were granted political equality in 1867, but it was not until 1895 that the collective rights of the community were secured.

Specific circumstances influenced these changes in Pécs. More than 90 per cent of the population of the former episcopal city was Catholic at the beginning of the period. Still, economic changes and social mobilisation gradually increased the number of Israelites, Lutherans and finally, the Calvinists.

The influence of the Catholic Church was determined by the fact that Pécs was the seat of the diocese since the establishment of the bishopric (1009). Its authority extended not only to Baranya and Tolna County but to the area beyond River Dráva as well. Its bishops played a significant role in governing the ecclesiastical life, in the development of public education and in the cultural life of the city.

Among the bishops, Nándor Dulányszky (1877–1896) excelled, who was responsible for the development of the Catholic school system, including the establishment of the school of the Order of Our Lady of the Canons, the renewal of church music in the city and the rebuilding of the cathedral. Gyula Zichy enriched the town primarily by establishing the Catholic High School and Boarding School of the Pius Foundation in Pécs, which was entrusted to the Jesuits. He also gave his consent to set up a printing press and a Christian conservative daily newspaper titled *Dunántúl*.

In addition to the elementary and secondary schools, the diocese maintained two higher education institutions in Pécs. The Bishop's Seminary, established in 1859 to improve the education of priests, was modernised after 1867, and the construction of new buildings improved the conditions. The teachers of the institute, highly qualified personalities among them, also played an essential role in the intellectual life of the town. The growing number of students came mainly from the counties of South Transdanubia and the Danube–Tisza area. However, the fact that a significant number of students did not complete their studies made it difficult to ensure the new supply of priests.

The episcopal law academy played a particularly important role. Due to the reform of 1874, the institution, which had been closed in 1849, was reopened. The academy struggled with difficulties, however, it served the needs of the modernising state and economy by training lawyers. Its teachers were active in the city's governing bodies and economic organisations. The growing student population gradually increased the proportion of other denominations. Their distribution by birth and place of graduation reflects the broad outreach of the institution. Although the majority came from the Transdanubian region and the Danube–Tisza area, there was hardly a county in Hungary to which no law student from Pécs belonged. The students organised several cultural associations, some of which helped their education, and others served rural culture, and many were active participants in the city's political events.

Among the associations that proliferated during the period, the proportion of Catholic organisations declined in the first decades, but during the church political struggles of the 1890s, the number of Catholic religious, charitable and professional associations increased again.

Their headquarters served as important venues for the cultural life of the city.

Among the monastic orders, the Franciscans, the Cistercians, the Order of Saint Paul the First Hermit, the Order of Mercy and the Sisters of Mercy continued to function in Pécs, and the Order of Our Lady had settled in the first half of the century. The Jesuits returned to the city in 1912 in response to the invitation of Bishop Zichy.

The Lutherans were the first Protestant denomination to appear in Pécs in the early years of the 19th century. Their numbers gradually increased during the dualism era. Although their share in the population was still barely 3% at the end of the period, many members of the community played a prominent role in the founding and development of the city's economic enterprises and its social, cultural and political life.

The Nendtviches, the first Lutheran family to settle in the town, produced a prominent scientist and mayor (Andor Nendtvich, 1906–1936), the Madarász family established an important machine factory, and one of its members (Viktor Madarász) was a prominent figure in Hungarian painting of the time. In addition, due to the community's economic strength and donations, their church was built in 1875.

Calvinist groups, originating from the villages of southern Baranya and Ormánság appeared in Pécs in the middle of the century. In their initial precarious situation, they enjoyed the support of the Lutheran congregation both in terms of spiritual care and schooling. Although their numbers and proportion exceeded those of the Lutherans (4.3% at the end of the period), their occupational structure meant a less dominant role in the life of the town in comparison with the Lutherans. The community became an apostolic congregation in 1902 and opened its church in 1907.

Israelites constituted a larger proportion than Protestants in Pécs (8% in 1900). They had started to settle since the last years of the 18th century and played a proactive role in the economy and in various fields of culture; many also had a significant impact on both the broader and narrower region. During the dualism period, the vast majority were retailers and small-scale industrialists, with several industrial entrepreneurs, bankers and wholesalers. The Jewish congregation of Pécs also included several prominent doctors, lawyers and teachers. The community, which was growing in both numbers and economic strength, inaugurated its new and imposing synagogue in 1869. Special care was taken to educate their children, and a modern school building was erected next to the synagogue, replacing the former Israelite Model High School.

Adherents of all three denominations organised charity institutions, which provided considerable support to the city's poor. Their cultural associations offered leisure programmes to the population.

This denominational diversity had a significant impact on many aspects of the life of the city, above all on education and spiritual life. The dominance of the Catholic Church weakened, parallel to the increasing number and social influence of adherents of other churches.

VI. Public Education in the Dualism Era

Pécs had always been a traditional school centre. Its elementary schools met local needs and its leading grammar school was the most important such institution in the South Transdanubian region. The latter was established by the Jesuits after the Turkish invasion and operated by the Cistercian Order from the end of the 18th century. The city's teacher training college had also played a vital role in the region. Its professors had taught pedagogy on a high level and had taken significant steps to modernise education even in the mid-decades of the century. It provided a thorough basis on which the modern education system, initiated by the 1868 law on elementary schools, could be built. The emerging school system had to meet the needs of a rapidly growing population, the expanding economy, the modern administration and the increasingly diverse cultural scene.

In the decades following the Austro-Hungarian Compromise, many new schools were established in the city. The position of inspector-principal was created in 1892 to monitor the proficiency and ensure the standard of the education. The various teachers' unions also supported teachers' training.

The first nurseries were established by the First-Danube-Steamboat-Shipping Company, private individuals and charity associations. In 1894 and 1904, the city established new institutions to meet the growing demand, supplemented by shelters providing care but no education. By the end of the period, some 1,200 children attended the six kindergartens in operation.

There were three forms of primary education. Elementary schools were compulsory for all children between the ages of 6 and 12. The so-called repetition schools, which constituted the part of the elementary school system, were intended for those children who could not continue their education until the age of 15. Finally, in the lower vocational schools teaching a trade was also an explicit aim. In 1912 six out of the eleven municipally maintained elementary schools were taken over by the state due to financial difficulties. In addition, there were two religious schools (Catholic and Israelite), the Duna Steamship Company opened an elementary school in Pécs-Bányatelep, while two other schools were run as orphanages. The rapidly growing number of children, especially in the suburbs, demanded an increase in the number of schools, and the expansion and modernisation of their buildings was also unavoidable. The municipal authorities provided up-to-date, well-equipped facilities that exceeded national expectations, as did the church authorities and the orphanages. By law, the language of education had to be determined according to the municipality's population and the teachers' mother tongue. On a national level, laws were enacted in 1879 and 1907 to make learning the Hungarian language compulsory for ethnic minorities. Pécs was originally a trilingual city, but since the Hungarian language was made compulsory as early as 1860, it played an important part in the Magyarisation of the German and Croatian nationalities. Lower secondary vocational education was adapted to the demands of a dynamically developing and changing economy. The town's merchant and industrial apprenticeship schools provided the supply of skilled workers for the expanding trade and small industrial sector. In 1912 a metalworking school was also established, which remained vital and played a decisive role in the period. The Zsolnay ceramics factory trained its skilled workers on its school premises. Viticulture was traditionally significant in Pécs and was supported by establishing a school for vintners following the phylloxera era. Meanwhile, health care and women's employment were supported by launching a midwifery training school.

Secondary education was of great importance for social mobility.

The lower civil school did not provide a school-leaving qualification, but its completion was sufficient for holding lower offices or progressing to higher secondary education. In addition to the municipal boys' and girls' civil schools, the Order of Our Lady also operated such a school, indicating that this type of schooling was of primary relevance to the education of girls who were limited in their further education at an earlier age.

Secondary vocational institutions provided a wide range of professionals for the city and the region. The most important trade school in South Transdanubia, along with an Israelite school in Nagykanizsa, was established as a private initiative and was taken over by the city in 1908. Nevertheless, the Pécs City School of Women's Upper Trade, founded afterwards, was the only one of its kind in the South Transdanubia. Graduates of these schools were able to find employment not only in commerce but also in financial institutions, offices and industrial enterprises. As a result of the cooperation between the Danube Steamship Company and the City of Pécs, the Royal Coal Mining School, offering a two-year programme, was opened in the autumn of 1896 with the aim of training subordinate officers who were qualified to manage and supervise the works and to train employees in all aspects of coal mining. Young people over the age of 17 who had completed at least two years of physical work in the mine were admitted. The Bishop's Teachers' Training College in Pécs was the only such institution in South Transdanubia, which also received male students from counties outside the region and even from abroad. Teachers were prepared for their profession by the

Schoolmistress Training College at the Order of Our Lady. Although it was initially intended to provide teachers dedicated to the schools of the diocese of Pécs, its scope became similar to that of the bishopric teacher's training college. The development of the army necessitated the establishment of a military training school in 1897, whose students were welcome from all over the country. Many of the future high-ranking officers of the Hungarian Defence Forces graduated from the institute, as well as two Hungarian prime ministers (Gyula Gömbös, Döme Sztójay), Miroslav Krleža, a great figure of Croatian literature and several Olympic champion athletes. Members of the middle classes (craftsmen, tradesmen, minor officials) preferred to have their children educated in institutions offering them a profession and the opportunity to continue their studies. Vocational schools played a crucial role in the increasing social mobilisation of the time and promoting women's participation in the labour market.

In the second half of the 19th century, the two types of secondary schools, grammar and comprehensive schools, operated as elite education institutions. At the beginning of the period, the Cistercian Order's grammar school was the only secondary school in the town and in the county. Its excellent teachers, many of whom were eminent scientists and members of the Hungarian Academy of Sciences, were a major attraction for students from distant regions. Its students included native speakers of German, Croatian and Serbian. A dormitory was also set up for beneficiaries of scholarships from foundations supporting the education of Hungarian children from Croatia, Slavonia, Dalmatia, Bosnia-Herzegovina, Bukovina and Moldavia. Most of the public leaders and intellectuals from Pécs, Baranya County and the surrounding counties graduated from the school, as well as many nationally renowned scientists and artists from Pécs. In 1912, Bishop Gyula Zichy founded a new grammar school, which he entrusted to the Jesuit Order. The modern building, which housed a convent, a grammar school and a boarding school, was inaugurated in 1914 and provided modern facilities for a high standard of education. Also, thanks to Bishop Zichy, the first girls' grammar school was opened in Pécs in 1916 in the school complex of the Order of Our Lady, which opened the path for women to academic careers. The development of natural and technical sciences, as well as the growing role of industry, increased the importance of the state-managed principal secondary school in Pécs, which provided an education equivalent to that of the grammar schools, but entitled only to further studies at the University of Technology and technical colleges. Its appeal, and thus the number of students, was increased by the 1883 Secondary School Act, which broadened its scope to reach other university courses by providing a substitute Latin language examination. The limited accommodation capacity was overcome in 1914 by the opening of a modern facility, which became the central building of the Elizabeth University, transferred from Bratislava to Pécs after the war.

The author presents short biographies of the outstanding teachers who have played a leading role in shaping the city's education system, establishing and managing institutions at various levels. The chapter concludes with charts and analyses summarising data from the secondary schools, presenting the evolution of their student population according to their origin, religion and ethnicity by area, and by the parents' occupation.

In doing so, it proved the correlation between the type of school and the upward moving social mobility, meanwhile it decisively reinforced the central significance of Pécs in South Transdanubia. At the same time it has indicated that the influence of the city has been extended beyond its borders.

VII. Arts, Leisure, Intellectual and Everyday Life

The legal and political changes after the Austro-Hungarian Compromise of 1867 and the economic and technological development in its aftermath, reinforced four processes, which had significant impact on the intellectual and cultural life of Pécs. Firstly, the decline of the former hegemonic role of the Catholic Church was accompanied by an increase in the importance of the bourgeois, lay spirit and institutions. Secondly, with the conception of leisure time, various cultural assets became available to almost all the strata of the urban population, thus leisure time contributed to the democratization of cultural life. Thirdly, with the decline of the German language and the predominance of the Hungarian, a prevailing Hungarian national character ruled primarily the press and the theatre. Finally, the bourgeoisie and the associations that emerged as a result of the self-organisation of society played a decisive role in shaping the cultural life because they set an example to be followed by lower social strata.

According to the contemporaries, the lifestyle of the dualist bourgeoisie could be characterised by a three-room apartment, a three-course lunch and second-class railway travel. The woman of the house was mainly responsible for bringing up the children and running the household, a job that a maid and governess could assist. Beyond family and church festivities, tea parties, dances, various balls, visits and skating played a vital role in the everyday life of this class. Despite the ban, there were also instances of duels.

Social life was vibrant in the previously established casinos (in the Civic Casino, which was established in 1836, or in the National Casino of 1838). In the dualism era, the citizens of Pécs were active in almost 200 associations, most of which were founded between 1900 and 1914. 30% of the associations were engaged in the field of education (reading circles, a public library, a workers' self-education circle); 16% of them had charitable or social purposes (Pécs Benevolent Women's Association, Pécs Israelite Benevolent Women's Association), while singing associations

comprised the 8% of them (Pécs Song Society). 7.5% of the associations were those of sports and tourism (Pécs Gymnastics and Firemen's Association), and 5.4% had economic character (First Pécs Consumers' Association, Pécs Vine Growers' Association). Moreover, a small number of professional associations were also represented in the city (Pécs Teachers' Association, Association of Women Civil Servants and Women Employees in Commerce). At the level of the associations no ethnic distinction could be explored. However, regarding the denominational structure, Catholic associations were the most numerous (Pécs Catholic Legion 1863, Pécs Catholic Circle 1894, Pécs Conference of the Saint Vincent Society 1894, Pécs Suburban Catholic Circle of Pécs 1898), followed by the Israelite (Pécs Israelite Holy Society [Chevra Kadisha] 1827, Pécs Talmud Torah Society 1890) and the only one Protestant association (Bethania).

During the dualist period, Pécs could not host a massive amount of scientists, which phenomenon could be explained by the fact that – despite the renewed initiatives – the city failed to establish a university, and scientific institutes or research centres were only operated in Budapest.

However, the Academy of Law and the Cistercian Secondary School stood out among the local academic institutions, where one could meet science teachers, sometimes academics who were involved in carrying out their own researches. In contemporary Pécs, there were more scholars of the humanities and social sciences than those of the natural sciences. Examples of the former is the linguist and historian Flórián Mátyás, the archeologists and art historians Ottó Szőnyi and Péter Gerecze, the historian Béla Németh. Among the jurists Pál Angyal, István Késmárky and Ferenc Vasváry excelled. From the circle of natural scientists, we should mention the chemist Károly Nendtvich, born and educated in Pécs but not active in the city, as well as the mathematician Lipót Fejér. The museum dedicated to Pécs was opened in 1904.

The literary life of the city cannot be called outstanding during the dualism era. Among other factors, the reason lay in the weakness of the civic institutions, the limited impact of daily newspapers and periodicals, and the centralised nature of cultural life on national level. Thus, writers and poets who started their professional lives in Pécs or continued their studies in the city often chose to pursue and fulfill their careers in the capital (Antal Váradi, Mihály Babits, Miklós Surányi). Furthermore, the early and tragic deaths of talented poets (Sándor Koczián, Ilona Karai) also had negative affects on the local literature. The first journals of Pécs were still written in German (*Fünfkirchner Zeitung*). From 1873 onwards, *Pécsi Figyelő* of the political opposition was published on Saturdays. The first Hungarian-language daily newspaper, the liberal *Pécsi Napló*, appeared in 1892, followed by *Dunántúl* (1911) that was founded by the diocese. Ferenc Várady and the Lenkei family played a prominent role in journalism.

Two vital changes took place in the field of theatre life in Pécs, which had a long history by the time of the Austro-Hungarian Compromise. Namely, the era of travelling artist companies and the hegemony of German theatre had ended. The period of theatre companies organised by directors was followed by an endeavour of establishing a permanent theatre and a company. The construction of the Pécs National Theatre was completed by the autumn of 1895. Setting up the company and providing the repertoire belonged to the responsibilities of the theatre directors (Károly Somogyi, Dezső Tiszay, József Nádassy and Albert Kövessy).

The first film screenings took place in Pécs in 1900 thanks to traveling filmmakers, the so-called cinematographers, who screened about 6 to 8 films of a couple of minutes length at the cost of a few pennies in tents or booths and, after having spent 3 or 4 days in the city, they moved on. In Pécs, the Urania bioscope opened in the Vigadó on Theatre Square in 1907. In the early 1910s, there were already several cinemas across the city (Winkler bioskop, Széchenyi Mozgó), whose fate was sealed by Apollo Projektograph Ltd. The Apollo (1912), being the first movie theatre constructed by the joint-stock company, had already been in a monopole-status due to merging all the previous local cinemas. The new form of entertainment at low cost was accessible to the broad spectrum of society and thus became popular very quickly.

Music represented the highest standard in the Pécs art scene. It was based on the long history of church music. The musicians and conductors of the cathedral orchestra, such as Szeráf Hölzl, were not only noted performers but also composers. Church music was revived under Bishop Nándor Dulánszky, who replaced instrumental with choral music, to which purpose he founded the episcopal singing school.

The city had an orchestra since 1868, which was reorganised in 1871 by the Pécs Music Society and in 1895 by the Pécs Music Lovers' Association. The musical pieces were also very popular among the theatre audience. Re-established in 1861, the Pécs Song Choir achieved a tremendous series of successes in the period. In addition to taking prizes in Hungarian song competitions, the ensemble also performed abroad. The reorganisation of the music school in 1908 played a significant role in enhancing musical life.

There were no genuinely outstanding fine artists in Pécs during the dualism era. Still, the high standard works of the small masters (painters Ferenc József Mücke and Endre Graits, sculptors József Kiss and János Horvay), and especially those of the artists working in the Zsolnay factory for a longer or shorter period (Géza Nikelszky, Sándor Apáti Abt, Lajos Mack, Ármin Klein, Kelemen Kaldewey) formed the basis for art life for the interwar period. In addition, the employees of the Zsolnay factory reduced the backwardness of Pécs plastic arts culture: their Art Nouveau works brought local aspirations into synchronicity with the international art scene.

Regardless of their primary function, most associations of the time had a sporting presence through chess, bowling, or billiards. Around the turn of the century, sporting disciplines organised associations, and the first sports facilities (gymnasium, bicycle track) were built. The most popular sports were athletics, skating and cycling. The Mecsek Association was founded in 1891 with 1,500 members, which promoted to replace the vineyards destroyed by the phylloxera in Pécs with constructing hiking trails, rest areas and viewpoints by the first decade of the 20th century.

The city has a long history of inns (Hungarian Crown, King Matthias) and new modern hotels (Nádor, Pannonia, Wildman). However, the most civilised institution of hospitality, the cafés, began to proliferate only in the 1880s (Central Café, Balaton, Bedő, Otthon, Royal). The cafés were mainly frequented by the ladies, while the lower classes passed their time in the suburban pubs. Prostitution was legal during the period and was regulated by local ordinance.

VIII. Architecture and Landscape Building

In the dualist era, advanced modern technology was increasingly applied to meet the challenges of the structural changes in the economy, the development of the bourgeois state, the enrichment of culture and the new functions that appeared along with the expansion of the city's role as a regional centre. Moreover, with the growth of the population and the new lifestyles of the citizens, the requirements changed the character, the size and the equipment of housing. All this led to a significant growth of the city's built-up area. This multifaceted change gave the city's management an increasing amount of tasks and led to an ever greater intervention in processes that had previously been spontaneous.

In Pécs, no general zone plan was created during the era of dualism. The city leaders were not receptive to modern urban planning issues and opted for financial savings instead. The council could not rely on the support of its wealthier citizens, either: hardly any examples could demonstrate the development and beautification of the city. Consequently, engineers could control the construction, development and beautification of the town through building ordinances, the most important of which came into effect in 1888. It included different regulations for each city zone. All the utilities had been installed by the turn of the century, except for the sewerage system. In the first decade of the 20th century, the livestock market, the cemeteries and the town's croft were moved further out to the fringes.

The city was divided into districts in 1864, but practically the previous arrangement that had been based on the suburbs remained still in use. The inner city inherited the dual secular (Széchenyi Square) and ecclesiastical (Szent István Square) city centres and the system of main streets along the west-east axis (Király and Ferencesek Streets) from the Middle Ages. Although the industry built on the waters of the Tettye stream had declined, the industrial character of the Buda suburbs remained dominant. In the Sziget suburbs, the previous role of industrialisation in the urban development was replaced by the public constructions of military and social institutions, although its population preserved its dual seasonal employment due to shared industrial and agricultural activities. The railway and the marshy soil also hampered the growth of the Siklós suburb. Raw materials mainly arrived in the city from the south, therefore the parts of the suburb, which lay south of the railway lines provided the sites for both the industrial plants and the urban facilities that were relocated from the more central territories. The city area also became increasingly built up to the north, as the former vineyards lost their economic significance due to the phylloxera. In this context, the former press houses were converted into holiday homes.

Most of the private constructions were carried out by local professionals in Pécs: mainly master builders and masons. The period from 1867 to the 1890s was the era of small craftsmen, among whom István Ivánkovits, Antal Szánthó and János Baldauf stood out. However, as a result of the generational change between 1885 and 1890, only the more skilled professionals and more prominent entrepreneurs were able to operate successfully (Imre Schlauch, Andor Pilch, Emil Károlyi). The boom in the industry meant that some of the architects who settled in the city had a traditional artistic bent. In most cases, they came from Austria, including Vienna. The direct influence of Vienna was most strongly exerted by Friedrich von Schmidt and his disciples, August Kirstein and Imre Schlauch. The influence of Austrian architecture on Pécs began to decline only after the turn of the century. The increasingly skilled artisans of Pécs, who were now working in Budapest, were able to meet the clientele's needs fully. At the beginning of the 20th century, the change of reference from Vienna to Budapest was as significant in Pécs as in Sopron, the town closest to Vienna, and it influenced both public and private constructions.

The most remarkable public buildings, which were erected during the era of dualism were the town hall (Adolf Lang, 1907), the theatre (Steinhardt and Lang, 1895), the Pécs Savings Bank (Korb and Giergl, 1898.), the military school (Ignác Alpár, 1898), the postal palace (Ernő Balázs, 1904), the railway station (Ferenc Pfaff, 1901) and the MÁV Directorate building (Ernő Jenei, 1914). In the case of the educational institutions, mainly elementary schools

were built at the beginning of the period, while after the turn of the century, several secondary and vocational schools appeared.

Several health and social institutions were also set up with their respective buildings (military hospitals, the mental hospital, midwifery; the poorhouse, orphanages and children's shelter). Barracks were built mainly in the Sziget and Siklós suburbs. Many church buildings were also erected in Pécs. The most important builders were the bishops and the monastic orders of the Merciful. However, in the dualist period, not churches, but mostly school buildings and association headquarters (Catholic Circle, Boys' Association) were built. Nevertheless, the Israelites erected the synagogue in 1869, the Lutherans had their church buildings built in 1875 and the Calvinists could continue worship in their new church in 1907. In addition, there was a significant number of edifices related to mining and industry.

The number of residential buildings in Pécs increased above the average of the towns with jurisdiction throughout the forty years. In 1910, more than 60% of the houses had stone or brick walling, and 96% had tiled roofs. The proportion of multi-storey houses exceeded 10%. The dwellings were tenement houses, townhouses and villas, usually built in neo-Renaissance or neo-Baroque styles. The size of the middle-class dwelling comprised at least three rooms (saloon, dining room, bedroom), and the lifestyle of the middle classes also included servants. The culture of bourgeois housing was influenced by several factors, such as profession, age, marital status and wealth of the head of the family, the number of occupants, individual tastes and the presence of children. Tenement flats were not typical in Pécs; the lower social classes lived in the suburbs in ground-floor buildings with kitchen-room apartments, often consisting of courtyard flats, or in servants' apartments built by the more significant industrialists or the First-Danube-Steamboat-Shipping Company (DGT). The interiors of the workers' dwellings were a mixture of vernacular and bourgeois housing cultures. The inhabitants of the 1-2 roomed homes tended to follow the bourgeois style in the furnishing of their homes, but this varied according to the size of the dwelling and the size of the family.

IX. Major Events - 1907, The Great Year of Pécs

The development of the city was determined by economic, social and cultural factors, which were manifested in a series of various events, some of them being particularly significant.

In all the municipalities, the visits of the monarch raised a great deal of attention and often gave impetus to the development of an institution of a specific field. Franz Joseph I. visited Pécs five times, which was above expectations, and showed the city's outstanding military significance. The monarch also visited other sites (the Littke champagne factory, the opening of the waterworks at Tettye).

The millennium celebrations of 1896 were the most remarkable events of the decades in the dualism era. At the large-scale exhibition in Budapest, Pécs factories and artists successfully presented their products and creations, while orchestras and choirs from the Mecsek valley gave successful performances, too. There was no event of national significance in Pécs, but the city's public also commemorated the millennium with a series of masses, school ceremonies, parades and shows.

In 1907, Pécs attracted great and sustained national attention. The era's most prestigious and extensive fair was the Pécs National Industrial and Agricultural Exhibition, which was open for five months, from 15 May to 15 October. Some 4,000 exhibitors from all over the country and also from Croatian and Slavonian towns presented their products in 37 halls and pavilions of various sizes, some of them spectacular and of unique architectural value, set up on 35 hectares of land. All sectors of Hungarian agriculture, as well as the rapidly developing and modernised industry were represented, including the electronics and the chemical industries, from large farms to family farmsteads and businesses. The event also provided an opportunity to exchange experience between representatives of different trades and for congresses of stakeholder bodies. All this was accompanied by a series of cultural events and sports competitions. The exhibition was a great success, with over a million visitors.

Among the associated events, two of national importance were exceptional.

Pécs was the first among the regional cities to host a Catholic General Assembly between 25 and 27 August. The meeting, which was attended by leading ecclesiastical figures, Catholic scholars and teachers, aimed to define the means, whereby a broader spectrum of society could be addressed effectively in the spirit of Catholicism in order to set a limit to the spreading of the novel ideas of liberalism and socialism.

The rituals and spectacular processions to mobilize the masses of the faithful to demonstrate the power of the Church also formed an integral part of the gathering. The event attracted tens of thousands of visitors from the counties of South Transdanubia.

The aim of raising the education of the lower social strata inspired the organizers of the Hungarian National Congress of Free Teaching (2-6 October 1907). The plenary and panel sessions, which covered 'all branches of popular education and free teaching for adults', dealt with the contents of extracurricular education and its possible

fields, institutions, and the related tasks of various organisations. The importance of the event was enhanced by the fact that for the first time an important issue was discussed in public by representatives of all different ideologies and political trends, from Christian, conservative and nationalist ideologues to liberal and bourgeois radical thinkers, ideologists from the Social Democratic Party and radical right-wing academics. Among the 140 organisations and institutions that joined the event, the Hungarian Academy of Sciences among them, there were scientific societies, ministries, municipalities, museums, libraries, schools of various levels, sports associations and federations, women's organisations such as teachers' associations, journalists' associations, numerous Catholic associations, and industrialists' and industrial workers' sections. As a result, the meeting was characterised by heated debates, which, according to the participants, "turned into a battle between two world views".

X. Everyday life in Pécs during the First World War

The citizens of Pécs had to cope with many difficulties during the war years, even though fights took place hundreds of kilometres away from the city.

First, the mobilization against Serbia was greeted by the press and a large part of the population of Pécs with the same enthusiasm as in other cities. Not only stationed troops were sent to their destination from this important military centre, but Pécs also functioned as a mobilization point, where many thousands of conscripts and their accompanying relatives gathered. However, the enthusiastic population soon had to learn the adverse effects of the war: workers from many industrial factories were inducted into military service. In addition, a significant proportion of the horses and transport had to be delivered to the army. Public buildings, mainly schools, were used to provide care for the mobilized soldiers and the wounded.

The war had a dramatic impact on population trends. An estimated 5,000 citizens lost their lives at the front by the end of the war. The death/birth rate ratio was also unfavourable: as a consequence of a spectacular drop in births, three times more people died in 1917 and 1918 than were born. Although the population increased over the time because of the presence of temporary residents, the number of the core population who practically sustained the town, meaning adult males, declined. The gender and age composition of the population was also unfavourable.

The outbreak of the war interrupted the dynamic economic development of the dualist era. From the summer of 1914 onwards, the state subordinated the economy to the war objectives. Several of the industrial plants in Pécs were directly involved in front-line production and were declared war plants. Production in these facilities increased, and improvements were made, but their output was intended to supply the army rather than the civilian population. Due to this process, there was a significant concentration of capital in the city's industry, and a good number of the war suppliers, primarily the wholesalers, became wealthy during these years. However, the output of many factories fell sharply in the meantime, partly as a consequence of workers being sent to the front and partly because of a drop in orders. The coal mines were in a particular situation in this respect, with an increase in demand for their output but a reduction in production capacity due to the call-up of some of the miners. A relatively small part of the city's lands was used to produce food and fodder. However, in line with the national trend, the volume of these crops fell significantly (by 30-60 %) during the war years. The only exception was potato production. The growing fodder shortage also affected the town's swine fattening industry, which disrupted meat supplies. In Pécs, horticultural production has always played a crucial role in serving the population's nutrition. The city administration took great care to develop it even during the war, renting out the city's land and setting up horticultural gardens. Despite these efforts, increasing difficulties in supplying the population occurred, caused by the decline in production and the increase of food stocks requisitioned by the state for the army. The growing labour shortages were partly compensated by the growth in employing women and prisoners of war.

Although there were no military camps in Pécs, in April 1918, there were already 1,007 prisoners of war, mostly Russians, who were active in Pécs factories and public works. Still, they could not make up for the lost labour force due to a lack of qualifications. As a consequence of this and the rising inflation along with the falling real incomes, especially in the poorer suburbs, many people impoverished. The drop in real incomes mostly hit those, who lived on wages and salaries. Price maximisation was introduced in the summer of 1915. Similar issues were faced by the city administration, which was forced to cut back on staff payments in particular while its responsibilities increased. Despite this constraint, it was compelled to continue and embark on costly investments.

Meeting the demands of the army and the population increased the burden on an increasingly depressed economy. As a result, the state took on an increasing share of the distribution. From 1916 onwards, the city's room for manoeuvring was rapidly reduced as the powers of the government distribution centres were extended, and the population could be increasingly supplied only from quotas set by the central authorities. In addition, a rationing system for basic foodstuffs was introduced. A year ahead of the national measures, the Pécs city government ordered the sale of flour and bread on tickets from April 1915. Despite these measures, there were increasing shortages of foodstuffs and later, of industrial goods.

The health care system not only had the burden of caring for the population, but Pécs became also a centre for the treatment and rehabilitation of the wounded soldiers. The spread of infectious diseases among civilians began to increase from October 1914. The biggest challenge was to care for patients brought from the front, therefore the number of the hospital beds was increased, public buildings were requisitioned, a special military epidemic hospital was opened, modern technical equipment was purchased to speed up the rehabilitation of the seriously wounded, a temporary reception centre was set up next to the railway station and volunteers, mainly nurses, were recruited. Despite these measures, there was a growing lack of infrastructure and staff. At the initiative of the regional administrative headquarters, in the autumn of 1914, a Red Cross detachment of 2 doctors, 23 nurses and 14 auxiliary staff was sent to the front to assist with medical care on the battlefield and served with dwindling numbers until the end of the war. The hardships of warfare significantly weakened the population's resistance to infection, reflected in the increasing spread of epidemics (dysentery, cholera, typhoid, diphtheria, etc.), which further deteriorated the population's general state of health. The Spanish flu also appeared in Pécs, causing 2,393 cases and 123 deaths in the last month of the war, in October 1918.

Teaching was hindered by using some of the school buildings for military purposes. The shortage of teachers due to conscriptions, the heating difficulties in winter sometimes caused considerable disruption to the functioning of the schools. Music and theatre life was shrunk by the deployment of military bands to the front. The theatre's programme was adapted to the war objectives. Civilian entertainment was reduced by the ban on balls and other dancing events. Yet, the hunger for news about the war increased interest in traditional newspapers and led to the founding of a new weekly periodical covering war events. Finally, paper shortages put an end to the flourishing of the press.

The care of invalids, widows and orphans was a major problem. The city set up a relief fund in the first months of the war, supported by social associations, factories, institutions and individuals. Fund-raising campaigns were also linked to specific events (battlefield exhibitions, military days). Particular attention was paid to improving the situation of children. An internationally renowned painter with ties to Pécs, who was living in the Netherlands, auctioned off some of his works over three years and donated its proceeds to help the poor children of Pécs soldiers who had been seriously wounded, or killed in the war. However, even these noble gestures of self-sacrifice could not solve the increasingly unbearable difficulties of making a living that also affected a large part of the population in Pécs.

This situation also explains the deterioration of public safety. In the absence of the heads of families who had been sent to the front and may have died or been seriously injured, vulnerable women and young people tried to make up for their lack of livelihood by stealing. Public order was also undermined by the soldiers stationed in the area and the growth of prostitution.

XI. Political Changes

As the turn of the century approached, the rapid development of the city's economy and cultural life, the increasing level of education and the continuous spread of mass media led to the organisation of political parties. They were based not merely on issues of common law, but were also organized along with the interests of different social classes, and the partly related ideological constructions, or even on denominational considerations. In addition to the ruling Labour Party and the Independence Party of 1848, which was gaining momentum in the city, local branches of the Christian Socialist Party and the Social Democratic Party were formed, and bourgeois radicalism was also organised in associations.

The difficulties caused by the war exacerbated social and political divisions and, in particular, radicalized the trade unions, having gained increasing influence among miners and factory workers. The growth in the workload and the escalating supply problems led to stoppages and then strikes. The Bolshevik revolution introduced political elements into their demands, e.g. they demanded peace without annexation or compensation as well as universal and secret suffrage. As a culmination of these processes, they joined the most radical anti-war action in Pécs, the military revolt of 20 May 1918. Some 5,000 soldiers who had been stationed in Pécs and had returned from Russian captivity were sent to the front instead of the promised four months' leave. At Pentecost, the exhausted and frustrated soldiers refused to obey orders and, taking up arms, joined other local troops. They occupied the city's strategic buildings. The uprising was crushed, and 17 of the participants, including workers who had participated in the uprising, were executed by summary execution the next day.

The discontent of different social groups, albeit less radical, came to the surface later. The increasingly precarious prospects of war also led the civil forces to protest. On the initiative of the Pécs parliamentary representative of the Independence Party of 1848, the Pécs Municipal Assembly passed a resolution on 18 October, demanding the exit from the war and the conclusion of a peace treaty that would ensure Hungary's territorial integrity as well as its separation from Austria, thereby guaranteeing its entire political and economic independence. In addition to these demands, the Social Democrats also called for a complete transformation and democratization of the country's political system.

The city council declared its accession to the National Council formed in Budapest at an extraordinary meeting on 31 October. The Pécs National Council was formed at a convention of the local branches of the parties that made up the National Council, which other parties and social associations joined. The new power structure created a contradictory situation. The previously elected bodies and leaders governing Pécs, led by the head of regional administration, the mayor and the police, remained in place and continued functioning. In the following weeks, however, they only implemented the most of the decisions of the local National Council, which meant a loss or at least a severe restriction of their autonomy.

On the one hand, the new power had to provide public services among increasingly adverse conditions, and on the other hand, public order was disrupted by the war. In order to maintain law and order, the Civil Guard was made up of civilians and the National Guard of soldiers, with duties not only in the city but also in the countryside. The Pécs unit was deployed in Drávaszög, where the situation was particularly critical, also due to the growing ethnic conflicts. The disarmed National Guardsmen, accompanied by the occupying Serb troops, returned to the city on 14 November 1918.

Since the new regime, established at the end of October and beginning of November, could not even be implemented, the Serbian occupation marked the end of the half-century-long period between 1867 and 1918 and the beginning of a new, fundamentally different era in the life of Pécs.

Az első borítón Pécs-bányatelep, András-akna látható. Képeslap az 1890-es évekből.
A kép forrása: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Osztály

A borító hátlapján Pécs Szabad Királyi Város címere (1780) látható
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
A reprodukciót készítette Pesti András

Angol fordítás: Radnai Imre
Angol nyelvi lektorálás: Petrás Éva

Könyv- és borítóterv, nyomdai előkészítés, mutatók: Erőss Zsolt

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya

* * *

www.pecstortenete.org
www.kronoszkiado.hu